
БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК
Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK
Scientific theoretical
applied journal

№ 3 2011

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

В. Попик (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк

О. Василенко

В. Горовий

О. Додонов

Б. Ігнатенко

Г. Ковальчук

Л. Костенко

О. Литвиненко

В. Омельчук

М. Романюк

В. Рубан

П. Тронько

В. Широков

К. Брюс (Німеччина)

В. Леонов (Російська Федерація)

І. Славінські (Австрія)

С. Філіпи-Мартутинович (Сербія)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Електронна версія журналу:

<http://nbuv.gov.ua/portal/>

Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library
of Ukraine

Editor-in-Chief

Oleksii ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

V. Popyk (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

O. Vasylenko

V. Horovyi

O. Dodonov

B. Ihnatenko

H. Kovalchuk

L. Kostenko

O. Lytvynenko

V. Omelchuk

M. Romaniuk

V. Ruban

P. Tronko

V. Shyrokov

C. Bruce (Germany)

V. Leonov (Russian Federation)

I. Slawinski (Austria)

S. Filipy-Martutynovych (Serbia)

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richia Zhovtnia, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua

bibvesti@bigmir.net

Electronic version of the journal:

<http://nbuv.gov.ua/portal/>
Soc_Gum/Bib_Visnyk/index.html

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

- Татарчук Л.** Лінгвістичне забезпечення формування єдиного інформаційного простору в мережі сільськогосподарських бібліотек 3
- Якушко Б.** Оптимізація інформаційно-бібліотечного, інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів на основі використання мережевих ресурсів ООН. 9
- Ковальчук Г.** Книжкове пам'яткознавство в системі бібліотекознавства 14
- Лиханова І.** Джерельна база ретроспективного покажчика «Книга в Україні. 1861–1917: Матеріали до репертуару української книги» . . . 19
- Малолєтова Н.** Книгообмінні зв'язки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами та бібліотеками Австрії. 27
- Попик В.** Витоки та ранні етапи еволюції ресурсів біографічної інформації 33
- Заболотна Н.** Діяльність церковних братств в Україні середини XVIII – першої половини XIX ст. за матеріалами покрайніх записів на кирилических стародруках 42

Огляди. Рецензії

- Яременко Л.** Біобібліографічний інформаційний ресурс про нагороди Національної академії наук України 52

Хроніка наукових подій

- Четверті Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського. 54

Дати

- 125 років від дня народження Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967) 56
- Видатний вчений, лицар науки, патріот (До 130-річчя від дня народження академіка О. О. Богомольця). 58

Contents

- Tatarchuk L.** Linguistic support for forming of unified information space in a network of agricultural libraries 3
- Yakushko B.** Optimization of information and library, information and analytical service for users on the basis of usage of online resources of the United Nations 9
- Kovalchuk H.** Book heritage science in the library science's system. 14
- Lykhanova I.** Base of sources of the retrospective indicator «Book in Ukraine. 1861–1917: Materials for repertoire of Ukrainian book» 19
- Maloletova N.** Book exchange cooperation of V. Vernadskyi National Library of Ukraine with the scientific organizations and libraries of Austria 27
- Popyk V.** Origins and early stages of development of the biographic information resources 33
- Zabolotna N.** Activity of the church confraternities in Ukraine in the middle of the XVIII – first half of the XIX centuries on materials of the marginal notes on Cyrillic old-printed books 42

Reviews

- Yaremenko L.** The bibliographic information resource about awards of the National Academy of Sciences of Ukraine 52

Chronicle of scientific events

- The fourth All-Ukrainian scientific readings devoted to memory of Professor Mykola Pavlovych Kovalskyi. 54

Dates

- 125 years from Ivan Petrovych Krypiakevych's birthday (1886–1967) 56
- Outstanding scientist, knight of science, patriot (To the 130th anniversary from Academician O. O. Bogomolets) 58

УДК [026:63](477):025.4

Людмила Татарчук,
зав. відділу ДНСГБ НААНУ

Лінгвістичне забезпечення формування єдиного інформаційного простору в мережі сільськогосподарських бібліотек

У статті розглядаються основні принципи використання лінгвістичного забезпечення при опрацюванні документів у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН України. Велику увагу приділено інформаційно-пошуковим мовам, які використовуються для розкриття змісту документів.

К л ю ч о в і с л о в а: електронний каталог, інформатизація, лінгвістичне забезпечення, інформаційно-пошукові системи, інформаційно-пошукові мови, предметні рубрики, тезаурус, лексичні одиниці.

Consider use of principles of linguistic support when processing documents in DNSHB NAANU, that will ensure its effective use. Presented the information-search languages, that used for the declassification of the documents.

К е у в о р д s: electronic catalogue, informatization, linguistic providing, information-search systems, information-search languages, subject headings, thesaurus, lexical units.

В умовах формування інформаційного суспільства змінюється статус традиційної бібліотеки: відбувається її еволюція у напрямі від пасивного «паперового» книгосховища до активного розповсюджувача електронних інформаційних ресурсів, що стали суттєвим компонентом бібліотечних фондів. Існування інформаційних джерел в електронному вигляді та наявність розвинутих мережевих систем комунікації дає змогу розвивати й удосконалювати інформаційну діяльність бібліотек. Однак, це потребує перегляду технологічного статусу й засобів підтримки інформаційно-лінгвістичного забезпечення бібліотечної технології.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і прикладних питань автоматизації інтегрованої бібліотечної системи, підсистеми її лінгвістичного забезпечення, розвитку бібліотечних класифікаційних схем зробили такі провідні вчені, як Ф. Воройський [3], Н. Гендіна [5], К. Зайцева [8], О. Лавреньова [9], Д. Мітчел [10], Р. Піотровський [11], Е. Сукіасян [12], Ю. Шемакін [15], В. Широков [16], К. Бардієр [1], Я. Шрайберг [17] та ін.

Нині на сторінках професійних періодичних видань, де висвітлюється набутий практичний досвід та оприлюднюються прогнози, значна увага приділяється каталогізаційній політиці.

Мета даної статті – розглянути принципи використання лінгвістичного забезпечення при опрацюванні документів, спираючись на досвід Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки (ДНСГБ) НААН України.

Сучасна інформаційна технологія розвивається у напрямі розроблення засобів інтелектуалізації та створення баз знань, використання методів штучного інтелекту. І без розвинутого лінгвістичного забезпечення як одного з основних компонентів інтелектуального інструментарію інформаційної системи неможливо забезпечити високий рівень представлення, опрацювання та розкриття накопичених знань. Тому репрезентація бібліотечних класифікацій на новій технологічній основі – у гіпертекстовому вигляді з реалізацією механізму семантичної мережі – є перспективним напрямом діяльності бібліотек.

Перманентність розвитку інформаційно-техно-

логічного середовища ставить перед бібліотеками сільськогосподарської мережі важливі та складні завдання, а саме: формування розподільчих інформаційних ресурсів, формування єдиного інформаційного простору, вихід на новий та більш якісний технологічний рівень оброблення і взаємообміну створюваних інформаційних ресурсів. Бібліотеки переростають із зберігача у розробника інформаційних ресурсів, провідника у світовому інформаційному середовищі. При цьому автоматизація всіх процесів бібліотечної діяльності повинна забезпечити доступ користувача до електронного каталогу та інших баз даних бібліотеки з максимальною адекватністю отриманої інформації до читацьких запитів.

Книга проходить складний шлях опрацювання, перш ніж інформація дійде до користувача. Між ними стоїть ціла низка невидимих широкому загалу технологічних процесів, за допомогою яких створюється пошуковий образ документа (ПОД), що представляє сукупність характеристик цього документа, виражених інформаційно-пошуковою мовою (ІПМ). Відомо, що забезпечення доступу до інформаційних масивів здійснюється засобами лінгвістичного забезпечення (ЛЗ), від якості яких залежить і ефективність пошуку, і імідж бібліотеки. Для того щоб користувачі могли оперативної, з достатньою повнотою, точністю і вірогідністю знаходити інформацію з потрібних їм питань, працівники відділу наукового опрацювання документів розробляють нові й удосконалюють старі способи роботи. Становлення та розвиток інформаційно-пошукових систем (ІПС) – як традиційних, так і автоматизованих – нерозривно пов'язані з якістю лінгвістичного забезпечення, що є їх невід'ємною частиною.

Щоб задовольнити користувачів різних рівнів доступу потрібною інформацією необхідно виконати певні завдання, а саме:

- здійснити аналітико-синтетичне опрацювання всіх видів документів і запитів із необхідною повнотою і точністю;
- розподілити інформаційні потоки за тематикою;
- провести документний пошук у режимах поточного й ретроспективного пошуку по запитах;
- розробити зручну для читача рубрикацію документів в інформаційних виданнях.

Лінгвістичне забезпечення [ЛЗ] – це комплекс мовних засобів, необхідних для опрацювання документів і запитів, проведення ефективного пошуку в електронному каталозі (ЕК) згідно з тематичними запитами, здійснення мовної сумісності ЕК різних бібліотек для обміну даними. Питання ЛЗ –

найбільш проблемна і трудомістка частина роботи з ЕК, який є візитною карткою бібліотеки. Створення користувачеві максимально сприятливих умов для пошуку й розповсюдження ресурсів бібліотеки з метою інформаційно-бібліотечного забезпечення агропромислового виробництва, розширення їх доступності для всіх категорій користувачів – ці завдання можуть вирішуватися лише за наявності розвинутої системи лінгвістичного забезпечення ЕК.

Для розкриття змісту документів є три основних види інформаційно-пошукових мов: класифікаційна, предметизаційна та дескрипторна.

Класифікаційна мова призначена для індексування документів та інформаційних запитів за допомогою понять і кодів певної класифікаційної системи (ББК, УДК, Десятькова класифікація Дьюї тощо).

У ДНСГБ НААН України для систематизації документів частково використовуються таблиці ББК (для розстановки документів суспільно-політичного, гуманітарного напрямку) та україномовні таблиці УДК, підготовлені Книжковою палатою України ім. Івана Федорова.

В основі класифікаційних мов лежить систематична класифікація понять, що фіксує смислові відношення між поняттями. Класифікаційні мови призначені, перш за все, для формалізації логічних зв'язків слів природної мови.

Усі інформаційно-пошукові мови класифікаційного зразка характеризуються невисокою ефективністю, вони породжують певні труднощі при інформаційному пошуку, особливо із застосуванням технічних засобів. До недоліків ІПМ також належать: попередня координація (зв'язок) слів і словосполучень у рубриці, практична неможливість повного й детального розроблення схеми класифікування та підключення її до АБІС, складність оновлення та доповнення, трудомісткість використання при індексуванні.

Все це і спонукало фахівців до створення мов вербального типу. Останні використовуються для представлення лексичних одиниць слова і вираження природної мови в орфографічній формі. На відміну від класифікаційних мов, вони орієнтовані на позначення в пошуковому образі документа (ПОД) або в пошуковому образі запиту (ПОЗ) конкретних об'єктів чи предметів змісту цих документів.

До мов вербального типу належать предметизаційна і дескрипторна мови, які використовуються в предметних рубриках і ключових словах за наявності неконтрольованої лексики.

Предметизаційна мова призначена для індексування документів і інформаційних запитів за допо-

могою рубрикаторів (словників предметних рубрик), а у разі їх відсутності – за методикою предметизації. В основі лежить абетковий перелік предметних рубрик (ПР), який є коротким формулюванням теми на природній мові. Найважливішим етапом предметизації є ідентифікація ознак змісту документа з предметними рубриками. Предметна рубрика виконує інформаційну, евристичну, комплексують і термінологічну функції.

Основними вимогами до формування ПР є лаконізм, якомога повне і точне розкриття змісту документа, простота, що сприяє пошуку необхідних документів. Особливістю формулювання предметних рубрик є те, що лексика ППМ предметних рубрик має бути максимально наближеною до мови автора документа. Проте, з розвитком науки, практичної діяльності людей, розширенням інформаційних потреб користувачів тощо вона може змінюватися, поповнюватися новими і позбавлятися застарілих лексичних одиниць, навіть змінювати свою структуру.

Предметизаційна мова як штучна система повинна вибудовуватися стандартизовано, гранично одноманітно. Це допомагає читачеві заощадити час і сили при пошуку. Практика роботи бібліотек доводить, що користувачі частіше схильні вести пошук не за класифікаційними системами, а за запитами тематичного, предметного характеру. При цьому предметні рубрики менш популярні, ніж ключові слова. Справа в тому, що у бібліотеках немає єдиної системи предметизації, відсутній універсальний словник предметних рубрик, користувачі не володіють методикою предметизації, що ускладнює формулювання ПОЗ, адекватного пошуковому образу документа, не в усіх ЕК реалізується доступ користувачів до внутрішніх словників предметних рубрик. Крім того останні непридатні для глибокого, достовірного пошуку за темою в машинозчитуваних бібліографічних базах даних. Деякі теми документа можуть не охоплюватися ПР. Особливо це стосується наукових збірників, матеріалів конференцій та симпозумів, де трапляються статті, доповіді, які досить далекі від основних тем видання збірника, але становлять інтерес для користувачів конкретної бібліотеки. Найімовірніше, такі побічні (непрофільні) матеріали не будуть відображені ні класифікаційними індексами, ні ПР, але можуть бути описані ключовими словами (КС). Ключові слова – це нормалізована ППМ; вони записуються відповідно до правил, розроблених для ППС. У процесі відбору термінів і їх опрацювання для введення в удоско-

налений інформаційний документ розробляються і приймаються рішення з методики індексування документів різної тематики.

Ключові слова доцільно використовувати для більш глибокого розкриття змісту документа, тобто для описування основних предметів документа, їхніх аспектів використовувати ПР, а КС – для подальшої деталізації та описування побічних тем документа. Тоді в ПОД міститимуться ПР (нормалізована лексика) і КС за редакцією автора. Такий підхід зручний для всіх категорій користувачів: як для тих, хто приблизно знає, що хоче знайти (для цього зручно використовувати ПР), так і для тих, хто інтересується чимось дуже специфічним (пошук відбувається за КС). Особливої цінності список КС може набути на останньому етапі пошуку, коли за запитом знайдено певний масив документів. Переглянувши списки КС, можна, навіть не переглядаючи джерела, одразу визначити потрібну інформацію. Таким чином, використання КС посилює пошукові можливості ЕК. Ключові слова збільшують повноту індексування та представлення різних за значущістю тем документа, не описаних іншими ППМ. Крім того, саме КС є для користувачів найбільш зрозумілим засобом пошуку великої кількості релевантних документів.

Дескрипторна мова служить для координатного індексування документів і запитів за допомогою тезаурусів (словників дескрипторів) або ж визначенням ключових слів з використанням природної мови. В основу дескрипторних ППМ покладено алфавітний перелік лексичних одиниць. Комплекс ключових слів є своєрідною лексичною моделлю наукового тексту. Функціональна значущість КС визначається тим, що вони є одним з найоптимальніших способів класифікування, зберігання та передавання інформації. Відбиваючи розвиток і термінодинаміку визначеної наукової галузі, комплекс КС є ще й системою відбору та розповсюдження сучасної термінології.

Отже, кожна із зазначених ППМ має свої переваги і недоліки. Однак всі вони обов'язково функціонують у певній інформаційно-пошуковій системі, представлений як у традиційному, так і в автоматизованому режимах. Традиційна ППС – це сукупність каталогів і картотек на паперових носіях, автоматизована – електронний каталог. Власне каталоги, картотеки і є тими навігаційними «сходинами», за допомогою яких читач відкриває все багатство бібліотечних фондів, орієнтується в тематичному розмаїтті документного потоку в різні історичні періоди існування бібліотеки.

Сьогодні дедалі більше бібліотек сільськогосподарської мережі створюють електронні каталоги, бази даних (БД) і перед ними постає питання вибору лінгвістичного забезпечення для них. Багато в чому цей вибір залежить від того, які інформаційно-пошукові мови використовувалися в цих бібліотеках для карткових каталогів. Як правило, саме їх пристосовують для електронних каталогів і БД. Це зумовлено тим, що нові ППМ вимагають навчання індексаторів. Крім того дається взнаки трудомісткість створення ППМ та бажання зберегти для користувача зв'язок традиційних і електронних каталогів. В сільськогосподарських бібліотеках для карткових каталогів використовуються переважно ППМ класифікаційного зразка: УДК [13] і ББК [2]. Із 2000 р. в ДНСГБ НААН України разом з традиційними каталогами та картотеками ведеться і електронний каталог. І для карткового, і для електронного каталогів використовуються не тільки згадані вище класифікаційні системи, а й своя власна класифікація – Галузевий предметний рубрикатор по сільському та лісовому господарству (ГПР) [4], розроблений на основі Списку рубрик предметного каталогу ДНСГБ. Він створювався упродовж багатьох років і нині є основним методичним, робочим інструментом систематизаторів відділу.

Вибір лінгвістичного забезпечення бібліотеки визначається завданнями її інформаційно-пошукової системи, інформаційними ресурсами, а також запитами її користувачів. Саме на різноманітність потреб останніх необхідно зважати, плануючи і створюючи ЛЗ. ДНСГБ НААН України використовує як лінгвістичні засоби декілька ППМ паралельно. Це сприяє швидкому та різноманітному доступу користувачів до інформації найбільш відомою їм інформаційно-пошуковою мовою.

Для розширення пошукових можливостей в ЕК бібліотеки застосовується предметний пошук, який є міждисциплінарним, міжгалузевим і комплексним. За таким запитом користувачі отримують комплекс усіх документів з предмета, проблеми, теми незалежно від галузей знань, до яких належать усі ці документи. Основою для створення мови предметних рубрик став перелік рубрик абетково-предметного покажчика (АПП) до Списку рубрик предметного каталогу ДНСГБ НААН України, розроблений на основі Рубрикатора ДАСНІТІ та ДСТУ 25395-2000 (ISO 5963:1985) «Інформація та документація. Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика» [6].

Різноманітність інформаційно-пошукових мов, які становлять структуру лінгвістичних засобів, пояснюється типом-видовою різноманітністю й тематичною складністю вхідного документопотоку, традиціями та особливостями Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки, навичками працівників і запитами користувачів бібліотеки, а також тим, що жодна з сучасних ППМ не може на належному рівні забезпечити повноту й ефективність пошуку релевантної інформації.

Комплексне застосування ППМ дає змогу:

- найбільш повно здійснювати опрацювання політематичного вхідного документного потоку бібліотеки для введення його в БД;
- забезпечувати точність інформаційного пошуку;
- задовольняти вимоги сортування масивів документів при створенні різної вихідної продукції, у т. ч. поточних видань;
- виконувати формально-логічний контроль рубрик документів, що вводяться.

Для цього виявляються дублюючі або надмірні (непрацюючі) рубрики; проводиться порівняльний аналіз частини рубрик ГПР з метою усунення багатоаспектності, дублювання рубрик, уніфікації найменувань; уточнюється довідково-посилальний апарат, редагуються найменування рубрик, примітки. Із включенням до фонду і аналітико-синтетичною обробкою документів нової тематики (наприклад, «Нанотехнології», «Інтелектуальна власність», «Економічні нормативи») створюються нові ПР, для яких розробляються схеми, створюється посилально-довідковий апарат, готуються коментарі й примітки. Потім цей розділ включається до машинного ГПР ЕК.

Ведуться підготовчі роботи щодо організації Галузевого тезауруса (ГТ): здійснюється відбір масиву лексичних одиниць (ЛО) по всьому діапазону вхідного потоку БД, формується словник ГТ. Відбір ЛО проводиться фахівцями у ході аналітико-синтетичного опрацювання документів. ЛО поступають спочатку до карткової картотеки і використовуються якийсь час як ключові слова. Робота над ними ведеться в кілька етапів: моніторинг на частотність появи термінів у документах; узгодження з фахівцями; перевірка в довідниках і тезаурусах зарубіжних БД. Потім створюється лінгвістичне обрамлення; проводиться редагування; вибудовується стаття терміна-дескриптора; і, нарешті, – звірка з електронною рубрикою. Всі ці процеси дають змогу виявляти помилки індексування та введення інформації в Галузевий тезаурус.

За відсутності в Україні єдиного науково-

дослідного, науково-методичного та інформаційного центру з розроблення й ведення лінгвістичних засобів бібліотеки на практиці стикаються з низкою складних проблем, які не вирішуються на теоретичному рівні. Це, наприклад, вибір ППМ. Під час організації електронного каталогу неминуче виникає запитання: якою ППМ скористатися для розкриття предметного змісту документа: мовою предметних рубрик, мовою ключових слів чи їх поєднанням? Застосування згаданих мов ускладнюється не тільки через їх принципи відмінності, а й через невирішені проблеми. Ні в теорії предметизації, ні в теорії координатного індексування немає чітких рекомендацій стосовно вибору таких параметрів, як довжина лексичної одиниці (слово або словосполучення), сталість словосполучень, прямий чи інверсований порядок наведення ЛО у словосполученнях тощо. На практиці це тягне за собою неможливість порівняння результатів семантичного опрацювання документів і запитів, знижує показники повноти й точності інформаційного пошуку.

Проблема нормалізації лексичних одиниць поглиблюється через те, що на практиці немає засобів контролю лексики, рівною мірою доступної всім бібліотекам. Відомо, що у світі існують спеціалізовані, зокрема аграрно-природничі тезауруси: AGROVOC, Національної сільськогосподарської бібліотеки (NAL) США, CAB, Європейської агенції з навколишнього середовища eionet (GEMET), Тезаурус з сільського господарства, розроблений ЦНСГБ РАСГН [18, 19, 20, 7]. Однак вони є документами національного значення. Відсутність же інформаційно-пошукових тезаурусів в Україні, які б підтримувалися в робочому стані, були придатні для поповнення й внесення змін, а ще враховували галузеву специфіку, суттєво ускладнює процес координатного індексування. Не вирішують проблеми і окремі спроби їх створення. Така ситуація зумовлена багатьма чинниками, з яких основними є міжвідомчі і, безперечно, мовний бар'єр, а також відсутність розуміння можливостей виконання цієї роботи на місцях. Ця складна і трудомістка робота проводиться фрагментарно окремими установами. Взяти хоча б Науково-інформаційний бібліотечний центр (НІБЦ) Інституту експериментальної і клінічної ветеринарної медицини (ІЕКВМ), який з 1996 р. веде роботи зі створення електронної версії галузевого рубрикатора на національній мові з врахуванням інформаційних потреб споживачів галузі. При цьому вивчаються інфор-

маційні потреби науковців і спеціалістів у галузі ветеринарної медицини на базі Інституту експериментальної і клінічної ветеринарної медицини (ІЕКВМ НААНУ), Харківського зооветеринарного інституту (ХЗВІ), Інституту ветеринарної медицини (ІВМ УААН), Харківської районної ветеринарної станції, дослідного господарства. Вибірково проводилося анкетування та інтерв'ю серед аспірантів та викладачів ветеринарного факультету Сумського, Полтавського та Дніпропетровського аграрних університетів. Враховуються 3 компоненти: споживач інформації, який формулює свої завдання; інформаційний масив, в якому зосереджена необхідна інформація; інформаційно-бібліотечна система, яка є посередником між споживачем та інформаційним масивом.

Проведений аналіз виявлення груп об'єктів ветеринарних категорій, пов'язаних спільними властивостями, дає змогу визначити підпорядкування груп та їх ієрархічної побудови електронного рубрикатора з ветеринарної медицини [14].

Таким чином, визначеність у підходах до вирішення проблем, перші кроки до координації зусиль бібліотек різних систем і відомств дають надію на більш активні дії. Потрібно розуміти, що кожна ідея інтеграції передбачає необхідність суворого дотримання стандартів. Останні на випадок інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів містять правила пред'явлення бібліографічних записів і правил взаємодії бібліотек під час обміну записами.

При створенні єдиного інформаційно-бібліографічного середовища слід враховувати низку умов, а саме:

- повну сумісність з міжнародними форматами UNIMARC і UKRMARC на основі використання засобів імпорту/експорту даних;
- розроблення технології доступу з використанням WEB-технологій до об'єднаних ресурсів бібліотек – учасниць корпоративної системи каталогізації;
- розроблення технології доступу з використанням протоколу Z39.50 до об'єднаних ресурсів бібліотек;
- розроблення технології поповнення об'єднаних ресурсів бібліотек – учасниць корпоративної системи каталогізації;
- створення можливості для спільної роботи бібліотек – учасниць регіональної системи з бібліотекою державного рівня;
- забезпечення форматної та лінгвістичної сумісності бібліографічних записів партнерів.

Крім того, необхідно вирішувати питання технічного забезпечення (придбання, тестування і

установка устаткування; підтримка системи зв'язку між учасниками проекту), а також підготовки кадрів – навчання персоналу бібліотек-учасниць розробленим новим технологіям, проведення оперативного консультування.

У системі виробничого навчання працівників мережі дедалі більшої актуальності набуває проблема підвищення рівня загальної лінгвістичної (щодо інформаційно-пошукових мов) культури бібліотекарів, зокрема й шляхом залучення їх до проведення занять з УДК. Це сприяє формуванню бібліотекаря якісно нової формації, для якого вільна орієнтація в ресурсах глобальних мереж є невід'ємним елементом професійної кваліфікації.

Аналіз нинішнього стану справ переконує, що ця складна проблема може бути вирішена лише колективними зусиллями. Тільки об'єднання бібліотек зробить можливим створення книгозбірні нового типу, яка б відповідала міжнародному модельному стандарту діяльності, виконувала у суспільстві роль сучасного культурно-інформаційного закладу, забезпечила прорив у світовий інформаційний простір та необмежений доступ до національної аграрної інформації усім бажаючим.

Сподіваємося також, що бібліотеки галузі візьмуть активну участь у розробленні статей тезауруса або у відборі лексики для нього. Така кооперація не тільки сприятиме створенню єдиного ЛЗ, єдиного інформаційного простору, не тільки скоротить фінансові витрати бібліотек на розроблення власного ЛЗ, а й допоможе підвищити рівень індексування документів з сільського та лісового господарства.

Список використаної літератури

1. Бардієр К. Структура лінгвістичного забезпечення сучасних інформаційних сервісів / К. Бардієр // Бібл. вісн. – 2002. – № 1. – С. 55–61.
2. Библиотечно-библиографическая классификация: рабочие таблицы для массовых библиотек. – М.: Либерия, – 1997. – 688 с.
3. Воройский Ф. С. Индексирование документов в АБИС / Ф. С. Воройский // Библиотека. – 1996. – № 9. – М.: ГПНТБ России, 2001. – С. 42–44.
4. Галузе́вий предметний рубрико́вар : у 2 т. / ЦНСГБ ВАСГНІЛ. – К. – 873 с.
5. Гендина Н. И. Лингвистическое обеспечение информационно-поисковых систем: теория и технологии / Н. И. Гендина // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – 1996. – Т. 2. – С. 25–27.
6. Державний стандарт України ДСТУ 25395-2000 (ISO 5963:1985) Інформація та документація. Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика. – К., 2001.
7. Дескрипторный словарь по сельскому хозяйству и продовольствию. – Изд. 2-е / ЦНСХБ Россельхозакадемии. – М., 2006. – 234 с.
8. Зайцева Е. М. Лингвистическое обеспечение автоматизированных библиотечно-информационных систем: современные требования и направления развития / Е. М. Зайцева // Научные и технические библиотеки. – 2004. – № 7. – С. 15–27.
9. Лавренива О. А. Лингвистика информационных систем и межбиблиотечное сотрудничество / О. А. Лавренива // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. – С. 35–38.
10. Митчел Д. Десятичная классификация Дьюи: средство организации знаний для XXI века / Д. Митчел // Научные и технические библиотеки. – 1999. – № 6. – С. 58–65.
11. Пиотровский Р. Г. Математическая лингвистика: учеб. пособие для пед. ин-тов / Р. Г. Пиотровский, К. Б. Бектаев, А. А. Пиотровская. – М.: Высшая школа, 1977. – 383 с.
12. Сукиасян Э. Р. Логика развития информационно-поисковых языков / Э. Р. Сукиасян // Научные и технические библиотеки. – 2004. – № 7. – С. 15–27.
13. Універсальна десяткова класифікація (УДК): у 2 кн. / Книжкова палата України. – К., 2000. – 929 с.
14. Фукс П. П. Галузевий рубрико́вар як відображення перспективного напрямку у розвитку інформаційно-бібліотечної системи [Електронний ресурс] / П. П. Фукс, А. В. Шемаєва, Т. Н. Приходько. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/crimea/2001/tom/sec7/Doc6.html>.
15. Шемакин Ю. И. Начала компьютерной лингвистики: учеб. пособие / Ю. И. Шемакин. – М.: Изд-во МГОУ, 1992. – 81 с.
16. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем / В. А. Широков; НАН України; Український мовно-інформаційний фонд. – К.: Довіра, 1998. – 330 с.
17. Шрайберг Я. Л. На пути к созданию концепции Национальной электронной библиотеки / Я. Л. Шрайберг // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: матер. 6-й Международ. конф. «Крым-99». – 1999 – Т. 1. – С. 279–281.
18. AGROVOC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aims.fao.org/website/AGROVOC-Thesaurus/sub>
19. NAL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nal.usda.gov/services/>
20. CAB Thesaurus 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cabi.org/cabthesaurus/mtwdk.exe?k=default&l=60&w=98235&n=1&s=5&t=213>

УДК 027.54(477):027.081:341.123

Борис Якушко,
зав. відділу фонду ООН НБУВ

Оптимізація інформаційно-бібліотечного, інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів на основі використання мережевих ресурсів ООН

Висвітлені можливості використання потужного потенціалу мережевих ресурсів ООН та її спеціалізованих установ з метою задоволення дедалі зростаючих інформаційних потреб користувачів. Розглядаються шляхи удосконалення інформаційно-бібліотечного та інформаційно-аналітичного обслуговування відвідувачів депозитарного фонду ООН НБУВ. Увага акцентується на дослідженні суб'єктивних та об'єктивних причин, що гальмують поліпшення надання цих послуг користувачам бібліотеки.

К л ю ч о в і с л о в а: оптимізація, інформаційно-бібліотечне обслуговування, мережеві ресурси ООН, електронний продукт.

This article features the possibilities of the use of powerful potential of the United Nations' and its specialized agencies' electronic and online resources with the aim of optimization of the library and information services of an ever – growing information needs of both internal and external users of the UN documentation Depository Unit of the NLU as well as provision of new services. Special attention is focused on the analysis of the main problems that press on the further development of library and information services for the users and useful practical suggestions and recommendations how to solve them.

K e y w o r d s: optimization, library and information services, the UN electronic and online resources, electronic product.

Бібліотеки у сучасних умовах мають справу з різними матеріалами, не тільки друкованими, а й електронними публікаціями (у т. ч. Інтернет), аудіовізуальною продукцією, іншими мультимедіа-носіями. Відповідно до цих реалій істотно змінюється і політика комплектування бібліотечних фондів, з'являються нові форми надання інформаційних послуг, значно розширюються функції книгозбірень щодо забезпечення своїм користувачам вільного доступу до різних джерел, форм і потоків інформації.

Поява в мережі Інтернет великої кількості не тільки бібліографічної, а й повнотекстової інформації, швидке збільшення обсягів публікацій офіційних документів, матеріалів Організації

Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ на електронних носіях вимагає нових підходів і до формування колекції депозитарного фонду ООН, до запровадження нових форматів надання цього інформаційного ресурсу користувачам.

Відділ фонду ООН у своїй повсякденній діяльності орієнтується на нові підходи до вирішення організаційно-технологічних проблем формування колекції документів, публікацій ООН та її спеціалізованих установ, наукового їх опрацювання та використання. Наш колектив, як і інші науково-прикладні підрозділи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, прагне визначити своє місце і роль у нових інформаційних реаліях, у процесі інформатизації суспільства, коли

динамічно зростають інформаційні потоки, поширюються різні форми доступу до них, коли має місце тотальний наступ електронних видань, а користувачі вимагають якісно нового рівня задоволення своїх інформаційних потреб.

Наразі відділ фонду ООН активно працює над тим, щоб чітко визначити і сформулювати оптимальний репертуар депозитарного зберігання документів і матеріалів ООН на різних носіях, значно поліпшити якість обслуговування користувачів цим інформаційним ресурсом у контексті технологічних змін.

Моніторинг інформаційних ресурсів, який постійно проводиться у відділі, показує, що при визначенні оптимального репертуару депозитарного зберігання актуальних документів і матеріалів ООН та формуванні раціонального складу цього фонду як на традиційних, так і на електронних носіях, потрібно, у першу чергу, виходити з інтересів читачів, максимально повного задоволення їхніх інформаційних потреб. Визначаючи пріоритети роботи відділу, ми враховували припинення виходу друком багатьох так званих титульних чи мімеографованих документів і, навпаки, появу нових, цікавих в інформаційному та науковому сенсі, ресурсів на нетрадиційних носіях. Значну увагу наші фахівці приділяють тим матеріалам фонду відділу, які не користуються попитом. У процесі моніторингу було зроблено висновок, що нам слід отримувати і формувати свій фонд мімеографованими документами, виданими англійською мовою на електронних носіях, а їх російськомовні відповідники – тільки в друкованому вигляді. Такий підхід зумовлений нестачею площ у відділі фонду ООН.

Зусилля колективу спрямовуються на прогнозування розвитку як друкованих, так і електронних ресурсів ООН та її спеціалізованих установ, вивчення динаміки запитів користувачів, дослідження матеріалів і документів ООН, які надходять для депонування в електронному вигляді, удосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів документами та матеріалами цих установ, забезпечення оперативності обслуговування виданнями на різних носіях; формування, поповнення колекції документів, публікацій ООН та її спеціалізованих установ, інших міжнародних організацій з урахуванням інформаційної цінності видань.

З огляду на те, що у фонді депозитарію постійно зростає відсоток документів ООН та її спеціалізованих установ на нетрадиційних носіях (нині це понад двісті одиниць такого типу видань – (CD-

ROM, DVD-ROM), у відділі вдалося налагодити процес обслуговування користувачів електронними публікаціями.

З метою удосконалення організації та піднесення якості обслуговування користувачів мережевими ресурсами ООН та її спеціалізованих установ здійснюється постійний моніторинг доступу до цих ресурсів, у т. ч. і до зарубіжних електронних баз даних. Зокрема, відслідковується, аналізується, узагальнюється актуальна фахова інформація з офіційних сайтів ООН, ЮНЕСКО, ЮНКТАД, Світового банку, МВФ, МОП. При цьому максимально враховуються тематичні запити користувачів, дирекції бібліотеки, організацій і підприємств України та інших установ. Серед найважливіших тематичних запитів варто навести такі: матеріали всіх етапів Всесвітнього саміту інформаційного суспільства (2003–2005 рр., 2008 р.); розвиток суспільства знань; збереження цифрової спадщини за матеріалами ЮНЕСКО; пріоритетні стратегічні Програми розвитку ООН (ПРООН) та Рамкової Програми Допомоги ООН (УНДАФ) 2006–2010 рр., спрямовані на підтримку Уряду України щодо реалізації «Цілей Розвитку Тисячоліття».

З цих матеріалів переважно і формується фонд мережеских ресурсів (наразі це близько 1000 МБ). Він постійно поповнюється. На сьогодні вже зібрано багато важливих документів стосовно витоків і причин виникнення світової фінансово-економічної кризи 2008 р. Першочергова увага приділяється тим ресурсам, які допомагають Україні разом із світовою спільнотою розробляти ефективні антикризові заходи, проводити структурні зміни в своїй економіці. Саме цій тематиці у 2010 р. було присвячено виставку, експонатами якої були переважно матеріали ООН, ЮНКТАД, Світового банку та МВФ. Крім того, фахівці відділу взялися за виконання наукової роботи на тему: «Дослідження інформаційних ресурсів ООН та її спеціалізованих установ, що висвітлюють світову глобальну кризу та її вплив на розвиток українського суспільства».

У відділі також здійснюється постійний моніторинг інноваційної діяльності, зокрема аналізуються інноваційні підходи та інструменти Бібліотеки ім. Дага Хаммаршельда в Нью-Йорку, потужного інформаційного центру ООН, який справляє істотний вплив на роботу всіх бібліотек-депозитаріїв системи ООН, сприяючи формуванню в цій мережі єдиного інформаційного простору.

З метою поліпшення поінформованості користувачів і забезпечення їх потрібною інформацією співробітники відділу оперативно виконують усні та письмові довідки. Для них проводяться консультації щодо використання Системи офіційної документації ООН, її колекцій документів і баз даних, офіційних сайтів спеціалізованих установ ООН. Як правило, рекомендується перелік інтернет-сторінок впливових міжнародних організацій, установ та електронних ресурсів ООН, насамперед новітніх електронних публікацій.

Нещодавно у практику обслуговування відвідувачів відділу запроваджено новітній електронний документ під назвою «How to access, retrieve and use United Nations Documentation» («Як здійснювати доступ, результативний пошук і використання документів і матеріалів ООН»). Цей інтерактивний інструментарій був розроблений спільними зусиллями фахівців Навчального та науково-дослідного інституту ООН (ЮНІТАР), Бібліотеки ім. Дага Хаммаршельда в Нью-Йорку, Бібліотеки Штаб-квартири ООН в Женеві. Він дає змогу краще зрозуміти залежність діяльності системи ООН від її структури, поглибити вивчення документації, детальніше ознайомити користувачів з колекціями, службами бібліотек-депозитаріїв ООН, а також формувати практичні навички, вміння вести результативні пошуки інформації, ефективно використовувати різні довідкові інструментарії, сучасні технологічні засоби, які широко використовуються нині в ООН.

Працюючи з цим електронним документом, користувачі залу публікацій ООН оволодівають актуальною інформацією стосовно можливостей онлайн-каталогів бібліотек, більш ефективного використання їх інформаційних ресурсів, оперативного пошуку документів ООН, а також технологічних можливостей, включаючи замовлення електронних матеріалів в онлайн-режимі безпосередньо з робочої станції. Всі матеріали, розміщені на цьому електронному документі, також доступні у вигляді відео-слайдів і PDF-форматі. Їх можна друкувати та зберігати на комп'ютері.

Варто відзначити, що колекція актуальних електронних документів у депозитарному фонді ООН НБУВ постійно поповнюється. Новітня електронна продукція надходить безпосередньо з Бібліотеки ім. Дага Хаммаршельда в Нью-Йорку, через Представництво ООН в Україні, а також від її спеціалізованих установ в нашій країні. Наприклад, під час спільного інформаційно-просвітницького заходу з Представництвом Міжнародної ор-

ганізації праці з нагоди 90-річчя заснування МОП на базі Депозитарію ООН НБУВ відбулася презентація книжкової виставки (172 публікації) та новітнього електронного продукту, компакт-диска «Конвенції та рекомендації МОП: 1919–2007 рр.», створеного компанією RGdata.

У заході взяли участь працівники Представництва МОП в Україні на чолі з його керівником – Національним координатором МОП в Україні Василем Кострицею, куратори проектів МОП в Україні, науковці, представники ЗМІ. Бібліотеці було подаровано 90 назв нових публікацій цієї впливової міжнародної організації, компакт-диски з питань захисту прав трудящих, протидії використанню дитячої праці, торгівлі людьми та ін.

Представництво Світового банку в Україні на церемонії відкриття Центру інноваційних знань в Київському педагогічному університеті ім. Б.Грінченка репрезентувало дві електронні бази даних на компакт-дисках та двадцять нових публікацій цієї спеціалізованої установи ООН, які були відібрані і ось-ось надійдуть до депозитарного фонду.

Під час проведення виставки до 60-річчя Загальної декларації з прав людини користувачам читального залу публікацій ООН демонструвалася новітня електронна продукція, присвячена захисту прав людини в усьому світі; навчально-пізнавальний фільм «Всеобщая декларация прав человека», створений Представництвом ООН в Україні на студії «Апрель» у Симферополі та компакт-диск «Права человека при отправлении правосудия»; посібник з прав людини для суддів, прокурорів і адвокатів, виданий Управлінням Верховного Комісара з Прав Людини у співпраці з Міжнародною асоціацією юристів.

20 квітня 2010 р. на базі відділу фонду ООН відбулася презентація російськомовного видання «Экологические последствия аварии на Чернобыльской АЭС и их преодоление: двадцатилетний опыт», видрукуваного 2009 р. в рамках проекту ООН «Міжнародна науково-інформаційна мережа з питань Чорнобиля» (ICRIN). Учасники заходу відзначили, що питання оцінки наслідків катастрофи залишаються актуальними і сьогодні, незважаючи на те, що минуло вже чверть століття. Саме з метою напрацювання «авторитетної узгодженої заяви» щодо екологічних, медичних наслідків аварії, спричинених радіаційним опроміненням, розроблення рекомендацій стосовно реабілітації доквілля, запровадження спеціальних програм з охорони здоров'я, а також визначення тем, які по-

требують додаткових досліджень, у 2003 р. було започатковано Чорнобильський форум, який об'єднав вісім агенцій ООН, а також уряди України, Білорусі, Росії. На початку 2005 р. експертна група «Екологія», роботу якої координувала МАГАТЕ, презентувала доробок дворічних досліджень. За результатами наради, що відбулася 18–20 квітня 2005 р., було прийняте рішення «розглядати схвалену доповідь... як спільну позицію членів Форуму, тобто восьми організацій системи ООН і трьох найбільш постраждалих країн, стосовно екологічних... наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також щодо рекомендованих майбутніх дій...». Згадане вище видання репрезентував громадськості Координатор проекту ICRIN в Україні, кандидат медичних наук П. В. Замостьян. Найбільшим науковим і вузівським бібліотекам України було передано сорок примірників цього видання та сорок компакт-дисків. До речі, в рамках цього інформаційно-просвітницького заходу, який відвідали представники бібліотек НДУ НАН України та інших великих бібліотек Києва, експерти, журналісти, також відбулося відкриття книжкової виставки «Чорнобиль: катастрофа, що триває» (72 публікації).

Дбаючи про якомога повніше розкриття інформаційного потенціалу ООН, дедалі активніше використання мережевих ресурсів ООН та установ системи ООН, співробітники відділу прагнуть своєчасно і оперативно ознайомлювати користувачів читального залу з новими публікаціями Представництва ООН в Україні на різних носіях, сприяти впровадженню нових проектів і програм ООН в нашій країні, забезпечувати максимальний доступ користувачам до інформаційних ресурсів вищезгаданих організацій. З цією метою постійно удосконалюється організація виставок нових надходжень документів, матеріалів ООН, публікацій її агенцій на різних носіях. На таких заходах дедалі частіше репрезентуються стенди відкритого доступу.

У відділі фонду ООН налагоджено опрацювання документів на електронних носіях (CD, DVD), виконується весь обсяг технологічних процесів з формування електронного каталогу підрозділу, який налічує нині понад 17 тис. записів. Наразі першочергова увага приділяється удосконаленню процесів введення записів до електронного каталогу відділу та їх збереженню у зв'язку з упровадженням нового програмного забезпечення (ІРБІС-64). Спільно з співробітниками інших відділів (ЦФБІР, систематизації) та програмістами

Бібліотеки з'ясовуються особливості опрацювання документів, публікацій ООН та її спеціалізованих установ, вирішуються питання впровадження у життя новітніх інформаційних технологій.

Безумовно, вимальовуються гарні перспективи подальшого глибшого, детальнішого опрацювання інформаційних ресурсів ООН, її спеціалізованих установ та міжнародних організацій, їх більш повного розкриття, удосконалення організації і поліпшення доступу до мережевих ресурсів. Однак, детальний аналіз усіх аспектів інформаційно-бібліотечного та інформаційно-аналітичного обслуговування користувачів читального залу відділу фонду ООН виявив цілу низку суттєвих недоліків, суб'єктивних та об'єктивних причин, які заважають подальшій оптимізації обслуговування користувачів, ефективному використанню потужного потенціалу мережевих ресурсів ООН.

Серед основних причин слід назвати такі:

- наявність у відділі комп'ютерного обладнання, яке не дає змоги належним чином організувати роботу користувачів з електронними носіями (CD-ROM, DVD-ROM), тому значні інформаційні ресурси на електронних носіях (переважно на DVD), ще залишаються недоступними для них;
- занадто низька пропускну здатність каналів зв'язку, що ускладнює роботу користувачів і працівників відділу з пошуку інформації через Інтернет;
- повільний, неякісний і обмежений доступ до зарубіжних електронних баз даних, інформаційних ресурсів ООН та установ системи ООН;
- відсутність пристроїв зчитування та запису інформації на CD, DVD, що унеможливорює ефективне використання мережевих інформаційних ресурсів;
- не відпрацьована технологія забезпечення збереження накопичених мережевих ресурсів (відібраних документів з Інтернет-сайтів);
- несвоєчасне і неповне відображення електронних записів депозитарного фонду у загальному бібліотечному каталозі;
- відсутність приймання замовлень користувачів у інтерактивному режимі;
- неякісний дизайн веб-сторінки НБУВ, недостатнє її інформаційне наповнення.

Для досягнення якісно нового рівня інформаційного забезпечення користувачів, удосконалення організації, надання інформаційних пос-

луг на основі використання мережевих ресурсів ООН та установ системи ООН відділом напрацьовані конкретні рекомендації, а саме:

- вирішити комплекс проблем, пов'язаних з незадовільною технічною оснащеністю відділу фонду ООН і створити такі технологічні умови, які активізували б процес інформаційно-бібліографічного обслуговування цими ресурсами та поліпшили їх зберігання у депозитарному фонді;
- розпорядженням дирекції бібліотеки передбачити і закріпити за відділом фахівця з підтримки існуючого програмного забезпечення та впровадження нового, наприклад (ІРБІС-64). Такий спеціаліст відповідав би за якість обслуговування техніки з боку центру бібліотечно-інформаційних технологій, входив би до складу консультативної групи, сприяв би швидкому доступу до необхідних сайтів міжнародних організацій, Інтернет-ресурсів ООН, зарубіжних електронних баз даних та результативному пошуку в них необхідної інформації, ширшому впровадженню у практику обслуговування вже накопиченого електронного продукту в депозитарному фонді;
- Центру інформаційно-бібліотечних технологій оперативно виставляти електронний каталог відділу на веб-сторінці НБУВ, що сприятиме повній і своєчасній поінформованості про нові надходження актуальних документів ООН, монографій та матеріалів спеціалізованих агенцій ООН до депозитарію;
- розробити раціональну систему формування та використання інформаційних ресурсів на всіх носіях в контексті сучасних технологічних змін;
- здійснювати відбір тих друкованих матеріалів та електронних видань, котрі у найкоротші терміни забезпечать підвищення якості обслуговування користувачів читального залу публікацій ООН;
- більш повно розкрити інформаційні ресурси ООН, особливо це стосується електронних публікацій. Прискореними темпами запровадити у відділі інформаційні технології та налагодити обслуговування користувачів електронними публікаціями;
- особливу увагу приділяти накопиченню електронної продукції за тематичними запитами користувачів;
- докладати зусиль до збирання найдостовірнішої інформації про ресурси ООН, насамперед на електронних носіях, до формування відповідних баз даних;
- удосконалити форми і методи комплектування депозитарного фонду документами, публікаціями ООН та її спеціалізованих установ на різних носіях інформації;
- значно прискорити опрацювання нових документів ООН та її спеціалізованих установ. Для скорочення термінів опрацювання нових надходжень практикувати проведення щомісячних моніторингів усіх видів документів і внесення своєчасних технологічних змін.

На нашу думку, реалізація саме такого комплексу заходів дасть змогу якнайшвидше досягти якісно нового рівня інформаційного забезпечення користувачів, удосконалити організацію і оптимізувати процес інформаційно-бібліографічного обслуговування у відділі на основі використання мережевих ресурсів ООН та її спеціалізованих установ.

Список використаної літератури

1. Конвенції та рекомендації МОП: 1919–2007 рр. [Електронний ресурс]. – К., 2009. – 1 електрон опт. диск (CD-ROM).
2. Экологические последствия аварии на Чернобыльской АЭС и их преодоление: двадцатилетний опыт: доклад экспертной группы «Экология» Чернобыльского форума. – Вена: МАГАТЭ, 2008. – 180 с. – (Серия докладов по радиологическим оценкам).
3. Якушко Б. П. Бібліотечно-інформаційні ресурси бібліотеки ООН імені Дага Хаммаршельда як джерело формування єдиного інформаційного простору світової мережі бібліотек-депозитаріїв ООН / Б. П. Якушко // *Наук. пр. НБУВ.* – К., 2007. – Вип. 18. – С. 216–223.
4. How to access retrieve and use United Nations Documentation. An interactive training tool: [electronic resource]. – New York: United Nations, 2006. – 1 електрон опт. диск (CD-ROM).

Галина Ковальчук,

зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук, професор

Книжкове пам'яткознавство в системі бібліотекознавства

У статті книжкове пам'яткознавство розглядається як комплекс наукових знань і, водночас, бібліотечна діяльність з фондами рідкісних та цінних книг (книжкових пам'яток). Підкреслено важливість цього напрямку в світлі сучасних світових і регіональних програм, проектів щодо збереження й популяризації історико-культурної спадщини, зокрема книжкової. Показано місце книжкового пам'яткознавства в структурі бібліотекознавства, зумовлене традиційним розподілом бібліотечних фондів, специфікою їх обробки, обліку, збереження, обслуговування читачів, а також професіоналізацією співробітників.

К л ю ч о в і с л о в а: книжкове пам'яткознавство, бібліотекознавство, рідкісні та цінні видання.

The article covers the theoretical aspects of the library science pertaining to the rare and valuable books – so-called 'book heritage'. The author refers to the complex of researches and activities in this field as to be a 'book heritage science'. The importance of this branch of the library science in the realization of the actual global and regional programs directed to the preservation and popularization of the historical and cultural heritage has been shown. The book heritage science should take a special place in the system of library's activities and investigations due to the traditional organization of library's stocks and appropriately to the library's functions such as bibliographical description, preservation, account, user service and professional cooperation.

К е у в о р д с: book heritage, library science, rare and valuable books.

Сьогодні бібліотекознавство переживає якісно новий етап свого розвитку як самостійна наука документно-комунікаційного циклу¹. Поряд із суттєвими змінами в бібліотечній справі, бібліотекознавстві, пов'язаними зі стрімким розвитком інформаційних технологій, за бібліотеками залишається одна з головних їхніх функцій – збереження національного і світового надбання (зокрема, книг, що є пам'ятками історії та культури або книжковими пам'ятками) та пропагування цього спадку сучасними засобами, донесення збережених духовних скарбів до суспільства, до потенційних читачів. Аналізуючи сьогоднішній стан бібліотекознавства, процеси, які відбуваються в бібліотечній діяльності, можна констатувати: співвідношення, умовно кажучи, нового і старого в цій справі набуває абсолютно нового забарвлення, і тим значнішим, важливішим є все, що робиться у справі збереження культурної спадщини спеціалістами, які працюють у бібліотеках, архівах, музеях. Наразі ЮНЕСКО, численні неурядові організації, усвідомлюючи небезпеку втрати давніх пам'яток писемності та друкарства через воєнні конфлікти, стихійні лиха, техногенні аварії, а також реальне старіння носіїв інформації, закликають всі установи-фондоутримувачі особливу увагу приділяти збереженню

цієї сукупної пам'яті світу, адже саме в давніх зразках писемності, в рукописних книгах, стародруках, рідкісних і цінних книгах XIX – поч. XX ст. зосереджені призабуті унікальні знання, неперевершені зразки мистецтва книги, поліграфічного виконання.

Книжкові пам'ятки, тобто рідкісні й цінні книги, – невід'ємна частина бібліотечних фондів, їх перлина. Таким книгам завжди приділялася велика увага. За кілька сторіч бібліотекарями, науковцями, аматорами накопичено значний масив емпіричних спостережень, наукових досліджень, каталогів рідкісних і цінних книг тощо. Упродовж XX ст. більшість великих бібліотек світу виділили рукописні книги, стародруки, рідкісні й цінні видання XIX–XX ст. в окремі підрозділи. Це було зроблено з метою забезпечення особливих умов зберігання для таких пам'яток історії та культури. На рубежі XX–XXI ст. фахівці відпрацювали відповідну терміносистему (зокрема, з'явився сам термін «книжкові пам'ятки», що уособлює конгломерат рідкісності й цінності книги), було визначено критерії відбору рідкісних і цінних книг, запроваджено Міждержавний стандарт СИБИД 7.87 – «Книжные памятники»; було сформульовано концепцію книжкового пам'яткознавства як галузі знань і практичної діяльності на межі книгознавства,

пам'яткознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства та спеціальних історичних дисциплін.

Ми неодноразово писали про книжкові пам'ятки і книжкове пам'яткознавство як реально існуючу складову книгознавства, адже дослідження книжкових пам'яток, набуті при цьому знання – це і є знання книг, найвидатніших чи найрідкісніших. Водночас, книжкове пам'яткознавство, на наш погляд, є складовою ще однієї комплексної дисципліни – пам'яткознавства, а саме, галузевого чи спеціального пам'яткознавства. Дійсно, книжкові пам'ятки – це окремий вид пам'яток історії та культури серед інших пам'яток, на рівні, скажімо, з пам'ятками образотворчого мистецтва, зброярства, археології, ужиткового мистецтва тощо.

Оскільки книжкові пам'ятки зберігаються, насамперед, у бібліотеках, ними, зрозуміло, має опікуватися бібліотекознавство як комплексна наука про бібліотеки та бібліотечну справу. Виникає питання: яке ж місце книжкове пам'яткознавство (як наукова дисципліна та галузь практичної бібліотечної діяльності) займає в системі бібліотекознавства.

Відомо, що бібліотекознавство як наука має загальнотеоретичний і теоретико-прикладний рівні². Безумовно, книжкове пам'яткознавство безпосередньо пов'язане з практикою роботи з книжковими пам'ятками, хоча має й безсумнівні теоретичні напрацювання, узагальнення. Теорія, як найбільш складна форма вираження наукових знань, виникає лише на достатньо високому ступені розвитку пізнання певної сукупності явищ. Спочатку формуються теоретичні основи і концепції, котрі будуються на виділенні та аналізі домінуючих рис, функцій об'єкта; пізніше ці теоретичні конструкції кристалізуються у формі локальних, а згодом, можливо, і узагальнюючих теорій³. Емпіричною базою локальних теорій стосовно нашої проблематики виступають, крім іншого, методика і практика роботи з різними видами бібліотечних документів, з категорією рідкісних і цінних книг, що визнаються пам'ятками історії та культури.

З іншого боку, в структурі бібліотекознавства розрізняють загальне бібліотекознавство і окремі або спеціальні його розділи. Останні вивчають певні проблеми чи напрями бібліотечної діяльності, наприклад: управління бібліотекою, формування фондів і каталогів, обслуговування користувачів⁴. У цьому сенсі книжкове пам'яткознавство – окремий напрям бібліотечної діяльності, може розглядатись як спеціальний розділ бібліотекознавства, адже воно дійсно має свою специфіку: спеціалізовані відділи рідкісних книг, де зосереджені

переважно книжкові пам'ятки, це своєрідна бібліотека в бібліотеці, куди за певними, науково визначеними, критеріями відбираються документи (книжкові пам'ятки), тобто відбувається комплектування; опис (як правило, локальний) книжок – пам'яток історії та культури тут є більш детальним, згідно з міжнародними правилами каталогізації стародруків ISBD(A); висуваються набагато жорсткіші вимоги до обліку і перевірки фондів, до дотримання санітарно-гігієнічного режиму і безпеки фондів, у т. ч. і під час обслуговування користувачів, та ін. Книжкове пам'яткознавство в лоні бібліотекознавства вивчає і розробляє теорію, методологію, організаційні питання роботи з рідкісними й цінними книгами в бібліотеках.

Теоретичних узагальнень з цієї проблематики, на жаль, небагато, більше є спеціальних каталогів або нарисів про певні раритети. Але дедалі зростаюча кількість бібліографічних праць, відповідних спостережень стосовно цієї категорії документів породжує потребу осмислення накопичених знань, вироблення наукових підходів до практики роботи з рідкісними і цінними книгами. Сьогодні у відділах рідкісних книг, окрім іншого, проводиться експертиза цінності книжок, і не лише стародруків. Для визначення того, чи є та або інша книга XIX–XX ст. книжковою пам'яткою, застосовуються різні критерії (вони в літературі описані з достатньою повнотою). Фактично, саме бібліотекар визначає, що має суспільство взяти з XIX чи XX ст. і зберегти у XXI і наступних століттях, адже зберігати все, що видано і видається, неможливо. Вже зараз потрібен жорсткий відбір найціннішого з величезних книжкових масивів, щоб зберігати не мертвий вантаж «макулатури», який вимірювався колись пудами, у бібліотечній практиці – метрополіціями, а достоєнно знати цінність книжкових скарбів минулого. Для цього проводиться дослідницька робота з розкриття фондів книжкових пам'яток, що має наслідком публікації статей, монографій, підготовку дисертацій, крім того – укладання наукових, попримірникових каталогів, у яких відбивається історія побутування певного примірника, його доля впродовж віків, його особливості тощо. За провенієнціями на примірниках (різного роду власницькими знаками) відбувається реконструкція колишніх бібліотечних зібрань та історичних колекцій, апробуються методики історико-культурологічних досліджень видавничої діяльності, скажімо, монастирів, певних установ, укладання відповідних електронних колекцій. Активно формується відповідна термінологія, яка враховує здобутки не лише бібліо-

текознавства, а й книгознавства, багатьох спеціальних історичних дисциплін, запозичення з інших мов, наприклад: книжні пам'ятники (рос.); провєнієнц-каталог (з польської мови: каталог книжкових пам'яток за ознаками історичних власників даних примірників) та ін. Разом все це становить основу книжкового пам'яткознавства, але оскільки назване вище відбувається на бібліотечній і бібліотекознавчій «ниві», то є, відповідно, складовою бібліотекознавства і практичної бібліотечної діяльності.

Бібліотекознавство, як і будь-яка наука, постійно розвивається, тому поява в його структурі або на стику з іншими науками нових напрямів є цілком закономірним явищем. Так, у ХХ ст. були науково конституювані бібліотечна педагогіка, бібліопсихологія, економіка бібліотечної справи, соціологія бібліотечної справи, порівняльне бібліотекознавство тощо – на межі бібліотекознавства та інших наук. Книжкове пам'яткознавство як комплекс знань і, водночас, практичної бібліотечної діяльності з рідкісними і цінними книгами також має стійку тенденцію до виокремлення у більш-менш самостійний напрям бібліотекознавства – книгознавчий. Адже книжкові пам'ятки в бібліотечних фондах суттєво відрізняються від звичайних масових видань. Питання активного обігу таких книжок навіть не ставиться; навпаки, в цій галузі існує, визнаний світовим співтовариством і затверджений рекомендаціями ЮНЕСКО, пріоритет збереження над доступністю.

Під збереженням книжкових пам'яток розуміється їхнє зберігання у максимально повному обсязі первісних характеристик книги і важливих у історико-культурному сенсі особливостей, набутих нею в процесі побутування. Книги в історичних оправах чи обкладинках, з маргінальними записами, вкладками, вклейками, закладками, форзацами зі склеєних разом, замість картону, стародрукованих чи рукописних аркушів – усе це становить, поряд з текстом, невід'ємну частину цінності примірника й підлягає збереженню. Зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках, як відомо, сфокусовано на двох напрямках: 1) консерваційних або реставраційних методах збереження оригіналу; 2) переведенні одиниці зберігання на мікрофільм або цифровий формат для збереження інтелектуального змісту й уявлення про зовнішність оригіналу (створення копії). Технології реставрації та консервації, що супроводжувалися зміною матеріальної основи документа й викликали подеколи втрату його автентичності, виготовлення так званих бібліотечних картонних оправ, змінилися в наш час. Нині переважає позиція мінімального втручання. Дедалі актуальнішою стає превентивна

консервація, під якою розуміється створення нормативних умов зберігання, або, скажімо, укладання пошкоджених книг у контейнери з некіслотного картону, виготовлення нейтральних футлярів для пошкоджених раритетів тощо.

Неминуче старіння книги, її пошкодження в процесі використання змушують вести пошук нових форм, методів, способів закріплення та консервації інформації. Вкрай важливо використовувати сучасні технології для полегшення доступу до національного надбання всім тим, хто в цьому зацікавлений. Копіювання ж всього фонду книжкових пам'яток є на сьогодні нереальним і, мабуть, недоцільним: відсутні нормативні акти, котрі регламентують вимоги щодо цього; жодна бібліотечна лабораторія не пройшла сертифікаційного контролю; абсолютно відсутня в цій сфері координація, що спричиняє додаткові витрати часу й коштів на виготовлення копій одних і тих же видань. Тому безумовної підтримки заслуговують проекти створення Української електронної бібліотеки, участі вітчизняних бібліотек у Європейській електронній бібліотеці та Світовій електронній бібліотеці. Основні підходи до розв'язання цієї справи відомі – вибірковість при відборі книжкових пам'яток для копіювання (мається на увазі унікальність, збереженість, інформативність). Одним із пріоритетів у цій справі для нашої держави може бути українознавчий підхід, тобто визнання книжковими пам'ятками україномовних видань до 1922 р., а також, при можливості, усіх видань цього ж періоду, випущених на українській території чи тих, які за своїм змістом стосуються України тощо. Такі часові межі зумовлені, з одного боку, закінченням періоду визвольних змагань, видання якого через різні причини (зміни влади, розруху, національне відродження, цензурні переслідування) є апіорі дуже рідкісними й цінними, а з другого – налагодженням Книжковою палатою системи державної реєстрації друку⁵. Найголовніше – недопустимість створення копії за рахунок погіршення збереженості оригіналу; використання програм та інформаційних систем, здатних відтворити точну копію друкованого видання тощо.

Окрім питання, яким обов'язково має займатися книжкове пам'яткознавство – безпека фондів книжкових пам'яток. Мається на увазі розроблення сукупності правових, інженерно-технічних, організаційних, режимних, оперативних-пошукових та інших заходів, які унеможливають втрату книжкових пам'яток унаслідок крадіжок, вандалізму, аварій техногенного характеру, стихійних лих, інших небезпечних обставин та дій. Охорона фондів здійснюється на всіх етапах руху фондів, починаючи з

моменту надходження до бібліотеки необроблених документів і закінчуючи користуванням ними читачів. До речі, практика роботи і теорія, що виникає на її основі, доводять: видавати читачам книжкові пам'ятки можна лише в спеціальних, невеликих читальних залах, бажано обладнаних камерами відеоспостереження, під наглядом співробітників. У відділах рідкісних книг перевірки наявності фондів повинні проводитися регулярно. Чіткий облік сприяє правильному формуванню, збереженню й використанню рідкісних і цінних видань. У зв'язку з тим, що багато стародруків становлять конволюти, де може міститись від 2-х і до сотні алігатів, дещо складніше вирішується питання стосовно одиниць обліку. Важливою є не тільки кількість назв і примірників, як прийнято в бібліотеках, але й, як у музеях, кількість одиниць зберігання. Саме звідси випливає, що у відділах стародруків і рідкісних видань, окрім загальних облікових документів, потрібні ще або описи колекцій (як у архівах), або паспорти колекцій, де б прораховувалися всі параметри певного зібрання.

Гострою проблемою є відсутність узгодженої політики щодо зберігання національного бібліотечного фонду, забезпечення повноти збереження документної спадщини України як національної частини загальносвітового духовного надбання. У цьому плані знов-таки виникають питання щодо відбору книг та документів, які підлягають постійному зберіганню. Стосовно книг критерії відбору були затверджені «Інструкцією про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання», введеною в дію Наказом № 708 Міністерства культури і мистецтв України від 20.11.2001 р. Інструкція, власне, як і затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 466 від 12 серпня 1992 р. «Положення про Державний реєстр національного культурного надбання», чинні, тому фондвласники книжкових пам'яток зобов'язані проводити відповідну роботу щодо обліку таких документів у єдиному державному реєстрі. Нагадаємо, що основними критеріями визначення книги книжковою пам'яткою є спосіб виробництва і час, тобто це давні рукописні книги і стародруки – видання до 1830 р. включно, незалежно від мови, території створення, шрифту (кириличного, латинського, арабського, гражданського чи ін.). Крім того, для України, як і для будь-якої іншої держави, пріоритетним є національний підхід, тобто книжковими пам'ятками можуть бути визнані вітчизняні видання (україномовні незалежно від території і надруковані будь-якою мовою на території

сучасної України) після 1830-го і до 1945 р. Верхня межа вибрана з огляду на складний історичний шлях України, яка не мала власної державності і зазнавала цензурних утисків з боку влади. Можливо з часом ця верхня межа буде переглянута в бік збільшення, хоча й нинішні обсяги книжкових пам'яток (виданих до кінця Великої Вітчизняної війни включно), які ще належить зареєструвати, є досить значними. Отже, як уже наголошувалося вище, доцільним є включення до Державного реєстру книжкових пам'яток України всіх українських видань до 1922 р., тобто до початку державної реєстрації видань Книжковою палатою, а з 1922-го по 1945 р. – вибірково, на основі експертної оцінки. Так само на основі експертної оцінки відбираються російські видання до 1925-го і іноземні – до 1900 р. Створення Державного реєстру, за умови уніфікації описів, дасть змогу одержати інформацію про те, скільки ж дійсно книжкових пам'яток (видань і примірників) зберігається в державі. Тоді можна буде вирішувати, скільки примірників одного видання необхідно чи доцільно зберігати в національному бібліотечно-інформаційному фонді. Це питання не часто ставиться на розгляд, але збільшення друкованої продукції і відсутність належних приміщень змушує замислитися і над цими проблемами⁶.

Ефективність інформації про фонди книжкових пам'яток може бути забезпечена організацією тривірневого бібліографічного обліку: на рівні фондів, видань, примірників. Облік на рівні фондів є обов'язковою умовою організації роботи стосовно загальнодержавного обліку книжкових пам'яток, адже без інформації про те, де, в якій кількості, в яких умовах зберігаються цінності, не може бути чіткої державної політики щодо їх збереження. Другий рівень – Державний реєстр книжкових пам'яток на рівні видань (як розділ Державного реєстру національного культурного надбання). Крім основної мети – зафіксувати книжкові скарби в державних фондах, він зможе, сподіваємося, доповнити наявну інформацію щодо репертуару української книги, насамперед XVI–XIX ст. Третій рівень деталізації бібліографічного обліку книжкових пам'яток – опис кожного примірника. Даний принцип, з огляду на велику кількість друків, доцільно, в першу чергу, застосовувати для опису унікальних та фізично рідкісних видань (2–3 примірники в світі), а також для примірників з цінними автографами, екслібрисами, маргінальними записами, з унікальним оформленням саме цього примірника. Ще один шлях – поступовий детальний опис усіх примірників окремих колекцій, на-

приклад, інкунабул, палеотипів, певних друкарів чи видавничих фірм: Івана Федорова, друкарні Києво-Печерської лаври, Альдів, Етьєнів, Плантена, Ельзевірів тощо. У перспективі – детальний, по-примірниковий опис усіх книжкових пам'яток. Проте це справа майбутнього, адже за наявності значних фондів певної бібліотеки (зокрема, національної), держави загалом і недостатньої кількості кадрів, її вирішення можливе лише з часом, за умов використання новітніх електронних технологій.

Опис книги як книжкової пам'ятки включає: 1) максимально повне відтворення джерела для однозначної ідентифікації; 2) максимально точну формулу фізичного стану книги – це є охоронний документ на раритет; 3) вказівку на причину включення книги до колекції, якщо це не впливає з хронологічних параметрів колекції: малотиражність, особлива цінність ілюстрацій та ін.

Оскільки пам'яткою історії та культури може бути не тільки окремий примірник, але й відповідна колекція, то й об'єктом опису можуть бути не тільки окремі книжкові пам'ятки, а й їх групи та комплекси (зібрання, колекції, приватні бібліотеки). Методики виокремлення й опису попримірникового та колективного рівнів суттєво відрізняються. На бібліотечні колекції, зібрання, які є колективними пам'ятками історії та культури, насамперед на ті, в яких значну частину фондів становлять рідкісні й цінні видання, потрібно укладати паспорти.

Практично всі вищеназвані види робіт в тій чи іншій мірі є науковими. Тому бібліотечний процес бібліографічної обробки рідкісних видань перетворюється у своєрідне наукове дослідження, яке досить часто включає процес атрибуції дефектної книги, повний науковий опис і вже на цьому ґрунті встановлення справжньої цінності примірника та ступеня його рідкісності. Дослідження книжкових пам'яток, пов'язане з бібліографічним описом, може виявити особливе значення певних книг, типів видань, друкарень в історико-культурному житті тієї чи іншої епохи; вірогідним є одержання відомостей про соціальний склад читачів, швидкість просування книги та ареал її розповсюдження; ставлення читачів до певних книг тощо. Детальні описи на книжкові пам'ятки як у бібліотеках, так і в архівах та музеях, мають охоронні функції. Багатоаспектне розкриття книжкових пам'яток у статтях і монографіях, у карткових, друкованих та електронних каталогах (особливо в детально анотованих зведених каталогах і каталогах окремих колекцій) становить основний зміст наукової роботи у відділах рідкісних книг. Останнім часом новітні цифрові техноло-

гії дають змогу вирішувати завдання введення в обіг інформації про книжкові пам'ятки на новому рівні. Зокрема, в НБУВ створюються в програмі РБІС бази даних колекцій, примірників, повнотекстових копій книжкових пам'яток.

Запропонована концепція книжкового пам'яткознавства, з одного боку, включає всі найбільш раціональні аспекти теоретичних книгознавчих, бібліотекознавчих, бібліофільських і пам'яткознавчих напрацювань, а з другого – розкриває механізми застосування науково обґрунтованих підходів, методів роботи з рідкісними й цінними книгами у практиці бібліотечної діяльності з фондами книжкових пам'яток. Теорія стає підґрунтям практичної роботи у відділах рідкісних книг наукових бібліотек. Незважаючи на деякі розбіжності у тлумаченні та відборі рідкісних видань, у бібліотечній практиці вирішено першочергове завдання: виокремлення значного масиву раритетів, вироблення певних правил щодо їх зберігання та використання. Наприклад, такі видання не видаються на абонемент, не може бути мови й про відкритий доступ до фондів рідкісних видань.

Таким чином, книжкове пам'яткознавство займає своє, продиктоване розподілом фондів і відповідних функцій, а також професіоналізацією співробітників, місце в бібліотекознавстві. Воно усталилось об'єктивно впродовж історичного розвитку бібліотечної справи та бібліотекознавства і лише тепер одержало чітке термінологічне визначення. В зарубіжному ж бібліотекознавстві цей традиційний для бібліотек напрям діяльності і наукових досліджень й досі не має окремого терміна.

Примітки

¹ *Воскобойникова-Гузєва О. В.* Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства / Олена Воскобойникова-Гузєва // *Бібл. вісн.* – 2007. – № 2. – С. 6.

² *Онищенко О. С.* Бібліотекознавство / О. С. Онищенко // *ЕСУ.* – К., 2003. – Т. 2. – С. 729.

³ *Плешкевич Е. А.* Проблемы развития теории в дисциплинах документально-информационного цикла: взгляд со стороны / Е. А. Плешкевич // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2009. – № 3. – С. 18.

⁴ *Скворцов В. В.* Библиотечноеведение / В. В. Скворцов // *Библиотечная энциклопедия.* – М.: Изд-во «Пашков дом», 2007. – С. 166.

⁵ *Ковальчук Г. І.* Рідкісні українські книги в бібліотечних фондах: пам'яткознавчий аспект / Галина Ковальчук // *Бібл. вісн.* – 2007. – № 5. – С. 29–36.

⁶ *Хахалева Н. И.* Как обеспечить полную сохранения документного наследия России / Н. И. Хахалева // *Вестник БАЕ.* – 2002. – № 3. – С. 9–12.

Ірина Лиханова,

наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

Джерельна база ретроспективного покажчика «Книга в Україні. 1861–1917: Матеріали до репертуару української книги»

У статті проаналізовано друковані та електронні бібліографічні джерела, за якими здійснюється науково-бібліографічна редакція та доповнення картотеки виданнями, що вийшли друком українською і російською мовами протягом 1861–1917 рр. в сучасних кордонах України. Особлива увага приділяється базам даних «Міжнародний зведений каталог-репертуар україномовної книги 1798–1923 рр.», «Каталог російської книги XIX ст.», а також друкованим покажчикам фондів галузевих бібліотек України, біобібліографічним покажчикам праць видатних діячів науки, культури України тощо.

К л ю ч о в і с л о в а: українська книга, національна бібліографія, ретроспективна національна бібліографія, Український бібліографічний репертуар.

Bibliographical sources on creating the retrospective Bibliography «Book in Ukraine. 1861–1917» are depicted in the article. Present Bibliography is a logical sequel of the work on opening the native published heritage repertoire of the second part of the XIX century – beginning of the XX century.

К е у в о р д с: national bibliography, retrospective national bibliography, Ukrainian bibliographical repertoire, Ukrainian book.

У межах Українського бібліографічного репертуару Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) з 1999 р. видає покажчик «Книга в Україні. 1861–1917: Матеріали до репертуару української книги» (уклад. С. Й. Петров, С. С. Петров та ін.). Бібліографічна редакція покажчика здійснюється у відділі національної бібліографії Бібліотеки.

Видання хронологічно продовжує працю С. Й. Петрова «Книги громадянського друку видані на Україні, XVIII – перша половина XIX ст.: Каталог»¹, що була однією з перших спроб створення зведеного репертуару книжкової продукції України за дореволюційні роки². Видання містить відомості про книги з різних галузей знань і включає бібліографічний опис книг українською та російською мовами, виданих на території України (у межах адміністративного поділу УРСР), надрукованих громадянським шрифтом упродовж 1765–1860 рр.

Каталог побудовано за алфавітом прізвищ авторів та назв творів. Він містить близько двох ти-

сяч записів, які доповнені примітками, що розкривають зміст збірників, та анотаціями оціночного характеру. Майже всі представлені у каталозі видання є бібліографічною рідкістю. Основна частина книг, включених до каталогу, переглянута *de visu*. Особливості окремих видань відзначені в анотаціях. Описи книг, яких С. Й. Петрову не вдалося розшукати у бібліотеках, подано з посиланням на бібліографічні або архівні джерела³.

Посібник має у своєму складі допоміжні покажчики: іменний (містить прізвища авторів, перекладачів, видавців), систематичний, хронологічний, покажчик міст та друкарень, а також список бібліографічних джерел, використаних у виданні. Проте відсутність відомостей про місцезнаходження кожної книги у бібліотеках України дещо знижує довідкову цінність цього каталогу. Крім того останній має й певні прогалини, зокрема, у відображенні видавничої продукції губернських та приватних друкарень.

Покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» побудовано за територіальним і мовним принципами. До

нього включено інформацію про видання, які були надруковані українською та російською мовами в межах сучасної території України з 1861-го по 1917 р. Частина матеріалів переглянута *de visu*, опис інших уточнюється за бібліографічними джерелами.

Як відомо, друга половина XIX – початок XX ст. – один із найважливіших періодів історії України. Реформа 1861 р. створила умови для розвитку промислового капіталізму, що, в свою чергу, спричинило значне кількісне зростання книговидавничої продукції. Сформувалися досить потужні видавничі фірми – М. Й. Вольфа, А. Ф. Маркса, О. С. Суворіна, Ф. Ф. Павленкова у Санкт-Петербурзі; К. Т. Солдатенкова, І. Д. Ситіна та інших у Москві. Їх діяльність мала, безумовно, першорядне значення для забезпечення видавничою продукцією країни у ці роки.

Втім, економічне піднесення імперії стимулювало розвиток і периферійної поліграфічної промисловості, яка концентрувалася у швидко прогресуючих культурно-промислових центрах, у губернських містах та окремих повітових містечках. У Західній Україні найзначнішими центрами книгодрукування у цей час стають Львів, Станіслав, Чернівці, Коломия, Почаїв, Унгвар (Ужгород), у Східній Україні лідерами в цій галузі виступають Київ, Харків, Одеса, а згодом – Катеринослав, Чернігів, Полтава, Миколаїв, Єлизаветград та ін.⁴

У Східній Україні розвиток національного книговидавництва був пов'язаний з активізацією культурного життя, інтенсивним формуванням національної свідомості, розвитком української мови, динамічним зростанням кількості україномовних літературних творів, наукових праць з вітчизняної історії, етнографії, фольклору.

Якщо в Галичині національний видавничий рух розвивався й у подальшому, то в Україні Наддніпрянській через антиукраїнську політику царського уряду у книговидавництві фактично домінувала російська мова (Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва від 18 липня 1863 р.; Емський указ імператора Олександра II від 30 травня 1876 р.; Указ Сенату про «шкідливість» культурної і освітянської діяльності в Україні 1908 р.; Указ Миколи II про скасування української преси 1914 р.).

Розвиток українського книгодрукування був відносно успішним у періоди тимчасових послаблень цензурних утисків царату – на межі 50–60-х років XIX ст. (до Валуєвського циркуляра); до 70-х рр. (до Емського указу), але особливо після рево-

люції 1905 р., а у Галичині – після встановлення Конституційного ладу в Австро-Угорщині наприкінці 60-х років XIX ст. З 1917 р. почалося зростання видання книжок українською мовою. У роки Української революції 1917–1920 рр. розвиток українського книговидавництва був найбільш активним⁵.

За своїм складом згаданий покажчик універсальний, він містить літературу з усіх галузей знань. До нього включено книги, брошури, серійні видання, доповіді, записки, праці, звіти наукових товариств, громадських організацій, державних установ тощо.

Разом з тим, до покажчика не включено газети, листівки, журнали, вирізки, ілюстративні, нотні, картографічні видання. Ці видання потребують окремого бібліографічного опрацювання.

Основу видання «Книга в Україні. 1861–1917» становлять матеріали картотеки, що була створена протягом 1971–1974 рр. під керівництвом відомого книгознавця Степана Йосиповича Петрова, автора бібліографічних праць «Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.» (К., 1958), «Книги первой четверти XIX в.: Каталог книг, хранящихся в Государственной рубличной библиотеке Украинской ССР» (К., 1961), «Книги гражданского друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX ст.» (Х., 1971) та ін.⁶

Формуючи картотеку, укладачі вивчали різноманітні джерела: органи офіційної бібліографічної реєстрації Російської імперії, карткові та друковані каталоги бібліотек, бібліографічні покажчики⁷.

Всі ці джерела створювалися у різні часи і з різною метою, і вони вельми різняться між собою за змістом, структурою, якістю.

Як відомо, державна бібліографічна реєстрація була запроваджена в Росії лише у 1837 р. До середини 1855 р. вона велася на сторінках «Журнала Министерства народного просвещения» у рубриці «Указатель вновь выходящих книг». Далі настає перерва, під час якої поточний облік нової літератури здійснюється Петербурзькою публічною бібліотекою, журналом «Книжный вестник». У 1869 р. офіційна реєстрація відновлюється на шпальтах газети «Правительственный вестник», пізніше її проводять також у журналі «Указатель по делам печати». У липні 1907 р. починає видаватися «Книжная летопись» – щотижневий журнал поточної бібліографічної реєстрації, що виходив до 1917 р. під патронатом Головного управління у справах друку Міністерства внутрішніх справ.

У «Книжной летописи» протягом 1907–1917 рр. реєструвалися також брошури, мапи, ноти,

періодичні видання. У кожному випуску «Летописи», починаючи з № 2 за 1907 р., друкувалися списки книг, заборонених цензурою. І все-таки належної повноти обліку друкованої продукції не було. Досить неповно реєструвалися офіційні, відомчі та земські видання, зовсім не відображалися невідомі цензурі підпільні твори друку. Матеріал описувався у виданні досить детально, але не завжди достатньо повно, точно, уніфіковано. Описи книг, нот, мап подано за алфавітом їх авторів та заголовків.

Відомості про значний масив видань, видрукованих протягом 1884–1907 рр. містяться у щорічниках «Список книг, вышедших в России», які видавалися Головним управлінням з питань друку. До 1903 р. ці посібники були просто відбитками із газети «Правительственный вестник», на шпальтах якої у 1869–1876 і 1879–1902 рр. велася державна бібліографічна реєстрація. Вони, звичайно, поступаються «Книжной летописи» у питаннях повноти обліку та якості опису матеріалу. Бібліографічні описи видань тут подано скорочено (автор, назва, місце та рік видання). Вивчення бібліографічних матеріалів газети «Правительственный вестник» дало змогу включити до праці «Книга в Україні. 1861–1917» видання, які були надруковані в Україні у так звані проміжні роки, і не охоплені вищеназваними фундаментальними покажчиками.

Звичайно ж, укладачі використовували й інші джерела. Так, з метою виявлення видань 1891–1893, 1902–1904, 1906 рр. переглядалися систематичні допоміжні покажчики до бібліографічного відділу «Книжные новости» журналу «Книжный вестник», які містять короткий бібліографічний опис видань.

Бібліографія української книги за значні хронологічні періоди бралася також із покажчиків М. Комарова «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883)» та І. Левицького «Галицко-русская библиография XIX столетия. 1801–1886. Т. 1–2», «Українська бібліографія Австро-Угорщини. 1887–1893 рр.».

Праця М. Комарова включає літературу українською мовою, незважаючи на місце видання, а також твори, написані українцями російською мовою або українські за тематикою. Покажчик охоплює не лише художню літературу, але й фольклорні та інші матеріали.

Крім того тут розкриваються псевдоніми і криптоніми, вказується, де вперше було надруковано твір, або де він перевидавався; розкрито зміст багатьох книг, збірників, застосовано посилання.

Роблячи бібліографічний опис матеріалів, М. Комаров намагався подати максимум відомостей про книгу, хоча не всі видання автору вдалося переглянути *de visu*. Покажчик також містить два додатки. Перший – це алфавітний список найважливіших статей про українську мову та літературу, другий містить відомості про те, скільки вийшло книг українською мовою за кожен рік.

Незважаючи на те, що «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883)» має чимало суттєвих недоліків – прогалини у виданнях, помилки в описах, оскільки автор здійснював опис не лише шляхом безпосереднього перегляду книги, а й на основі відомостей з рецензій, реклам, усної інформації, він увійшов в історію культури України як перша спроба репертуару української книги більш ніж за вісім десятиліть.

У бібліографічних працях І. Левицького підбито підсумок українського книговидання в Австро-Угорщині за майже столітній період. У них подано інформацію про книжки і листівки Західної України українською мовою (кириличною чи латинською графікою без огляду на національність автора), а також написані українцями, не зважаючи на мову (російською, німецькою, польською та іншими мовами). До бібліографії включено також журнали і газети, причому розписано їхній зміст.

Готуючи свою бібліографію, І. Левицький намагався всі публікації переглянути *de visu*. В результаті його праці вирізняються максимальною інформативністю, точністю поданого матеріалу. Описуючи книги, бібліограф крім автора, назви, місця і року видання, наводив також відомості про друкарню чи видавця, тираж, формат, ціну. Багато бібліографічних записів супроводжується цінними примітками, вдалими коментарями, з яких можна довідатися в якому ще, крім названого, виданні надруковано той чи інший твір, де можна прочитати рецензію на нього тощо. Подано й відомості про авторів окремих творів, наведені дані з історії деяких видань, дані про їх переклади на інші мови.

Видання за 1917 р. відбиралися як із «Книжной летописи», так і з покажчика «Книги Української РСР. 1917–1923» у 7 томах, підготовленого Книжковою палатою у 1959 р. Машинопис покажчика зберігається у Державному архіві друку Книжкової палати України та НБУВ. Він включає 10 465 позицій і містить бібліографічний опис видань українською та російською мовами, що вийшли в територіальних межах УРСР з 1917-го по 1923 рік.

До бібліографічного опису включено: прізвище та ініціали автора, назва твору, місце видання, видавництво, кількість сторінок, тираж.

У 1963 р. Державна публічна бібліотека АН УРСР підготувала додаток до цього покажчика. «Книги УРСР. 1917–1923: Книги з архівного фонду ДПБ АН УРСР, які відсутні у рукопису Книжкової палати». Він містить 853 позиції.

Однак, картотека покажчика «Книга в Україні. 1861–1917» створювалася не лише за вищезазначеними бібліографічними джерелами. Укладачі також переглянули значну кількість каталогів бібліотек, книгарень, видавництв, матеріалів календарів, довідників. У результаті картотека сягнула майже 80 000 бібліографічних записів. Однак, у процесі подальшої роботи з'ясувалося, що і ця картотека потребує доповнень, адже, як відомо, з певних причин до неї не було включено багато видань, вилучених із загального обігу. Йдеться, насамперед, про релігійну літературу. Цілком зрозуміло, що без цих та інших видань покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» був би науково неповноцінним, не мав би науково-інформаційної цінності.

Крім того, під час звірки робочої картотеки з бібліографічними покажчиками велику кількість видань було вилучено: дублети (при розписуванні різних бібліографічних джерел одне й те саме видання потрапляло до картотеки в різних варіантах опису); праці, що побачили світ за межами державних кордонів України (Росія, Польща та ін.); надруковані до 1861 р. (до картотеки ввійшло чимало книг без року видання); альбоми, ноти, листівки, відривні календарі тощо.

З метою зробити покажчик максимально повним проводиться пошук за електронними бібліографічними джерелами. Йдеться, зокрема, про «Міжнародний зведений каталог-репертуар українськомовної книги 1798–1923 рр.» (створений відділом національної бібліографії НБУВ). Він містить бібліографічні описи українськомовних книг, які були надруковані в Україні та за її межами з 1798-го по 1923 р. Каталог-репертуар відображає українськомовну книгу, яка зберігається у фондах провідних бібліотек, музеїв України та зарубіжних країн, а також видання, котрі не збереглися і відомі тільки за бібліографічними джерелами. «Міжнародний зведений каталог-репертуар українськомовної книги» репрезентує фонди українськомовної книги бібліотек загальнодержавного значення, обласних універсальних наукових бібліотек, бібліотек науково-дослідних інститутів Національної академії наук, обласних краєзнавчих музеїв України та за-

рубіжних країн. Зокрема, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Державної історичної бібліотеки України, Книжкової палати України ім. І. Федорова, Національної бібліотеки Білорусі, Російської національної та Російської державної бібліотек, Народної бібліотеки Чеської республіки, Бостонської публічної бібліотеки, Бібліотеки конгресу США та ін.

З цією метою використовується і БД «Каталог російської книги XIX ст.», яка містить 530 тис. бібліографічних описів російськомовних книг, що зберігаються у шести провідних бібліотеках Росії: Російській державній бібліотеці, Російській національній бібліотеці, Бібліотеці Російської академії наук, Державній публічній і історичній бібліотеці Росії, Науковій бібліотеці Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Науковій бібліотеці ім. М. Горького Санкт-Петербурзького державного університету. Каталог включає книги, видані російською мовою в Росії, Україні та за кордоном з 1826-го по 1917 р.

Нині проводиться звірка картотеки і з друкованими покажчиками, зокрема, з універсальними бібліографічними покажчиками та зведеними каталогами, що включають українськомовні та російськомовні книги означеного періоду, видані в державних межах України.

Так, бібліографічний покажчик «Українськомовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798–1923. Т. 1–3» включає видання українською мовою, що вийшли друком з 1798-го по 1923 р. в Україні та за кордоном. Бібліографічні записи подано за хронологією, а в межах року за абеткою імен, прізвищ або назв творів. Усі видання, представлені у покажчику, опрацьовано *de visu*.

Важливо те, що у покажчику застосовано науково-бібліографічний опис, який передбачає аналітичне вивчення документа, визначення необхідного набору елементів опису з урахуванням особливостей виду видання й завдань наукового каталогу. Такий опис максимально повно враховує як основні, так і факультативні елементи, зберігає тогочасний правопис, висвітлює повніше зміст твору. Наприклад, у примітках подаються відомості про довідковий апарат видання, присвяти, епіграфи, особливості кожного примірника, розкривається зміст окремих збірників, альманахів, календарів, хрестоматій та ін.

«Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України. 1798–1923» (Національна Парламентська бібліотека України) враховує україномовні видання цілої системи, містить праці, друковані гражданським шрифтом, книги, писані так званім «язичієм» без урахування територіальних обмежень. Всі ці видання репрезентують фонди великих бібліотек України: Харківської наукової ім. В. Г. Короленка, Одеської наукової ім. М. Горького, Державної історичної бібліотеки України, Кримської республіканської бібліотеки та дев'яти обласних універсальних наукових бібліотек України; музеїв: Музею книги і друкарства (м. Київ), Львівського історичного музею, Закарпатського, Київського, Миколаївського, Херсонського, Хмельницького, Дрогобицького та Корсуня-Шевченківського краєзнавчих музеїв. Представлені у Каталогі позиції описані *de visu*, подано їх детальний бібліографічний опис.

«Репертуар української книги. 1798–1916: Матеріали до бібліографії» (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника) – публікація архівної картотеки української книги 1798–1916 рр., створеної у 1945–1948 рр. академічними бібліотеками Києва і Львова під керівництвом Ю. Меженка.

Фахівці бібліотеки розглядали картотеку як архівний документ, тому не ставили собі за мету звіряти описи з оригіналами або проводити ґрунтовні бібліографічні розшуки. У виданні здійснено мінімальну бібліографічну редакцію, повністю збережено правопис, вжитий у відповідних бібліографічних джерелах, які розписані у картотеці, включено всі описані видання (за винятком дублетів) без уваги на точність та повноту опису. Тому у картках повторюються неточності і помилки, які є в джерелах. Їх не вдалося повністю уникнути, готуючи видання. Лише в окремих випадках, коли були великі розбіжності в описах дублетів, проводилися бібліографічні розшуки шляхом звірки карток з розписаними бібліографічними джерелами або за каталогом Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Про це йдеться у примітках до відповідних позицій, позначених астериском⁸.

І все-таки, незважаючи на певні недоліки та неточності, «Репертуар української книги. 1798–1916: Матеріали до бібліографії» є одним із важливих джерел у роботі з підготовки до друку нашого покажчика «Книга в Україні. 1861–1917». Адже репертуар містить великий масив видань

значного хронологічного періоду – архівна картотека нараховує орієнтовано 23–25 тис. назв, що становить 30–35 тис. карток. При чому, тут наводиться інформація про видання, які не збереглися у бібліотеках України, а відомі лише за бібліографічними джерелами. Подано посилання на бібліографічні джерела, за якими, при потребі, можна зробити необхідні уточнення.

Покажчики «Спецфонд Книжкової палати України. 1917–1921 рр.» (К., 2003), «Спецфонд Книжкової палати України 1917–1921 рр.: Додатковий випуск» (К., 2003) репрезентують книги, неперіодичні та продовжувані видання, а також видання менше чотирьох сторінок, видані українською та іншими мовами в Україні та за її межами, які тривалий час перебували під контролем радянської цензури й були недоступні масовому читачеві.

Варто згадати ще одне джерело – це бібліографічний посібник «Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1853–1923)», що містить описи книг та брошур, виданих на Поділлі українською, російською, польською, французькою, латинською та єврейською мовами упродовж 1852–1923 рр. З представлених 2783 видань, більшість переглянуто *de visu*.

Прагнучи до більш повної бібліографічної реконструкції книговидавничого репертуару Поділля, укладач опрацював каталоги та фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. Тімірязєва, Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Островського, бібліотеки і фонди колекцій Вінницького та Хмельницького обласних краєзнавчих музеїв, Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, бібліотек Державного архіву Вінницької області та Кам'янець-Подільського університету. Використовувалася також електронна база даних генерального алфавітного каталогу книжково-го фонду Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург)⁹.

Крім того, наш колектив упорядників користувався покажчиками фондів галузевих бібліотек. Насамперед, це покажчики «Українська сільсько-господарська книга з фондів ЦНСГБ УААН (1868–1917)» та «Медична книга України у фондах Державної наукової медичної бібліотеки. 1841–1920» (К., 2005), які включають видання, надруковані різними мовами в державних межах України. Науково-бібліографічний опис в них най-

повніше враховує основні та факультативні елементи, зберігає графіку написання твору.

Каталог «Підручники та навчальні посібники з фондів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (1748–1917 рр.) для початкових та середніх навчальних закладів» (К., 2005) містить бібліографічні описи підручників для різних типів шкіл, хрестоматії з усіх напрямів знань, посібники для самостійного навчання, авторські підручники для початкового навчання грамоті Т. Лубенця, О. Духновича, Б. Грінченка, П. Куліша, К. Ушинського та інших видатних педагогів і культурно-освітніх діячів минулого, надруковані в Україні та за її межами (у Росії, Польщі, Угорщині та ін.).

Значна увага приділяється звірці з біобібліографічними покажчиками видатних діячів науки, культури, зокрема, «Микола Іванович Костомаров (1817–1885): Матеріали до бібліографії» (Чернівці, 2002), «Бібліографічний покажчик творів Миколи Івановича Костомарова» (К., 2003), «Повна бібліографія праць Івана Огієнка» (Хмельницький, 1998), «Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини» (Львів, 2002), «А. Ю. Кримський (1889–1971): Бібліографічний покажчик» (К., 1972), «Іван Петрович Крип'якевич: Бібліографічний покажчик» (Львів, 1966) та ін.

Переглядаються також покажчики видань культурно-просвітніх товариств, серед яких: «Видання «Просвіт» Галичини, 1868–1938» (К., 1996), «Видання «Просвіт» Наддніпрянської України, 1906–1911» (К., 1999), «Товариство «Просвіта» у Львові: Покажчик видань, 1868–1939» (Львів, 1996), «Яків Оренштайн – феномен української видавничої справи: Каталог виставки» (Львів, 1998) тощо.

Ретельно вивчаються дисертаційні дослідження, монографічні видання та збірники наукових праць, якщо вони містять бібліографічні розділи, де представлено книги періоду, що досліджується. Так, назвемо кілька з них. Дисертація Н. Л. Малиновської «Українська книга другої половини XIX – першої чверті XX століття на Півдні України: Історико-книгознавчий і бібліографічний аспект» (К., 2005) з її ґрунтовною бібліографією, яка включає видання другої половини XIX – початку XX ст.

Монографія А. А. Непомнящого «Записки путешественников и путеводители в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть XVIII – начало XX века)» (К., 1999) містить два

бібліографічні покажчики: «Записки путешественников по Крыму (последняя треть XVIII – начало XX века)» (1001 позиція) та «Дореволюционные путеводители по Крыму» (326 позицій).

Праця В. П. Ляхощького «Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка» (К., 2000) містить бібліографію праць І. Огієнка та творів про нього, що включає 1037 позицій.

Монографія Л. Дениско «Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919)» (К., 2006) висвітлює історію бібліотеки Київської духовної академії за весь час її існування, розкриває особливості формування її книжкового фонду. Примітки, список використаних джерел та додатки включають видання за 1861–1917 рр. У додатках подано також біобібліографічні матеріали до біографій найвидатніших бібліотекарів Київської духовної академії, зокрема І. М. Скворцова (1795–1863), К. Д. Думитрашка (1814–1886), А. С. Криловського (1853–1930).

Збірник наукових праць «Іван Омелянович Левицький», виданий Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаніка у 2002 р., містить бібліографічний покажчик праць І. О. Левицького (179 позицій) та ін.

Прагнучи доповнити покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» релігійними виданнями, які раніше з відомих причин не включалися до картотеки, упорядники ретельно переглянули: «Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской лавры. Т. 1–2» (К., 1908–1912), «Систематический каталог книг на славянском и русском языках Фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии» (Почаев, 1889), «Систематический каталог книг библиотеки высокопреосвященного Флавиана, митрополита Киевского и Галицкого» (К., 1910), «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии. Т. 1–4».

Згадані покажчики розкривають фонди бібліотек духовних закладів та особисту колекцію митрополита Флавіана, містять значний масив релігійної літератури, а також видання з усіх галузей знання.

Особливо цінною є колекція бібліотеки Київської духовної академії, що комплектувалася за рахунок пожертвувань київських митрополитів. Основу її фонду становили рукописи, стародруки, які надійшли з Почаївської лаври, з волинських, київських та інших монастирів і церков, з Олонецької духовної семінарії. На початку XX ст. бібліотека Київської духовної академії була одним з найбільших книгосховищ України. На момент

надходження її до Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) фонди перевищували 150 тис. одиниць зберігання. Що характерно, зібрання бібліотеки мало універсальний характер, воно включало видання XV – початку XX ст.¹⁰

Тому й не дивно, що «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии» не тільки релігійного змісту, він відображає книги з історії, літератури, культури, мистецтва, філософії, математики та інших галузей знань. У змісті каталогу знаходимо російськомовні видання В. Антоновича, О. Лазаревського, П. Куліша, Д. Яворницького, М. Довнар-Запольського, П. Гулака-Артемовського та ін.

Праця О. І. Раздорського «Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915: сводный каталог и указатель содержания» (СПб., 2002) містить відомості про 230 довідкових видань 57 епархій Руської православної церкви XIX – початку XX ст., у т. ч. українських – Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської, Чернігівської. Більшість представлених у роботі документів уперше вводяться до наукового обігу. Є тут інформація і про видання, які зберігаються у 180 бібліотеках, музеях і архівах Росії, України, Білорусі, Казахстану, Грузії, Молдови, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Фінляндії, США.

Крім бібліографічних описів епархіальних довідкових видань (епархіальні довідкові та пам'ятні книжки, адрес-календарі, розклад церков та приходів тощо) автор подає інформацію про їх місце зберігання, детально розкриває зміст цих унікальних історичних джерел. Більшість матеріалів описано *de visu*¹¹.

Науково-допоміжний покажчик «Історія Харківської епархії: До 200-річчя заснування» (Х., 1999), виданий Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка, репрезентує літературу, що виходила з початку заснування епархії, з 1799-го і по 1999 р. Він включає відомості про книги і статті з періодичних видань релігійного та світського змісту. Джерела, вміщені в ньому, розкривають історію заснування Харківської епархії, виникнення монастирів та церков, організацію духовної освіти, церковних установ, життя та діяльність релігійних діячів Слобожанщини.

Матеріали, видані до 1917 р., згруповано у межах церковно-адміністративного поділу, наступних періодів – у межах адміністративного поділу.

Бібліографічні записи в покажчику розташовані за предметними розділами, а в середині розділів – за хронологією або алфавітом. Більшість творів описано *de visu*. Документи, відсутні у ХДНБ ім. В. Г. Короленка, описувалися за бібліографічними джерелами і позначені астериском¹².

Значний масив матеріалів з історії української церкви представляє покажчик І. Патрила «Джерела і бібліографія історії Української церкви» (Рим, 1975)¹³. У 1979 р. було видано додатки до цієї праці¹⁴. Покажчик складається із двох частин («Джерела до історії Української церкви» і «Бібліографія історії Української церкви»), які поділено на окремі тематичні розділи. У межах розділів матеріал розташовано за алфавітом. Покажчик охоплює значний хронологічний період (XIX – кінець 70-х років XX ст.) і включає 1408 бібліографічних описів окремо виданих праць, статей із наукових збірників та періодичних видань, що зберігаються у бібліотеках Рима.

Покажчик включає видання різними мовами – українською, російською та іншими, надруковані в межах сучасної України і за кордоном. Бібліографічний опис включає основні елементи: автор, назва, місце видання, видавництво, типографія, рік видання, кількість сторінок. Бібліографічні описи супроводжуються ґрунтовними анотаціями. Подано два допоміжні покажчики – іменний покажчик («спис авторів»), покажчик імен та речей.

На жаль, обсяг статті не дає змоги детально розглянути всі джерела, які вивчаються під час бібліографічної редакції та підготовки до друку ретроспективного бібліографічного покажчика «Книга в Україні. 1861–1917».

Під час бібліографічної редакції не тільки перевіряється правильність та повнота бібліографічного опису, але й проводиться копітка робота з доповнення видання пропущеними матеріалами. Окремо створюється картотека таких видань, яка натеper включає понад 1000 бібліографічних карток. Доповнення та уточнення до випусків, що вже побачили світ, будуть включені до окремого додаткового випуску по завершенні видання.

Отже, одним із найважливіших завдань, що постають перед укладачами, є повнота видання. Звичайно, покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» не претендує на вичерпну повноту. Це пов'язано, насамперед, зі складністю роботи та значним обсягом видання. Як уже зазначалося, обсяг картотеки становить понад 80 000 бібліографічних записів. Бібліографічна обробка такої великої кількості документів, звірка картотеки з

бібліографічними покажчиками та каталогами, виявлення пропущених видань потребують напруженої праці і тривалого часу. Кожного року подається до друку два випуски покажчика «Книга в Україні. 1861–1917». Завершити видання планується приблизно через 7 років.

Покажчик «Книга в Україні. 1861–1917» є ґрунтовною працею з розкриття репертуару вітчизняної друкованої спадщини другої половини XIX – початку XX ст. Цей проект реалізується завдяки значній науково-дослідній роботі авторів-укладачів під час пошуку відсутніх видань та бібліографічної редакції картотеки покажчика за певними методичними вимогами. Науково-інформаційна значущість даної роботи полягає в тому, що в ній відображено величезний масив видань універсального характеру українською та російською мовами, які побачили світ упродовж 1861–1917 рр. Вона дає доволі повне уявлення про стан книговидавничої діяльності в Україні у другій половині XIX – початку XX ст., створює надійне підґрунтя для книгознавчих, бібліографознавчих та інших досліджень.

Примітки

¹ Книги громадянського друку, видані на Україні: XVIII – перша половина XIX ст.: каталог / склав С. О. Петров. – Х.: Вид-во Кн. Палат. УРСР, 1971. – 296 с.

² Українська радянська бібліографія / за ред. Ф. К. Сарани і Д. Д. Тараманова. – К.: Вища шк., 1980. – С. 178.

³ *Петров С. О.* З історії виникнення та розвитку громадянського книгодрукування на Україні // Книги громадянського друку, видані на Україні: XVIII – перша половина XIX ст.: каталог / склав С. О. Петров. – Х.: Вид-во Кн. палати УРСР, 1971. – С. 3–8.

⁴ *Петров, С. С.* Видавнича справа в Києві (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2004. – С. 6–7; *Дей О. І.* Книга і друкарство на Україні з 60-х років XIX ст. до Великого Жовтня // Книга і друкарство на Україні. – К., 1964. – С. 129.

⁵ *Онищенко О. С., Омельчук В. Ю.* Вступ // Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923: бібліогр. покажч. – К., 2003. – Т. 1. – С. 9; *Надточій О.* Російська цензура і видання творів Тараса Шевченка (1861–1916 рр.). – Черкаси: Брама, 2006. – С. 10–19.

⁶ *Пащикова В. С.* «Ваш каталог стане настільною книгою...»: [Про діяльність книгознавця С. Й. Петрова] // Бібл. вісн. – 1993. – № 3 – 4. – 69–79.

⁷ *Передмова* // Книга в Україні: Друга половина XIX – початок XX ст. (1861–1917): бібліогр. покажч. / уклад.: С. Й. Петров, С. С. Петров. – К., 1996. – Вип. 1. – С. III–VII; *Петров С. С.* Книга в Україні, 1861–1917: (Бібліогр. покажч.) Вип. «А» // Друкарство. – 1998. – № 2. – С. 25; *Передмова* // Книга в Україні, 1861–1917: Матеріали до репертуару укр. кн. / уклад.: С. Й. Петров, С. С. Петров; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 1999. – Вип. 2 – С. 1–2; *Петров С.* Історія видання «Книга в Україні, 1861–1917»: Матеріали до репертуару української книги // Наук. пр. НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 197–207.; *Петров С.* Книжкова справа в Києві. 1861–1917. – К., 2002 – 344 с.; *Бабич В. С.* Бібліографічні джерела українознавства // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 10. – С. 11–15; *Лиханова І., Гоїнець В.* Бібліографічний покажчик «Книга в Україні, 1861–1917»: інформаційні матеріали до Українського бібліографічного репертуару // Наук. пр. НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 341–353.; *Лиханова І.* Бібліографічний покажчик «Книга в Україні, 1861–1917» як складова Українського бібліографічного репертуару // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 214–225.

⁸ *Льницька Л.* Від упорядника // Репертуар української книги, 1798–1916: Матеріали до бібліографії. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. XIX–XXIII.

⁹ *Передмова* // Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852–1923): бібліогр. посіб. / уклад. Т. Р. Соколова. – Вінниця, 2006. – С. 3–4.

¹⁰ *Дениско Л.* Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – С. 123.; *Зяць Л. С.* Друковані каталоги бібліотек Центральної і Східної України (2-а половина XIX – початок XX ст.): історико-типологічний аналіз // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7–8. – С. 30–31.

¹¹ *Раздорский А. И.* Справочные издания епархий Русской православной церкви, 1861–1915: сводный каталог и указатель содержания / Рос. Нац. б-ка. – СПб, 2002. – С. 18–40.

¹² До 200-річчя заснування // Історія Харківської єпархії: бібліогр. покажч. / уклад. Н. І. Полянська, В. О. Ярошик; М-во культури і мистецтв України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. єпархія Української православної церкви. – Х.: Бізнес інформ, 1999. – С. 3.

¹³ *Патрило І. І.* Джерела і бібліографія історії Української церкви. – Рим, 1975. – 376 с. – (Зап. Чина св. Василя Великого; Т. 33).

¹⁴ *Патрило І. І.* Джерела і бібліографія історії Української церкви. – Рим, 1979. – С. 406–487. – Відб. із: Зап. Чина св. Василя Великого. – 1979. – Т. 10.

Ніна Малолєтова,
наук. співробітник НБУВ

Книгообмінні зв'язки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з науковими установами та бібліотеками Австрії

У статті висвітлюються книгообмінні зв'язки НБУВ з австрійськими науковими установами та бібліотеками. Дається характеристика найбільш активних партнерів з книгообміну, зокрема Австрійської національної бібліотеки та Бібліотеки Австрійської академії наук. Аналізуються негативні чинники, що гальмують розвиток наших книгообмінних відносин.

Ключові слова: бібліотеки, бібліотечна справа, комплектування фондів, міжнародний книгообмін, Австрійська національна бібліотека, Бібліотека Австрійської академії наук, зарубіжна україніка.

The article highlights various aspects of book exchange activities of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine with Austrian research institutions and libraries. It contains characteristics of the update working relationship with the most active book exchange partners, particularly with the National Library of Austria and the Library of the Austrian Academy of Sciences.

Considered and analyzed are the negative factors which hamper the progress of our book exchange contacts.

К e y w o r d s: libraries, librarianship, acquisitions, international book exchange, the National Library of Austria, the Library of the Austrian Academy of Sciences, Ukrainianica.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) здійснює книгообмін з 14 бібліотеками і науковими установами Австрії. З більшістю з них ці контакти налагодилися ще у 20–30 роках ХХ ст., потім були перервані під час Великої Вітчизняної війни і відновлені у 1958 р.

До кола австрійських партнерів НБУВ з книгообміну входять бібліотеки різного статусу, спрямованості і значення. Це, насамперед, Австрійська національна бібліотека, Бібліотека Австрійської академії наук, Міжнародне агентство з атомної енергії, Земельна бібліотека Штірії у м. Грац, а та-

кож 10 бібліотек наукових об'єднань, товариств та музеїв різного профілю.

За останнє десятиріччя книгообмін з австрійськими бібліотеками, так само як і з книгозбірнями інших країн, зазнав негативного впливу таких загальновідомих чинників, як: кризові явища та інфляційні процеси, невпинне підвищення цін на міжнародному книжковому ринку, реорганізація наукових установ (ліквідація, об'єднання), недостатнє фінансування книгообміну тощо.

Статистику основних показників книгообміну НБУВ з австрійськими партнерами за період з 2000 р. представлено в таблиці.

Роки	Кількість партнерів	Відправлено літератури				Одержано літератури				
		Всього	Книги	Журнали	Прод. видання	Всього	Книги	Журнали	Прод. видання	CDR
2000	25	350	14	336	–	413	42	267	104	–
2001	25	1162	200	882	80	497	36	254	206	1
2002	23	334	82	237	15	538	43	224	271	–
2003	23	624	44	577	3	382	26	215	140	1
2004	20	684	7	608	69	296	25	148	123	–
2005	20	754	139	576	39	357	22	176	159	–
2006	15	523	49	437	37	286	22	151	112	1
2007	14	485	153	305	27	347	63	133	137	14
2008	14	352	45	278	29	392	57	205	122	8
2009	14	310	13	287	10	282	27	184	70	1
2010	14	124	–	124	–	193	2	135	55	1

З наведених цифрових даних можна зробити висновок, що за останні 10 років спостерігається тенденція до зниження обсягу книгообміну, у т. ч. і кількості партнерів. Кількість установ, з якими провадився книгообмін, зменшилася на 11. Зокрема, припинився книгообмін з Австрійською центральною статистичною службою, Біологічною станцією Австрійської академії наук, Австрійським інститутом Східної та Південно-Східної Європи та ін. До речі, варто відзначити, що згаданий інститут був заснований 1958 р. під назвою «Співдружність для співробітництва зі Сходом». І пріоритетом його діяльності була спільна робота та сприяння дослідженням наукових установ Східної і Південно-Східної Європи з метою подолання існуючої тоді «залізної завіси». Ним здійснювався також регіональний аналіз економічних, демографічних та екологічних змін у посткомуністичних країнах, процесу їхньої трансформації, основні результати якої відображені у виданні «Атлас Східної та Південно-Східної Європи». Заслуговеє на увагу й видання «Земля і якість води в Україні» тощо. У 2006 р. цей Інститут припинив своє існування.

Наразі серед найбільш активних партнерів НБУВ в Австрії можна назвати Австрійську національну бібліотеку та Бібліотеку Австрійської академії наук. Враховуючи виняткову роль Австрійської національної бібліотеки у розвитку бібліотечної справи країни, вважаємо доцільним більш докладно зупинитися на характеристичі її фондів та основних напрямів діяльності.

Австрійська національна бібліотека (далі АНБ) – (Österreichische Nationalbibliothek) за обсягом своїх фондів є найбільшою бібліотекою країни (на 1.01.2010 її фонди налічували 7 989 943 од. зб.)*, а наявність 10 унікальних музеїв, колекцій та зібрань гарантують їй чільне місце серед найбільш відомих бібліотек світу. Її фонди вирізняються, передусім, найбільш значним зібранням папірусів у світі (понад 234 тис. од. зб.)**, рідкісною колекцією інкунабулів (8026 од. зб.), рукописами і стародруками (понад 839 тис. од. зб.), цінними зібраннями карт і глобусів (понад 1 млн 458 тис. од. зб.), нотними виданнями (понад 415 тис. од. зб.); листівками, плакатами та екслібрисами (понад 403 тис.) тощо. Крім того, при АНБ функціонують Міжнародний музей есперанто та інтерлінгвістики

* Всі цифри взяті із Звіту Австрійської національної бібліотеки за 2009 р.

** У вересні 1999 р. був відкритий новий музей папірусів: на 53 його вітринах загальною площею 300 кв. м. можна виставляти 400 експонатів.

(майже 152 тис. од. зб.), Австрійський літературний архів (понад 26 тис. од. зб.), архіви портретів (майже 129 тис. од. зб.) та австрійської народної пісні (майже 40 тис. од. зб.). Усі названі зібрання та колекції щорічно експонуються у так званому «Прункзалі» (парадний зал у стилі барокко).

АНБ існує з XIV ст., спочатку як приватне зібрання рукописів, а потім і друкованих книг імператорської династії Габсбургів. У XVI ст. її фонди налічували вже 9 тис. томів, у т.ч. 1600 рукописів, якими вже могли користуватися бібліофіли і вчені. Упродовж 1723–1725 рр. для бібліотеки побудували спеціальне приміщення у стилі барокко, в якому вона знаходиться і тепер. В Австрії вже у 1624 р. існувало розпорядження стосовно доставки до Придворної бібліотеки (перша назва АНБ) обов'язкового примірника публікацій, виданих в Австрії, яке протягом трьох наступних століть уточнювалося і доповнювалося відповідно до потреб часу.

До Першої світової війни АНБ була придворною бібліотекою універсального характеру. З 1920 р. політика формування її фондів змінюється. Вона починає координувати свою діяльність щодо поповнення фондів з іншими австрійськими книгозбірнями, зокрема, основним її завданням стає придбання літератури гуманітарного спрямування. Особливо багато уваги приділяється комплектуванню «Austriatica» (література про Австрію та австрійців, які проживають в інших країнах). АНБ координувала процес поповнення своїх фондів новою літературою з бібліотекою Віденського університету, що спеціалізувалася на придбанні видань природничого профілю та бібліотекою Технічного університету у Відні, яка комплектувалася літературою з технічних дисциплін. Згодом АНБ стає центром внутрішнього та міжнародного МБА. З 1923 р. вона готує бібліотечні кадри, приймає іспити на звання бібліотекаря вищої і середньої категорії.

Сьогодні АНБ, використовуючи новітні технології, проводить велику науково-дослідну роботу у галузі бібліотекознавства, приділяє значну увагу розкриттю своїх фондів, а з 1984 р. бере участь у підготовці Австрійського банку даних газет і журналів, очолює довідкову корпоративну службу з надходження зарубіжної літератури до австрійських бібліотек. АНБ – депозитарна бібліотека ООН, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, вона активно долучається до міжнародних проєктів. Найбільш відомим серед них можна вважати, фінансований Європейським Союзом, проєкт «Europeana», основним завданням якого є зробити культурну і наукову спадщину Європи доступною

широкій громадськості. Бібліотека також бере участь у проектах ЄС: MALWINE, який спрямований на утворення спільної мережі європейських літературних архівів; DANGER, що здійснює оцифрування образотворчих документів у спільній мережі, та ін. Національна книгозбірня володіє базою даних австрійських газет і періодики на CDR (оновлюється через кожні два роки), яка співпрацює з німецькою БД періодики. В електронну форму переводяться каталоги спеціальних колекцій: карти, ноти, екслібриси, документи з архівів, графіка тощо.

Характеризуючи фонди АНБ, необхідно підкреслити, що в цій бібліотеці зберігається значна частина україніки, яка накопичувалася в австрійських книгозбірнях упродовж тривалого періоду історичних зв'язків України і Австрії, особливо під час входження західноукраїнських земель до Габсбурзької монархії після першого поділу Польщі. До речі, протягом кількох десятиліть Габсбурзька монархія була чи не єдиною країною, де розвитку української культури практично не чинилося перешкод.

На жаль, у фондах АНБ україніка, як і славістика взагалі, не виділена окремо. За оцінками австрійських дослідників В. Лукана і М. Пайфуса, загальна кількість славістичних видань становить близько 200 тис. прим., у так званому «старому каталозі» (1501–1929 рр.), де зосереджено близько 1,5 млн назв, славістичні видання становлять близько 12 %, а україніка, за орієнтовними підрахунками, – близько 3–4 %.

Більшість книжкових надходжень до 1918 р. складалася з так званих обов'язкових примірників, що надходили до АНБ з усіх земель Австрії, у т. ч. і тих, які видавалися у Львові, Чернівцях, Станіславові, Бродях, Дрогобичі, Тернополі та інших містах.

Серед найбільш ранніх видань, пов'язаних з Україною, у фондах Національної бібліотеки зберігається декілька видань «Опису України» Г. Д. де Боплана, у т. ч. один примірник, виданий 1660 р. в Руані; досить значний за обсягом фонд подорожніх описів різних авторів, починаючи з XVI і закінчуючи початком XIX ст. Слід відзначити також три різночасових видання (перше 1740 р.) з огляду наслідків страшної чуми в Україні 1738–1739 рр., складених Й. Ф. Шрайбером. Є перші німецькомовні виклади української історії: К. Гаммердорфера «Історія українських та запорозьких козаків згідно деяких повідомлень про їх устрій та звичаї» (Лейпциг, 1789), Й.-К. фон Енгеля «Історія України

та українських козаків, а також князівства Галицько-Володимирського» (Галле, 1796).

З середини XIX ст. помітне поступове збільшення кількості україномовних видань. Серед них переважають видання, що з'явилися у Відні, але є тут також досить значна кількість друків зі Львова, Праги, Берліна, Лозанни, Мюнхена та ін. Проблема української мови, культури, історії присвячені перші книжки українських вчених, які побачили світ ще у першій половині XIX ст. Серед найбільш помітних і рідкісних видань слід назвати німецькомовну «Граматику рутенської або малоруської мови Галичини» Й. Левицького (1834), «Руське весілля» (1835) та «Граматику руської мови» Й. Лозинського (1846), «Нарис історії руського народу в Галичині» (1837) та «Хроніку міста Львова» Д. Зубрицького, «Граматику малоруської мови в Галичині» (1845) І. Вагилевича. Серед перших україномовних видань, що побачили світ у Відні, можна також назвати двотомне видання літературної антології І. Головацького «Вінок русинам», видрукуване в 1846–1847 рр.

У фондах АНБ широко представлені україномовні монографічні видання з питань історії України, публіцистики, художньої літератури, політики (в контексті кризи та розпаду Австро-Угорщини, подій Першої світової війни, революції у Росії, еміграції), авторами яких є М. Аркас, Б. Барвінський, І. Борщак, В. Винниченко, М. Грушевський, В. Дорошенко, Д. Драгоманов, І. Крип'якевич, В. Липинський, І. Франко та ін. Українській проблематиці також присвячені іншомовні (переважно німецькі) політичні, публіцистичні, наукові праці таких авторів, як Ф. Версімер, Г. Клейнов, Г. Лімбач, М. Кордуба, І. Мірчук, Б. Нолд, Г. Штеффен, Г. Якобсон та ін.

У збірці рукописів та інкунабул АНБ представлені майже всі давні глаголичні та кириличні рукописи на території Австрії (202 од. зберігання). Серед них декілька раритетів українського походження – октоїх XII–XIII ст., збірник рукописів XVI ст. Козьми Василевича, священика з Ковеля; збірка проповідей XVI ст., писаних півуставом; рукопис початку XVIII ст. з «Зерцалом теології» Кирила Транквіліана-Ставровецького Безбородного, а також декілька рукописів літургійного змісту (Псалтир XVII ст., два Тетраевангелія).

У картографічній збірці АНБ зберігається 21-томне монументальне видання «Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild» («Австро-угорська монархія в описах і зображеннях»), два томи якого присвячені Галичині та Буковині (1898,

1899 рр.), рідкісна праця Л. Багрова «Перші карти України» (Берлін, 1935) та низка описово-географічних видань, що стосуються України або окремих її частин.

Значний інтерес становить пам'ятна адреса, подарована до 50-річного ювілею Францу-Йосифу I від Буковини з видами Чернівців (німецькою, українською та румунською мовами).

У Графічній збірці АНБ «Альбертина» зберігаються матеріали, пов'язані зі Львовом, Чернівцями та іншими містами України, а також автографи креслень Андріївської церкви в Києві, виконані В. Растреллі.

Особливої уваги у фондах АНБ серед україніки заслуговує велике зібрання періодики XIX–XX ст. Відомий дослідник історії України і країн Центральної та Східної Європи, канадський вчений П. Р. Магочі у додатку до своєї статті «Відень як джерело українознавчих студій» наводить 189 назв періодичних видань, надрукованих у Галичині, Буковині та Відні. Проте, інший дослідник україніки в австрійських бібліотеках, архівах і музеях, наш співвітчизник Петро Ричков у своєму довіднику «Україніка в збірках Австрії...» * вважає, що цей перелік не є вичерпним, оскільки в АНБ зберігається понад 15 назв, які виходили у Празі, Зальцбургу, Хусті та інших містах, а також не враховувалися періодичні видання, що походили з Радянського Союзу. Хронологічний діапазон наявної в Національній бібліотеці періодики охоплює період від 1848 р. («Дневник руський», «Зоря Галицька», Львів) і до кінця 1940-х рр. («Український тижневик», Зальцбург), 40 % якої укомплектовано повністю за весь період її виходу з друку, а решта – з невеликими лакунами.

Дуже важливими для вивчення українознавчої тематики є також серія історичних і літературних праць під спільною назвою «Бібліотека...». Серед найбільших можна назвати такі: «Бібліотека найзнаменитших повістей» в 33 т. (1881–1893 рр.), «Бібліотека видавничої спілки НТШ» в 11 т. (1899–1910 рр.), «Руська історична бібліотека» в 24 т. (1886–1904 рр.), «Театральна бібліотека» в 26 т. (1899–1904 рр.), «Українська історична бібліотека НТШ» у 8 т. (1902–1911 рр.).

Значний інтерес викликають матеріали, що знайомлять з народним побутом, традиціями Галичини та Буковини XIX ст. Насамперед, це річники-календарі

* Довідник укладено за дорученням Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. С. Грушевського під час наукового відрядження до Відня.

(альманахи), що видавалися товариством ім. М. Качковського, «Просвітою» та ін. В АНБ зберігаються багаторічні збірки так званих «шематизмів» – щорічних довідників греко-католицької церкви. Уваги заслуговують також щорічні звіти гімназій у Галичині та на Буковині (Коломия, Тернопіль, Станіслав, Перемишль, Яворів, Рогатин, Збараж, Львів) за 1900–1914 рр. Крім статистичних, біографічних та навчальних відомостей, звіти часто містять цікаву загальноісторичну та краєзнавчу інформацію.

Широко представлені у фондах АНБ часописи і наукові збірники української еміграції, що видавалися у міжвоєнний період у Празі, Берліні, Варшаві і Парижі. Вони дають змогу уявити загальну картину становища української еміграції у період між першою та другою світовими війнами, зрозуміти специфічні особливості її існування в Австрії та інших країнах.

У АНБ систематично здійснюється реєстрація стану фондів всіх зібрань, проводяться заходи щодо удосконалення температурного режиму, належного зберігання колекцій у нейтральних-безкислотних умовах (так званий «віденський метод»). При бібліотеці діє Інститут реставрації, який виконує роботи з відновлення найбільш цінних колекцій.

НБУВ започаткувала книгообмінні зв'язки з Австрійською національною бібліотекою у 1928 р. Обмін проводиться на основі принципу: журнали – «назва за назву», а книги – «сторінка за сторінку». Нині до АНБ надсилається 9 назв українських журналів суспільно-гуманітарного профілю, а саме: «Археологія», «Бібліотечний вісник», «Літопис книг», «Мовознавство», «Музика», «Слово і час», «Український історичний журнал», «Український театр», «Філософська думка».

До 2010 р. ми, в свою чергу, одержували 15 назв австрійських журналів, зокрема з питань бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства, мистецтва, етнографії, історії, економіки, політики та техніки. На жаль, подальше одержання цих журналів перебуває під загрозою у зв'язку з обмеженням кількості примірників, що виділяються АНБ для книгообміну.

Книгообмінні зв'язки стабільні і доброзичливі, проте на їх розширення та активізацію АНБ погоджується дуже неохоче. Це пов'язано, цілком ймовірно, з недостатнім фінансуванням та існуючою координацією діяльності австрійських бібліотек у питаннях придбання зарубіжної літератури. У кількісному відношенні щорічне взаємне відправлення та одержання літератури до 2011 р. коливалися у середньому від 100 до 150 од.

Дуже ефективні і доброзичливі книгообмінні контакти склалися у НБУВ з Бібліотекою Австрійської академії наук (Bibliothek der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), яка була заснована у 1847 р. одночасно з утворенням Імператорської академії наук. На початку 2008 р. фонди цієї книгозбірні налічували 343685 томів книг.

Взаємний книгообмін, який розпочався ще у 30-х рр. минулого століття, здійснюється на основі максимального задоволення потреб у науковій літературі. До Бібліотеки Австрійської академії наук надсилається близько 30 назв українських періодичних видань з різних галузей знань. НБУВ одержує понад 20 назв австрійських періодичних видань, у т. ч. міжнародний журнал «Monatshefte für Chemie» у чотирьох комплектах, праці 2 секцій Австрійської академії наук з математико-природничих і філософсько-історичних наук (це – Anzeiger, Abhandlungen, Denkschriften, Sitzungsberichte тощо), а також книги за замовленнями. Щорічні надходження становлять понад 100 одиниць, НБУВ надсилає – 150. Таке розходження пояснюється більшою періодичністю українських видань і тим, що австрійські академічні видання більш обсягові за кількістю сторінок.

Бібліотека Австрійської академії наук охоче йде на розширення книгообміну, тому є всі передумови для його активізації в майбутньому.

Серед інших австрійських партнерів НБУВ з книгообміну слід назвати такі:

Спеціальна бібліотека славистики при Віденському університеті (Fachbibliothek für Slawistik an der Universität Wien).

Книгообмінні контакти започатковані у 30-х роках ХХ ст. НБУВ надсилає журнали: «Мовознавство» і «Слово і час», а одержує «Wiener slawistisches Jahrbuch». Крім того, до 2007 р. надходив «Wiener slawistisches Almanach». На жаль, публікацію наступних випусків цього альманаху було передано до комерційного видавництва. Книгообмінні зв'язки доброзичливі, проте передумов для їх активізації немає через обмежені фінансові можливості цієї бібліотеки.

Федеральне геологічне відомство (Geologische Bundesanstalt), засноване у 1849 р. Книгообмін з ним встановлено у 1958 р., який за обсягом незначний, але стабільний. НБУВ надсилає: «Геологічний журнал», «Мінералогічний журнал» і низку книг. Одержує «Abhandlungen der Geologischen Bundesanstalt», «Berichte der Geologischen Bundesanstalt», «Archiv für Lagerstättenforschung».

Історико-природничий музей у Відні (Naturhisto-

risches Museum in Wien) утворений у 1748 р. на основі колекції Габсбургів. Найбільший природничий музей Австрії, фонди його бібліотеки налічують понад 400 тис. книг з питань геології, палеонтології, зоології, ботаніки, антропології, спелеології. Книгообмін з музеєм розпочато у 1958 р. НБУВ надсилає до музею журнали: «Археологія», «Геологічний журнал», «Вестник зоологии», а одержує періодичне видання «Annalen des Naturhistorisches Museum in Wien» у двох примірниках та «Kataloge der wissenschaftlichen Sammlungen».

Земельна бібліотека Штірії (Steiermarkische Landesbibliothek), заснована у 1811 р. Її фонди налічують понад 700 тис. книг, 2 тис. 300 рукописів, майже 3 тис. назв періодичних видань та інших матеріалів. Книгообмінні контакти з цією книгозбірнею започатковані у 1958 р.: ми надсилаємо два журнали: «Археологія», «Український історичний журнал»; і одержуємо два: «Blätter für Heimatkunde» і «Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark» та деякі продовжувані видання. Є всі передумови для активізації книгообміну з цією організацією при умові нормального фінансування НБУВ на потреби книгообміну.

Особливе місце серед партнерів НБУВ в Австрії займає Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) – International Atomic Energy Agency (IAEA). Воно було утворено у 1956-му, партнер НБУВ з книгообміну з 1957 р. До 2009 р. Агентство надсилало НБУВ шляхом обміну всю свою друковану продукцію, а одержувало понад 20 назв українських періодичних видань і книги (МАГАТЕ також відправляло до НБУВ як депозитарію ООН та її спеціалізованих установ комплект своїх видань).

На початку 2009 р. Агентство розіслало циркулярні листи щодо скорочення кількості своїх друкованих видань, які раніше розсилалися, а також щодо зміни порядку їх розподілу. Останнім часом НБУВ одержує шляхом обміну від МАГАТЕ лише два журнали «Nuclear fusion» і «IAEA Bulletin». Питання щодо продовження обміну у попередніх обсягах, на жаль, залишається відкритим (тривають переговори). Ситуація ускладнюється тим, що НБУВ вже майже рік не здійснює відправки видань за кордон через дефіцит фінансів.

Серед інших австрійських партнерів НБУВ з книгообміну можна виокремити сім наукових об'єднань й товариств з різних галузей знань.

Це, зокрема:

Австрійське товариство давньої та прадавньої історії (Österreichische Gesellschaft für Ur- und

Frühgeschichte in Wien), засноване у 1950 р., книгообмін започаткований у 2000 р. НБУВ надсилає журнал «Археологія», а одержує – «Archäologie Österreichs».

Антропологічне товариство у Відні (Anthropologische Gesellschaft in Wien), засноване у 1870 р., книгообмін започаткований у 1973 р. НБУВ надсилає журнал «Археологія», одержує – «Mitteilungen Anthropologischen Gesellschaft».

Австрійське математичне товариство (Відень) (Österreichische mathematische Gesellschaft (Wien)), засноване у 1904 р., книгообмінні зв'язки з НБУВ започатковано у 1966 р. Товариство надсилає до НБУВ журнал «Internationale mathematische Nachrichten», а одержує в обмін «Український математичний журнал».

Зоологічно-ботанічне товариство у Відні (Zoologisch-botanische Gesellschaft in Wien), засноване у 1851 р., книгообмін з НБУВ встановлено у 30-ті рр. минулого століття. Були припинені у роки Другої світової війни, відновлені у 1961 р.

НБУВ в обмін на журнали «Вестник зоологии» та «Український ботанічний журнал» одержує періодичні видання «Koleopterologische Rundschau», «Abhandlungen», «Verhandlungen».

Науково-природничче об'єднання Штірії (м. Грац) (Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark (Graz)), засноване у другій половині XIX ст., книгообмін розпочато у 30-ті роки XX ст., відновлено з 1958 р. НБУВ надсилає журнал «Археологія», одержує продовжуване видання «Mitteilungen des Naturwissenschaftlicher Vereins für Steiermark».

Австрійське фольклоричне об'єднання (Відень) Österreichischer Verein für Volkskunde (Wien), засноване у 1894 р., книгообмін встановлено у 1964 р. В обмін на журнал «Österreichische Zeitschrift für Volkskunde» НБУВ надсилає Об'єднанню журнали «Народна творчість та етнографія», «Образотворче мистецтво».

Центральна інформаційна служба Технічного університету у Відні (Zentraler Informatikdienst der Technischen Universität Wien) – книгообмін започатковано у 1997 р. НБУВ в обмін на журнал «Кибернетика и системный анализ» одержує журнал «Zidline. Informationen des Zentralen Informationsdienstes der TU Wien».

Сьогодні в Австрії, як і в багатьох інших європейських країнах, спостерігається скорочення бюджету, призначеного для культурних установ, зокрема і бібліотечних. У зв'язку з цим партнерам з обох сторін доводиться докладати чимало зусиль для одержання необхідної наукової літератури.

НБУВ веде повсякденну копітку роботу з поглиблення та розширення існуючих книгообмінних контактів з австрійськими партнерами, вивчаючи книжкову продукцію як країни загалом, так і кожної установи окремо (наприклад Видавництва Австрійської академії наук). Для забезпечення одержання потрібної австрійської літератури НБУВ пропонує підібрані українські видання відповідно до наукових інтересів тієї чи іншої установи. З метою уникнення дублетності і розширення репертуару одержуваних австрійських періодичних видань і книг, замовлення літератури координується спільно з Австрійською бібліотекою, яка функціонує у приміщенні НБУВ і є окремим її підрозділом.

Незважаючи на труднощі, НБУВ продовжує активний пошук нових австрійських партнерів з книгообміну, передусім науково-дослідних інститутів та редакцій журналів, відповідно до пріоритетних напрямів наукових досліджень, що здійснюються Національною академією наук України.

Список використаної літератури

1. Звіти Відділу комплектування іноземною літературою. 2000–2005.
2. Звіти Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів. 2006–2009.
3. Национальные библиотеки Европы: по материалам совещаний 1995–2000 гг. Конференции директоров европейских национальных библиотек (CENL). – СПб: РНБ, 2002.
4. *Потульницький В.* Огляд фондів Української архівів і бібліотек Відня / В. Потульницький // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття. – Київ; Чернівці, 1999. – С. 65–67.
5. *Разумовски, М.* Австрийская национальная библиотека / М. Разумовски // Библиотечноеведение и библиогр. за рубежом. – М.: Книга, 1981. – С. 6–10.
6. Україніка в збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї. Попередній довідник / укл. Петро Ричков. – К.: Ін-т української археографії, 1993. – С. 7–16.
7. Europa World of Learning 207. – 57 ed. – London; New York: Routledge, 2006 – Vol. 1. – P. 161–185.
8. *Harrauer Chr.* Blick in Bibliothek und Archiv / Chr. Harrauer // Akademie Intakt. – 2008. – N 2. – S. 38–42.
9. Jahresbericht 2009 / Österreichische Nationalbibliothek. – Wien: Österreichische Nationalbibliothek, 2010. – 72 S.
10. *Magocsi P. R.* Vienna as a resource for Ukrainian studies with special reference to Galicia / P. R. Magocsi // Harvard Ukrainian Studies, 3/3 – 1979/1980. – P. 610–626.
11. *Lukan W., Peyfuss M.* Ost- und Südosteuropa Sammlungen. Verzeichnis der Bibliothek, Instituten, Archive und Museen. – Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1982. – 98 S.

Володимир Попик,

перший заступник генерального директора НБУВ,
канд. іст. наук

Витоки та ранні етапи еволюції ресурсів біографічної інформації

У статті висвітлено розвиток ресурсів біографічної інформації за давніх та середньовічних часів. Простежено еволюцію підходів до збирання, систематизації і подання біографічної інформації у різних соціокультурних системах.

К л ю ч о в і с л о в а : ресурси біографічної інформації, антична доба, середні віки, хроніки, біографічні словники.

There the development of biographical information resources in the Ancient and the Middle ages is considered in the article. Development of methods of collection, systematization and presentation biographical information in different socio-cultural systems is under investigation.

K e y w o r d s : biographical information resources, antique age, the Middle ages, chronicles, biographical dictionaries.

Поняття «ресурси біографічної інформації» відносно нещодавно запроваджене у науковій обіг. Проте було б неправильним ототожнювати їх лише з сучасними електронними інформаційними ресурсами. Життєдіяльність суспільства здавна вимагала формування і використання масивів інформації про походження і життєвий шлях людей – і визначних, і рядових, пересічних; як живих, так і померлих. Вони створювалися не лише для передання історичної пам'яті, виховання молоді на зразках діянь предків, але і з суто практичною метою – для обґрунтування соціального статусу осіб, охорони політичних, майнових, державних, суспільних інтересів.

Досить давно інформація біографічного характеру стала розподілятися на розлогі життєписи, на які, в очах сучасників і нащадків, заслуговували особи неординарні, і, з іншого боку, на спеціально підготовлені, систематизовані і формалізовані за певними правилами дані, необхідні для швидкого і зручного довідкового використання, які і є, за сучасними визначеннями, інформаційними ресурсами [10]. Різкої грані між життєписами і довідковими ресурсами біографічної інформації, звичайно, не існує. Історично за своїми конкретними формами вони взаємопов'язані і немов би «перетікають» одні в інші. Проте, впродовж тривалого часу увага дослідників – істориків, літературознавців, філософів, культурологів – пригорнута переважно

до життєписів. Розвиток «другого напрямку біографіки», як визначив його свого часу В. С. Чишко [36, с. 49], – «словниково-біографічної діяльності», тобто підготовки довідкової біографічної літератури, висвітлений у науковій літературі незрівнянно менше, хоча впродовж останніх десятиліть з цієї проблематики у світі і в Україні з'явилися ґрунтовні дослідження [7, 16, 25, 27, 31]. Можливо саме через це усталеним залишається уявлення, що основним вмістилищем довідкової біографічної інформації є словники, енциклопедії, довідники та біобібліографії, що набули поширення з кінця XVIII – початку XIX ст., які розглядаються швидше не як інформаційний ресурс суспільства, а як «вторинні джерела», «дослідницький інструментарій» вченого-гуманітарія [37]. Між тим, довідкові біографічні та біобібліографічні видання є лише однією з історичних форм ресурсів біографічної інформації, дуже мінливих за своїми сутнісними характеристиками у часі і просторі.

Метою цієї статті є осмислення ресурсів біографічної інформації як явища, їх витоків та трансформацій у часи, що передували становленню науки і культури нової доби. Без глибокого розуміння цього матеріалу неможливо вповні досягнути їх подальшу еволюцію, пов'язану з широким розвитком довідкової біографічної справи у XIX–XX ст.: появою розгалуженої системи універсальних і галузевих енциклопедій, біографічних словників, різного

роду довідників, покажчиків і біобібліографій, а також багатоманітних карткових та формулярних баз стислої писемної персоналістичної інформації, нарешті, інтеграцією зазначених напрацювань у сучасний електронний інформаційний простір і становлення у ньому принципово нових форм акумуляції і представлення «колективного портрету» минулого і сьогодення.

Відомо, що єгипетські пам'ятки, які дійшли до нашого часу, – одні з найдавніших серед тих, що їх можна вважати прообразом фіксації впорядкованих даних за персоналіями, містили дуже стислу, елементарну інформацію, іноді одні лише імена у хронологічній послідовності. Такими є, зокрема, залишки текстів на т. зв. «Палермському камені», що зберегли імена деяких царів Давнього Єгипту від додинастичних часів (раніше XXXI ст. до н. е.) до п'ятої династії Старого царства (XXV–XXIV ст. до н. е.) [22, с. 61, 63; 38, с. 334–353]; переліки, які охоплюють до 58 імен фараонів у т. зв. Саккарському списку із зібрання Каїрського музею і Карнакському списку з колекції Лувру та 76 імен фараонів на стіні храму Сети I у Абідосі, доведені до дев'янадцятої династії (XIII–XII ст. до н. е.) [49], а також уривчастий папірусний Туринський царський список XII ст. до н. е. [22, с. 57]. Зрозуміло, однак, що згадані лаконічні меморіальні списки фіксували інформацію, доступну сучасникам їх створення у значно більш докладному вигляді. Адже Давній Єгипет мав розвинене письменство, і, принаймні з другої чверті II тис. до н. е., вже знав начатки довідкової енциклопедичної літератури [23, с. 2–5]. Відомий єгипетський еллінський історик Манефон (кінець IV – перша половина III ст. до н. е.) використовував для написання своєї фундаментальної «Історії Єгипту» різноманітні документи з царських і храмових архівів про родоводи та діяння фараонів [22, с. 58–59].

Розбіжності між двома основними напрямками біографічної справи – створенням індивідуальних нарративних життєписів відомих осіб, чия діяльність заслуговувала на особливе вшанування і пам'ять, і формуванням масивів довідкової інформації, що поступово стали охоплювати дані про дедалі ширше коло персонажів, відбулося доволі давно. При цьому на подобу індивідуального життєпису, у його сучасному розумінні, заслуговували насамперед зверхники народів і держав, провідники і пророки, а також окремі особи, чий внесок у політичне та культурне життя в уявленні сучасників і нащадків був визначним. Решта активних і чимось примітних людей залишалася в пам'яті переважно завдяки стислим

біограмам – найбільш узагальненим і значущим у суспільній свідомості окресленням найважливіших життєвого шляху особи, своєрідним структурним одиницям життєвого цілого, за якими можна визначити особу, пережите і здійснене нею, її особисті якості, порівняти її з іншими (наприклад, «воїн хоробрий і безстрашний», «муж мудрий», «мученик за віру», «учасник війни» тощо). Здебільшого роль знакового визначення особи відіграла сама фіксація її імені у певних генеалогічних рядах або престижних суспільних групах, серед учасників певних подій. Узагальнена сутність людини визначалася приналежністю її до царського або патриціанського роду. Вважалося, що перед обличчям влади земної і небесної цього було достатньо.

Так, вже за давніх часів у різних культурах стало формуватися уявлення про поділ людей на тих, хто має право на індивідуальну біографію, і тих, хто належить до широкого загалу, чия поведінка повністю визначена культурними кодами суспільства, хто відіграє певну стандартну соціальну роль і заслуговує лише на згадку серед інших [14]. Зазначене знайшло відображення і у Святому Письмі, де поряд з численними короткими хроніками життя і влучними портретами-біограмами легендарних царів (Перша і Друга книги царів) та деталізованим описом земного життя Ісуса Христа зовсім стисло наведено їхні родоводи, переліки родичів та урядників, що правили окремими землями (зокрема, у Старому Завіті – Перша книга Мойсея, гол. 5 («Се книга роду Адамового...»), гол. 10 («Се ж постань Синів Ноягових...»), гол. 11, гол. 36 («Се ж родопись Езавова...»), гол. 46, Четверта книга Мойсея, гол. 26)) [30, с. 8–9, 12–14, 38–39, 50–51, 158–160]. Особливо лаконічними є переліки величезної кількості імен за поколіннями у Першій та Другій книгах Паралипоменон (з грецької – «книгах забутих», тобто книгах пам'яті) [30, с. 383–396, 405–410]; у Новому Завіті (Євангелія від Сьв. Маттея, гол. 1, 1–17) [30, с. 3, друга пагінація].

Згодом біблійний канон відіграв велику роль у закріпленні традиції як скупих за використовуваними зображальними засобами біограм, так і лаконічних міжпоколінних розписів, здебільшого – з одного імені, реальних, та, значною мірою, надуманих. Зазначений стиль фіксації особи в історії, переживши певні трансформації, зберігся й дотепер. Він поширений у багатьох культурах. У ньому є потреба, оскільки він відіграє важливу суспільну місію. Достатньо згадати численні вітчизняні книги пам'яті жертв Голодомору, репресованих, загиблих учасників Великої Вітчизняної війни та збройних

конфліктів ХХ ст. Такі історико-меморіальні видання існують у багатьох країнах. Стислість інформації у них переносить людські імена у сакралізований вимір вічного незабуття у пам'яті нащадків.

У античному світі, особливо у Давньому Римі, де походження людини повністю визначало її статус, складання родоводів, графічних генеалогічних схем, збирання документів про пращурів та їх портретних зображень з воску стало, як свідчив Пліній Старший (23/24–79), явищем повсякденним [46].

Водночас, розвиток громадянського суспільства і людської індивідуальності покликав до життя й зовсім іншу – докладну описову, морально-дидактичну за своїм характером, біографіку. Її головною метою була не лише фіксація пам'яті про певну видатну для своєї доби особу, етапів її земного шляху. Життєпис став літературним жанром, який давав змогу вести розмову про сутність людини, її стосунки з суспільством, добро і зло, виховувати молоді покоління на прикладах позитивних і негативних рис героїв. Чи не найбільшою мірою це втілювалося у написаних Плутархом (бл. 45 – бл. 127) біографіях окремих видатних діячів Давньої Греції та його широківідомих «Порівняльних життєписах» знаних греків і римлян, з яких до нашого часу дійшло лише 46 парних біографічних портретів («Тесеї і Ромул», «Лікурґ і Нума», «Солон і Поплікола», «Фемістокл і Камілл», «Перикл і Фабій Максим» та ін.) [24], а також у «Життєписі дванадцяти цезарів» (оригінальна назва – «De vita Caesarum») Гая Транквілла Светонія (між 75 і 170 рр.) – творах, які справили величезний вплив на подальший розвиток біографічного письма у середньовіччі, за доби Відродження і у новий час [36, с. 17–18].

Саме це описове, зі значними елементами літературного моралізаторства, спрямування біографіки стало у подальшому головним об'єктом читацького інтересу, а способи організації нарративного біографічного письма, світоглядні, філософські засади та наукові й літературні засоби зображення окремої особи, її індивідуальності, зв'язків із соціумом – основним предметом досліджень вчених. За оцінкою відомого російського філософа, літературознавця і культуролога М. Н. Епштейна (нині працює в університеті Еморі, Атланта, США), й донині «нарратив різко переважає в літературних життєписах. Люди здебільшого люблять читати біографічні романи і лише зрідка вдаються до біографічних енциклопедій (як правило, коли йдеться про дійсно улюблені і пошановувані особистості, про які прагнуть знати «усе-усе»)» (переклад наш. – В. П.) [39].

Біографічні збірки античної доби, будучи насампе-

ред історико-літературними творами, без сумніву, стоять також біля витоків збирання та систематизації даних про широке коло осіб, упорядкування великих масивів персоналістичної інформації, підготовки довідкових біографічних видань, створення баз біографічних даних. На жаль, збиральницькі і систематизаторські аспекти діяльності античних істориків, зокрема Публія Корнелія Тацита (бл. 56 – бл. 117), автора «Анналів» («Annalium ab excessu divi Augusti») та «Історії» («Historiae»), який докладно, в сотнях осіб і характерів, висвітлював політичну історію Риму впродовж майже всього I ст. н. е., а особливо – письменників-біографістів Корнелія Непота (бл. 99 – бл. 24 рр. до н. е.), Плутарха (бл. 45 – бл. 127) і Гая Транквілла Светонія (між 75 і 170 рр.), Секста Аврелія Віктора (IV ст.) завжди привертала до себе значно меншу увагу дослідників. Між тим, створені (а, значною мірою, скомпільовані) ними на основі різноманітних хронік та окремих біографічних творів попередніх авторів, епістолярію та інших документів, по суті, *серії життєписів*, для свого часу, були цілими бібліотеками укладених за певними канонами біографічних і просопографічних нарисів. Певною мірою вони вже виступали прообразом упорядкованих ресурсів біографічної інформації про найбільш відомих діячів Давньої Греції і Риму. Особа у таких творах неодмінно виступала серед інших, була частиною живого ланцюга – від попередників до наступників. Це зумовлювало лінійно-хронологічний спосіб компонування матеріалів. Варто звернути увагу й на інше: у творах античних біографістів збереглися стислі, а іноді й докладніші, згадки про величезну масу сучасників описуваних ними героїв – особливо у Плутарха (більше двох тисяч). З джерел відомо також, що письменником більш раннього періоду Марком Теренцієм Варроном (116 – 27 рр. до н. е.) було підготовлено унікальне зібрання біографій знаних римлян і греків «Зображення» («Imagines») у 15 книгах, ілюстроване семистами портретами, однак воно до нинішнього часу не збереглося [11].

Поміж систематизованих біографічних зводів античної доби, які дійшли до наших днів, багато таких, що тепер порівняно менш відомі широкому загалу. Серед них – праця Корнелія Непота (бл. 99 – бл. 24 рр. до н. е.), яку здебільшого, посилаючись на інших латинських авторів, іменують «Про славетних мужів» («De viris illustribus»). Можливо, насправді згаданий рукопис втрачено. Той же текст Непота, що зберігся, охоплює понад двадцять історико-біографічних книг (власне, невеликих за обсягом статей-нарисів) про римлян і чужоземців, переважно – знаних полководців, а також вчених [45]. Вперше видрукувана у

Венеції у 1471 р., помилково під ім'ям Aemilius Probus, маловідомого автора IV ст. [44], книга Корнелія Непота швидко здобула значну популярність серед освіченої публіки і багато разів перевидавалася у різних редакціях і під дещо відмінними назвами, зокрема і у Росії від середини XVIII ст. [13]. Значний інтерес становить також книга так званого Діогена Лаертського (ймовірно, кін. II – поч. III ст.) «Про життя, вчення та вислови знаменитих філософів», у якій викладено (з різним ступенем докладності) біографії, просопографічні характеристики та основні філософські ідеї понад вісімдесяти мислителів античності від доби архаїки до першого століття нової ери [6]. Величезний систематизований біографічний та просопографічний матеріал про римських імператорів містять тексти Секста Аврелія Віктора (IV ст.), які збереглися у різних редакціях: «Історія цезарів» («De caesaribus historia», повна назва «Про цезарів історія від Августа Октавіана, тобто від кінця історії Тита Лівія до десятого консульства Августа Констанція і третього консульства Цезаря Юліана») [47], та, вірогідно, на основі його ж оригінальних текстів – «Про життя та норови римських імператорів» (так звані «Епітоми про цезарів» («Epitome de caesaribus»)) [41], а також зібрання 86 стислих різнохарактерних біографічних заміток «Про знаних людей міста Риму» («De viris illustribus urbis Romae») [48], присвячених найрізноманітнішим за своїм значенням і соціальним статусом постатям римської історії за сім століть від легендарних царів Проки та Ромула, до полководця Марка Антонія і єгипетської цариці Клеопатри. Згадані, а також чимало інших творів пізньої античної і перехідної до раннього середньовіччя доби сприймаються сучасними читачами і дослідниками з багатовіковою відстані не лише і не стільки як літературно-біографічні та історико-біографічні твори, але і як важливі джерела *упорядкованої біографічної інформації*. Саме від них починається у європейській культурі складний шлях від хронікальної фіксації уривчастої біографічної інформації у історичних творах і написання життєписів окремих осіб до укладання великих систематизованих зводів біографічної інформації.

Проте, народжена античністю традиція систематизованої біографіки не була єдиною у давньому і середньовічному світі. Так, український біографіст В. С. Чижко звернув увагу на досить раннє, практично одночасне з античною добою Європи, зародження описового біографічного письма з елементами довідкової біографіки у культурі Давнього Китаю. Воно теж сформувалося на основі вже доволі розвинутої на той час історіографічної традиції і знайшло

блискуче втілення у творчості видатного китайського історика доби Хань (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) Сима Цяня [36, с. 20]. Створені ним на основі узагальнення великої кількості більш давніх джерел «Історичні записки» («Ши дзи») та «Історія династії Хань» («Хань-шу») стали важливим досвідом викладу історії не лише через хроніки діянь правителів, починаючи від легендарних «п'яти імператорів», але й через біографії досить великого кола представників різних соціальних верств. Важливо наголосити, що поряд із хронологічним описом минулих подій у перших книгах «Історичних записок» («основних записках» про діяння імператорів, що містять і їх біографії) Сима Цянь подав спеціальні розділи життєписів у четвертій книзі – «Ши цзя» («Спадкові доми»), присвяченій історії та генеалогії знаних у китайській історії, насамперед князівських, родів [28]. П'ята, заключна, найбільша за обсягом і, за висновками китаїстів, найцікавіша книга «Записок» – «Ле чжуань» («Життєписи») – символізувала утвердження в китайській історіографії нового жанру біографічного письма [4, с. 9]. У кількох десятках розділів Сима Цянь розкрив походження, родинні зв'язки, перипетії життєвого шляху, службову кар'єру, риси вдачі однієї людини або й двох чи кількох пов'язаних між собою пам'ятних особистостей доволі різного походження [29]. У цьому сенсі «Ши дзи», на думку В. С. Чижка, можна вважати одним із перших універсальних біографічних словників [36, с. 20]. З нашого погляду, з висоти сучасності «Ши дзи» та подібні їм твори слід розглядати насамперед в історіографічному плані і як історичне джерело, проте джерело такого характеру, у якому риси ресурсу вторинної – упорядкованої, систематизованої і певним чином, відповідно до тогочасних канонів, формалізованої – біографічної інформації прослідковуються вже досить виразно.

Закладені Сима Цянем традиції укладання біографічних зводів через середньовіччя дійшли аж до нового часу. Так, у XVII ст. цілком на їх основі Шан Сі було укладено компедіум, що містив біографії імператорів, державних діячів, полководців та філософів, використаний століттям пізніше французькими вченими для укладання п'ятого, біографічного, тому «Енциклопедії Китаю» (Париж, 1778) [4, с. 13–14].

Давня китайська традиція справила значний вплив і на ранню японську історіографію, теж досить щільно насичену біографічними матеріалами. Стародавні «Аннали Японії» («Нихон Сьокі», або «Нихонгі»), створені на початку VIII ст. на основі більш ранніх праць [8], містять біографічні нариси про правителів від VI ст. до н. е. (з 3-го сувоє), хоча розповіді про

перших з них (досить лаконічні, у сучасному книжковому виданні – по 1–2 сторінки), на думку дослідників, напевне, засновані на легендах [19]. Наступні є більш докладними, чимало з них охоплюють по цілому сувою [20]. Проте, спеціальних розділів індивідуальних життєписів, подібних до тих, що були у «Історичних записках» Сима Цяня, у «Нихон Сьокі» немає [18]. Відомості про численних дійових осіб тодішньої історії подано переважно у жорсткій описовій лінійно-хронологічній послідовності, зі значною деталізацією історичних подій, що робить цей твір більш подібним до європейських хронік. Зазначені риси ще більш посилюються у продовженні «Анналів» – «Сьоку Нихонгі», створеному наприкінці VIII ст. та у наступних за хронологічним охопленням японської історії працях [26].

Проте, у XI–XII ст., на закаті «Золотого віку» японської культури – доби Хейан (794–1185), у суспільстві почалося ґрунтовне переосмислення ролі особистості в історії, що супроводжувалося інтенсивним розвитком жанру власне біографічного письма. На цей час припадає створення великого довідково-біографічного зводу – «О:Кагами – великого зеркала» («Оокагами»), який називають історією середньовічної Японії у життєписах її найголовніших діячів – імператорів і вищих сановників з роду Фудзівары від 850 до 1025 рр. [21]. На відміну від пам'яток попередніх часів, визначальним, системоутворювальним у «О:Кагами» виступив не хронологічний, а генеалогічний принцип структурної побудови. Дослідник і автор російського перекладу «О:Кагами» О. М. Дьяконова звертала увагу також на чітку формалізованість і уніфікованість викладу біографій імператорів за допомогою використання певних «кліше», їх структурування, що є типовим для довідкової літератури пізнішого часу, хоча життєписи, за японською традицією, мали і своєрідні ліричні вставки, розповіді про приватне життя. У той же час біографії сановників на загал написані менш офіційним стилем. «О:Кагама» мала значний вплив на розвиток біографічної літератури у наступні століття, зумовила появу чималого числа «зерцал»-наслідувань [21]. Зауважимо однак, що середньовічна далекосхідна історична традиція досить пізно стала відомою європейській науці і майже не справила на неї свого впливу.

Значно більшою мірою європейський літературний жанр біографічного словника, як інформаційного ресурсу, завдячує своїм формуванням арабському світові. За висновками зарубіжних дослідників, саме арабські біографічні словники були у доіндустріальної епохи найбільшим зібранням інформації про жит-

тя численних представників великих соціальних груп [43, р. 110, 112]. Вони з'явилися на арабському Сході на основі традиції біографій пророків і їх оточення і набули розвитку від IX ст. Одним з найбільш ранніх творів словникового біографічного характеру стала відома праця Мухаммеда ібн Саїда ібн Мані аль Багдаді (пом. 845) «Книга Головних Класів» (Al-Tabaqat Al-kubra) [43, р. 110] – зібрання біографічної інформації про найважливіші персоналії мусульманського світу – пророка Мухаммеда та його оточення – Sahābeh, («компанію») та помічників і прибічників – Ansar, що висвітлювало їх життя і високі морально-етичні якості. Книгу було побудовано на основі хронологічної (за поколіннями) і географічної систематизації матеріалу, у восьми частинах. Вона обіймала, зокрема, і біографії найдавніших мусульманських вчених (книги 5–7) та відомих жінок (книга 8) [43, р. 110]. Подальший розвиток довідкового біографічного ресурсу втілюється у створення відомим філологом, географом і істориком Якутом ар-Румі (1179–1229) «Словника літераторів», котрий увібрав близько 1100 життєписів арабських літераторів і вчених з VII ст. [42]. Упродовж наступних століть довідково-біографічна справа пережила на Арабському Сході бурхливе піднесення. Було створено кілька сотень найменувань біографічних словників різних видів. Прикладом великого загального (генерального) словника є упорядкований al-Dhahabi (пом. 1374) двадцятип'ятитомний «Siyaq a'lam al-nubala». Водночас, у XI–XIV ст. формувалася традиція багатотомних хронологічних, географічних (регіональних) та тематичних біографічних словників, наприклад, присвячених вченим-філософам, правникам. З'явилися словники з абетковою побудовою, але з винесенням на перше місце життєпису пророка Мухаммеда. Було вироблено правила написання, зокрема, структурної побудови окремих біографічних статей [43, р. 110–111].

Арабська традиція справила вплив на розвиток довідкової біографіки в багатьох країнах Середнього Сходу. Не без нього у XII–XIII ст. перші збірки біографій і розповідей про державних мужів, поетів і вчених стали з'являтися у Персії [5]. Приблизно до того ж часу – другої половини XI – початку XII ст. – належить і складена в Індії гуру Абхайадаттою з Чампари збірка «Життєписів вісімдесяти чотирьох сіддхів» («Леви Будди»), що збереглася у тибетському списку. Її агіографічні за формою перекази являють собою біографії реальних осіб, які досягли найбільших здобутків у реалізації вчення Будди [15]. Проте, створені у плінні особливості духовної традиції, вони являють собою швид-

ше релігійно-філософські узагальнення-біограми, аніж життєписи у «традиційному» (точніше – більш поширеному у інших культурах) розумінні.

Доба середньовіччя у Західній Європі і на християнському Сході (у Візантії) теж надовго перетворила світську традицію античної біографії на агіографічну. При цьому численні життя отців Церкви, мучеників і святих створювалися і як окреми твори, у котрих умовні стандарти релігійної традиції поєднувалися з зародковими елементами сучасної біографії, і як певним чином систематизовані ресурси (Патерики, Мінеї), котрі об'єднували разом цілі серії творів, охоплюючи воедино сукупність сакралізованих імен. Особливу роль у цьому відіграли Патерики – збірники життєписів і повчань отців Церкви та оповідань про життя святих, укладання яких ченцями почалося з IV ст. Пізніше найбільш відомими і поширеними у багатьох країнах стали Єгипетський (IV – поч. V ст.), Скитський, Азбучний та Єрусалимський (V–VI ст.), Синайський (VI–VII ст.) та чотирьохкнижний Римський, написаний папою Григорієм наприкінці VI ст. Саме від Азбучного Патерика бере початок європейська традиція укладання абеткових іменних довідкових зводів. Пізніше у Візантії з'явилися більш стислі за обсягами Мінології і Синаксарі та розлогі Мінеї для читання (церковнослов'янською – Четві-Мінеї) – збірники із систематизацією житій за календарем.

Діяльність церкви сприяла й становленню європейської біобібліографічної традиції. Її витоки пов'язують перш за все з появою «Книги про славетних мужів» одного з найбільших церковних діячів і інтелектуалів тієї доби Ієроніма Стридонського (342–419/420), присвяченої церковним ієрархам і християнським письменникам [9].

Що ж до проявів біографіки нецерковної, а також збирання генеалогічних і персональних даних, то вони у середньовічній Європі реалізувалися у двох відмінних між собою напрямках.

Зберігалася і розвивалася давня усна – у піснях і переказах – та писемна – у віршах та прозових творах – родословна (генеалогічна) традиція, хоча пам'ятки її до нашого часу у автентичному вигляді практично втрачені. Певний виняток становлять складені на далекій периферії Європи ірландські генеалогічні поеми VI–VIII ст. та ісландські родові саги, у яких ця загальноєвропейська традиція відобразилася. Згодом останні стали основою народних генеалогічних зводів, що практично не знають аналогів у світовій культурі [34], – «Книги про ісландців» («Íslendingabók»), укладеної «батьком ісландської літератури» істориком Арі Торгільссо-

ном (1067/68–1148) [33] та «Landnámabók» («Книги про заселення», XII–XIII ст.), що зберігають стислі біографічні дані про кількості першопоселенців Ісландії, які прибули туди до 930 р., та покоління їхніх нащадків [50, р. 15–149].

З іншого боку, з XII–XIII ст. у Північній Європі інтенсивно стала утверджуватися офіційна, значною мірою – напівфантастична історико-генеалогічна література, покликана обґрунтувати давнє і шляхетне походження королівських родів. Дослідникам відомо про стислий «Перелік норвезьких королів» Семунда Сигфуссона (1056–1133), що не зберігся, але був використаний наступними істориками. Так, близько 1180 р. норвезьким монахом Теодрикусом створено «Історію давніх норвезьких королів» («Historia de antiquitate regum Norvegiensium») з їх біографіями (до 1130 р.). До характерних зразків такої літератури належить, зокрема, і створена Сноррі Стурлуссоном (нар. 1179–1241) «Книга норвезьких королів» (1230) [34].

Міфологізовані родоводи, що мали цілком реальне продовження, а також згадки про багатьох історичних осіб увійшли до величезної кількості докладних європейських історичних хронік (наприклад, таких відомих, як «Діяння данців» («Gesta Danorum» Саксона Граматика (кінець XII – початок XIII ст.)), а також численних суто літературних творів оповідних жанрів: повістей і романів (зокрема, з циклів про легендарних принца Гамлета, короля Артура). Проте, біографічні дані у них дуже розпорошені, і зазначені наративні пам'ятки можуть розглядатися дослідниками-біографістами лише як історичні джерела, не придатні для оперативного довідкового використання.

У той же час у Європі сформувався і напрям, який умовно іменують «об'єктивною світською біографією раннього середньовіччя». Однак він представлений переважно лише життєписами окремих германських імператорів – Карла Великого, Конрада II, Генриха IV [36, с. 24], що містили й дані про їхні родоводи. Ці праці так само не можуть розглядатися як ресурси біографічної інформації.

Зібрань же порівняно коротких рукописних біографій світських осіб, які б виступали прообразом майбутніх довідкових праць – біографічних альманахів і словників, європейське середньовіччя знало небагато. До їх числа належать персональні біографічні нариси про поетів-трубадурів XII–XIII ст. (т. зв. «віди»), написані на півдні Франції окситанською мовою. Стислі біограми трубадурів містяться також у створених у першій половині XIII ст. есеях-передмовах («разо») до їх поетичних

творів, але вони не подають скільки-небудь точних і достовірних з історичного погляду даних [2]. Публікація біографій трубадурів розпочалася у XIX ст. разом з вивченням і виданням їхньої творчої спадщини; нині практично всі вони (близько двохсот) надруковані [40, 51].

Отже, написання і поширення у рукописному вигляді окремих спеціально укладених серій біографічних нарисів (поза історичними хроніками та іншими документами) було явищем винятковим, стосувалося лише особистостей, які являли яскраву індивідуальність і тим викликали загальний інтерес освіченої публіки. В умовах середньовічного станово-регламентованого суспільства, коли соціальний статус людини, її політичні права були тісно пов'язані з походженням і шляхетністю роду, люди мусили піклуватися не про створення індивідуальних біографій предків, а про впорядкування своїх родоводів, які з часом дедалі прискіпливіше перевірялися, вносилися герольдами до спеціальних книг, затверджувалися владою, чим набували юридичного значення [32]. З часом матеріали персонального і родовідного обліку стали дедалі активніше укладатися церковними владами і міськими інституціями. Саме ця сукупність документації, що збереглася переважно від пізнього середньовіччя, становила головний ресурс персоналістичної інформації, що слугувала інтересам як держави, так і соціуму.

Ще менш поширеним було світське біографічне письмо у східнохристиянській Візантії, інтелектуальне і культурне життя якої базувалося перш за все на консервації старої еллінської спадщини. Через поступовий занепад міст у VIII—IX ст. і відхід світських культурних інтересів на другий план [1] її література практично не дала оригінальних зразків світської довідкової біографіки.

Довід створення зводів біографічної інформації був сприйнятий європейцями від античних авторів та від арабських письменників значно пізніше. Повною мірою освоєння цієї традиції розпочалося лише за доби Відродження, коли у нових суспільних умовах під впливом спадщини античних авторів настав розквіт біографічної творчості. У XV ст. вже створювалися наближені до наукових вимог довідникові праці з династичної історії, генеалогічні таблиці та колекції родовідних матеріалів. Поряд з окремими розлогими життєписами пап, світських політичних діячів, поетів, видатних вчених і митців стали з'являтися перевидання античних збірок біографічних творів на зразок «*De viris illustribus*» [36, с. 25–26].

У 1563 р. англієць Джон Фокс (1516–1587) опублікував унікальний звод імен і життєписів мучеників за християнську віру, що хронологічно охопив півтори тисячі років, – «Події і пам'ятки наших останніх і небезпечних днів». Автор цієї праці, більш відомої як «Книга мучеників» [35], не мав на меті створення ані житійного зводу, ані біографічного словника. Проте його книга увібрала численні, засновані на різноманітних джерелах, оповіді біографічного характеру про перших християнських подвижників, стислі згадки (здебільшого – імена і обставини) про величезне число християн, загинулих від рук римської влади, у країнах Сходу, в середньовічній Європі, зокрема жертв інквізиції, релігійних розколів та воєн. Для сучасної науки вони становлять важливий ресурс біографічної інформації.

Найвищим досягненням доби Відродження у формуванні системного інформаційного ресурсу біографіями визначних діячів мистецтва вважається славетна книга італійця Джорджо Вазарі (1511–1574) «Життєписи найбільш знаменитих живописців, ваятелів і зодчих» – «*Le Vite de' piu eccellenti Pittori, Scultori e Architetti*» (1550 р., друге, доопрацьоване і розширене видання – 1568 р.) [3], яка одночасно поклала початок європейському науковому мистецтвознавству. Не будучи власне біографічним словником, фундаментальна праця Вазарі, що охопила понад 160 біографічно-мистецтвознавчих нарисів (близько 220 життєписів), стала сприйматися наступними поколіннями значною мірою саме як звід даних про людські долі і творчі здобутки відомих митців.

Менш відомою є багатотомна праця послідовника Вазарі, нідерландського художника, поета і мистецтвознавця Карела ван Мандера (1548–1606) «Книга живописців» (1604) [17]. Вона була присвячена ознайомленню творчої молоді з життям і доробком відомих митців – від античної доби (друга книга, цілком заснована на даних XXXV книги «Природної історії» Плінія Старшого), італійських майстрів Відродження (третя книга – переклад вибраних біографій Вазарі, доповнений Мандером новими, зібраними ним самостійно відомостями) до сучасних автору нідерландських і німецьких живописців (четверта книга). Саме остання, повністю оригінальна авторська четверта книга, що охоплює понад сотню біографій, яка у подальшому неодноразово перевидувалася під назвою «Книга про художників», принесла Мандеру славу «північного Вазарі» [12].

То були останні для Заходу великі зводи, що цілком ґрунтувалися на старій літературно-опи-

совій біографічній традиції, з поданням матеріалів за хронологією. На зміну їй, з розвитком книгодрукування і зростанням обсягів наукової інформації, приходив новий, абетковий спосіб систематизації уніфікованих відповідно до певних дослідницьких і видавничих процедур біографічних даних. Помітну роль в його утвердженні відіграло видання впродовж 1545–1555 рр. засновником наукової бібліографії швейцарцем Конрадом Геснером «Універсальної бібліотеки» («*Bibliotheca universalis*») – абеткової бібліографії творів авторів, опублікованих впродовж першого століття книгодрукування.

Отже, витоки формування і використання ресурсів біографічної інформації, призначених для задоволення державних і суспільних потреб, культурних і пізнавальних запитів освічених верств населення, сягають глибокої давнини. Вони упорядковувалися у різних формах і масштабах, залежно від ідеологічних, політичних і культурних уявлень різних епох і цивілізацій. При цьому Захід і Схід за давньої доби і середньовіччя виробили свої оригінальні, досить відмінні традиції збирання, систематизації і подання історико-біографічних і персоналістичних даних.

Тому, з початком систематичного видання за нової доби у Західній Європі біографічних словників, близьких до їх сучасної форми, відбулося не становлення, а лише якісна трансформація справи укладання і використання ресурсів біографічної інформації. Завдяки розгортанню підготовки і випуску словникових і енциклопедичних видань сталося виокремлення із загального масиву біографічних матеріалів власне довідкового ресурсу, призначеного для швидкого і зручного забезпечення державних, освітніх, наукових та інформаційних потреб.

Список використаної літератури

1. *Аверинцев С. С.* Византийская литература VII–IX вв. // История всемирной литературы : в 8 т. / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М.: Наука, 1983–1994. – На тит. л. изд.: История всемирной литературы : в 9 т. – Т. 2. – 1984. – С. 350.
2. *Биографии трубадуров* // Зарубежная литература средних веков. Латинская, кельтская, скандинавская, провансальская, французская литературы / сост. Б. И. Пуришев. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1974. – С. 176–179.
3. *Вазари Джорджо.* Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих. – Т. 1–5. – М., 1956–1971.
4. *Вяткин Р. В., Вяткин А. Р.* Введение // Сыма Цянь. Ши цзи (Исторические записки): избранное : в 2 т. / РАН ; Институт востоковедения ; Р. В. Вяткин (пер. и коммент.). – Т. 2. – М. : Наталис, 2006. – С. 9.
5. *Голованова И. С.* История мировой литературы. Персидская литература. Лекции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/golovanova/persidskaya-literatura.htm>
6. *Диоген Лаэртский.* О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова. 2-е изд., испр. – М.: Мысль, 1986. – 576 с.
7. *Добко Т. В.* Російський біографічний словник // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 266–273.
8. *Ермакова Л. М.* «Нихон сёки» – культурный полицентризм и выбор культуры // Нихон Сёки. Анналы Японии: в 2 т. / А. М. Ермакова (пер.), А. Н. Мещеряков (пер.). – Т. 1 : Свитки I–XVI. – СПб : Гиперион, 1997. – С. 7–8.
9. *Иероним Стридонский.* Книга о знаменитых мужах / пер. и коммент. М. Ф. Высокого // Церковные историки IV–V веков. – М.: Росспэн, 2007. – С. 11–57; комментарии, С. 299–372.
10. Информационные ресурсы [Электронный ресурс] // Глоссарий.Ру. – Режим доступа : [http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RI\(uwsg.outt:!!wlxzw](http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RI(uwsg.outt:!!wlxzw)
11. История римской литературы. – М. : Изд. АН СССР, 1962. – Т. 1. – С. 236–238.
12. *Камчатова А.* Карел ван Мандер и его «Книга о художниках» // Мандер Карел Ван. Книга о художниках. – СПб : Азбука-классика, 2007. – С. 11, 14–15.
13. Корнелия Непота Жития славных генералов / В пользу юношества с латинского языка переведены Васильем Лебедевым Академии наук переводчиком. – Санкт-Петербург : При Имп. Акад. наук, 1748. – 236 с., [1] л. фронт., 4 л. карт. 8.
14. *Лотман Ю. М.* Литературная биография в историко-культурном контексте (К типологическому соотношению текста и личности автора) // Лотман Ю. М. О русской литературе. Статьи и исследования (1958–1993). История русской прозы. Теория литературы. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 1997. – С. 804.
15. Львы Будды: жизнеописания восьмидесяти четырех сиддхов. (Abhayadatta. Caturasiti-siddha-pravrtti) [Электронный ресурс] // Translated into English by James V. Robinson (1979), рус. пер. : К. Щербицкий, В. Рагимов. – Режим доступа : http://eastlib.ru/religion/ind_5.html
16. *Ляшко С. М.* Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади. – Запоріжжя, 2010. – 288 с.
17. *Мандер Карел ван.* Книга о художниках / [пер. с голл. В. М. Минорского]. – СПб: Азбука-классика, 2007. – 542, [1] с., [32] л. ил. – (Серия «Художник и знаток»).
18. *Мещеряков А. Н.* «Нихон сёки»: историческая мысль и культурный контекст // Нихон Сёки. Анналы Японии: в 2 т. / А. М. Ермакова (пер.), А. Н. Мещеряков (пер.). – Т. 1 : Свитки I–XVI. – СПб : Гиперион, 1997. – С. 90.
19. *Нихон Сёки.* Анналы Японии : в 2 т. / А. М. Ермакова (пер.), А. Н. Мещеряков (пер.). – Т. 1 : Свитки I–XVI. – СПб : Гиперион, 1997. – С. 434 (Примечание).

20. *Нихон Сёки*. Анналы Японии : в 2 т. / А. М. Ермакова (пер.), А. Н. Мещеряков (пер.). – Т. 2 : Свитки XVII–XXX. – СПб : Гиперион, 1997. – С. 7–298.
21. О:Кагами – Великое зеркало / пер. со старояп., предисл. и коммент. Е. М. Дьяконовой. – СПб : Гиперион, 2000. – 285, [2] с.
22. *Перепелкин Ю. Я.* История Древнего Египта. – СПб: Летний сад; Журнал «Нева», 2000. – 560 с.
23. *Перепелкин Ю. Я.* К вопросу о возникновении энциклопедии на древнем Востоке // Труды Института книги, документа и письма. – Л., 1932. – Т. 2. – С. 1–13.
24. *Плутарх*. Порівняльні життєписи. – К.: Дніпро, 1991. – 440 с.
25. Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933 : Документи. Матеріали. Дослідження / авт.-упоряд. С. М. Ляшко. – К., 2003. – 688 с.
26. Продолжение анналов Японии : Секу Нихонги [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/VII/680-700/Seku_nichongi_II/frameset1.htm
27. *Романова Н. П.* Польський біографічний словник (Polski Słownik Biograficzny). Принципи побудови. Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 175–200.
28. *Сьма Цянь*. Ши цзи (Исторические записки): избранное : в 2 т. / РАН ; Институт востоковедения ; Р. В. Вяткин (пер. и коммент.). – Т. 1. – М.: Наталис, 2006. – С. 447–542.
29. *Сьма Цянь*. Ши цзи (Исторические записки): избранное : в 2 т. / РАН ; Институт востоковедения ; Р. В. Вяткин (пер. и коммент.). – Т. 2. – М.: Наталис, 2006. – С. 27–530.
30. Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту : мовою русько-українською / передне слово, ред. В. Козирський, В. Шендеровський. – Репр. вид. 1903 р. – К. : Рада, 2000. – С. 8–9, 12–14, 38–39, 50–51, 158–160.
31. *Тимченко В. М.* Порівняльна характеристика польської та австрійської біографічної довідкової літератури // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 291–305.
32. *Томазов В.* Генеалогія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 125.
33. *Торгильссон Ари*. Книга об исландцах [Электронный ресурс] / пер.: Т. В. Ермолаев (Стридманн), Угнюс Микучёнис. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/78491>
34. *Торстейнссон Бьёрн*. Исландские саги и историческая действительность [Электронный ресурс] // Скандинавский сборник. – Вып. 3. – Таллинн, 1958. – Режим доступа: <http://norse.ulver.com/articles/thorsteinson.html>
35. *Фокс Джон*. Книга мучеников : история гонений на христиан с I по XX век : [пер. с англ.] / Джон Фокс ; [под ред. Гарольда Чедвика] – Санкт-Петербург ; Киев : Изд-во Христианского Библейского братства св. апостола Павла, 2006. – 452, [1] с. ил.
36. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / Віталій Чишко. – К., 1996. – 239 с.
37. *Щапов Я. Н.* Справочный инструмент историка России / Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 2007. – 187 с.
38. *Эмери У. Б.* Архаический Египет / пер. с англ. Н. Н. Каменской, А. С. Четверухина; предисл. А. С. Четверухина. – СПб: Журнал «Нева»; ИТД «Летний Сад», 2001. – 383 с.
39. *Эпштейн М.* Жизнь как тезаурус [Электронный ресурс] // Гостиная : литературно-философский журнал / М. Эпштейн. – 2008. – Вып. 11. Беседа 3. – Режим доступа : http://www.ulita.net/gost_v11_b3.htm
40. *Boutière, Jean, Schutz, Alexander H.* Biographies des troubadours : textes provençaux des XIIIe et XIVe siècle. – Paris : A. G. Nizet, 1964. – VIII, 642 p.
41. De vita et moribus imperatorum Romanorum, excerpta ex libris Sexti Aurelii Victoris a Caesare Augusto usque ad Theodosium imperatorem // Sexti Aurelii Victoris Historia Romana. – Londini : Curante et inprimente A. J. Valpy, 1829. – P. 355–453.
42. Jaquet's dictionary of learned men. – V. 1–20. – Cairo, [1938].
43. *Nawas John A.* Biography and biographical works // Medieval Islamic civilization: an encyclopedia / edit. Josef W. Meri. – Vol. 1. – New York; London : Routledge Taylor & Fransis Group, 2006. – P. 110–112.
44. [Nepos Cornelius]. Aemilii Probi viri clarissimi De vita excellentivm Liber incipit feliciter. – Venice : Nicolaus Jenson, 1471. – [52], 1. p.
45. *Nepos Cornelius* // William Smith. Dictionary of Greek and Roman antiquities / ed. by William Smith. Illustrated by numerous engravings on wood. – Boston, [London, printed]: C. Little and J. Brown, 1870. – Vol. 2. – P. 1156–1158.
46. *Pliny*. Natural History. With an English translation in ten volumes. – Vol. 9. Libri XXXIII–XXXV. – Cambridge ; London, 1961. – P. 265 (XXXV, 2).
47. Sexti Aurelii Victoris de caesaribus historia ab Augusto Octavio, id est, a fine Titi Livii usque ad consulum decimum Constantii Augusti, et Juliani Caesaris tertium // Sexti Aurelii Victoris Historia Romana. – Londini : Curante et inprimente A. J. Valpy, 1829. – P. 232–359.
48. *Sextus Aurelius Victor*. De viris illustribus urbis Romae // Sexti Aurelii Victoris Historia Romana. – Londini : Curante et inprimente A. J. Valpy, 1829. – P. 79–231.
49. *Sitek Dariusz*. Abydos Table. Ancient Egypt: History & Chronology. – Czestochowa – Chicago – Ann Arbor [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://narmer.pl/indexen.htm>
50. The book of Settlements // The book of Settlements Landnámabók / Translated by Herman Pálsson and Paul Edwards. – Winnipeg : University of Manitoba Press, 2006. – 190 p.
51. The lives of the troubadours : translated from the mediaeval provencal, with introductory matter and notes, and with specimens of their poetry rendered into English / by Ida Farnell. – Published by David Nutt, 1896. – 288 p.

Наталія Заболотна,

старш. наук. співробітник НБУВ,
канд. філол. наук

Діяльність церковних братств в Україні середини XVIII – першої половини XIX ст. за матеріалами покрайніх записів на кириличних стародруках

Статтю присвячено вкладним записам на кириличних стародруках, здійсненим членами церковних братств. Ці маргіналії розглядаються як додаткове джерело для історії братств в Україні у XVIII–XIX ст., а також історії української мови, етнографії та книгознавства. Покрайні записи публікуються зі збереженням оригінального написання з передачею специфічних кирилических літер.

К л ю ч о в і с л о в а: кириличні стародруки, вкладні записи, маргіналії / покрайні записи, українська мова XVIII ст., церковні братства в Україні XVIII – XIX ст.

The article deals with the supplementary notations in the Cyrillic old-printed books that were made by members of the church confraternities. These marginalia are considered as the additional source of the history of confraternities in Ukraine in XVIII–XIX cent. and also of the Ukrainian language history, of ethnography and bibliography. The marginalia are published according to the original writing with the reproduction of the specific Cyrillic letters.

К е у в о р д: Cyrillic old-printed books, supplementary notations, marginalia, the Ukrainian language of XVIII cent., church confraternities in Ukraine in XVIII–XIX cent.

Метою цієї статті є наведення деяких часткових фактів, що доповняють загальну картину відомостей з історії діяльності церковних громад і братств, актуалізувати маргінальні записи на українських кирилических стародруках як цінне джерело для гуманітарних досліджень.

Покрайні записи на кирилических стародруках, залишені членами братств, порівняно з рештою вкладних записів, містять окрім відомостей про назву, ціну, дату й інколи місце придбання книги, церкву, до якої її дарується, також інформацію про факт купівлі книги саме братством або церковною громадою на кошти з братської чи громадської каси (а не за приватний кошт) та про саму наявність братства при тій чи іншій церкві в тому чи іншому населеному пункті.

Матеріали для аналізу здобуто в ході виконання попримірникових описів для наукового каталогу кирилических видань XVIII – початку XIX ст. друкарні Почаївського Успенського монастиря оо. василіян із фондів НБУВ.

Цінність маргіналій як джерела досліджень загалом не викликає заперечень. Покрайні записи як історичні свідчення в багатьох ситуаціях можуть виступати доповненням до архівних джерел, а в разі відсутності таких із певного питання – і частково замінити їх ¹.

За твердженням І. Огієнка (митрополита Іларіона), початок діяльності церковних братств на території сучасних українських земель припадає на XII ст. ² Основоположною щодо дослідження діяльності братств в Україні XVI–XVIII ст. є праця Я. Д. Ісаєвича «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття», велику увагу приділяв братствам І. Огієнко (митрополит Іларіон) у своїх «Історії української культури» та «Українській церкві». Жодну фундаментальну працю з історії України цього періоду, жодного з авторів неможливо уявити без згадки про роль братств у суспільному, культурному та релігійному житті, а з історії друкарства – без належної оцінки внеску братств у розвиток вітчизняного книгодрукування.

XVI–XVIII ст. стали добою найбільшої активності братств, що було зумовлено суспільно-політичною ситуацією, передусім міжконфесійною полемікою та національно-визвольним рухом. У другій половині XVII – у XVIII ст. на західноукраїнських землях (за винятком Буковини та Закарпаття – фактично на тих лише землях, що перебували під владою Польщі) братства виникли при всіх парафіях у містах та в більшості сіл ³, у цей же час засвідчено існування братств у Наддніпрянській Україні та на Полтавщині ⁴.

Проте увагу дослідників привертала переважно і насамперед великі братства – ті, що мали власні друкарні, школи, вели активну громадську та просвітницьку діяльність, як-то Київське, Острозьке, Львівське, Луцьке, і то в період їхнього розквіту. Між тим і в малих містечках, і в селах діяли церковні братства, що засвідчено численними покрайніми записами, зокрема виявленими на почаївських кириличних стародруках у процесі роботи над науковим каталогом цих друків у фондах НБУВ. Метою діяльності «малих» братств були, насамперед, благодійність, просвіта, підтримання та оздоблення місцевих храмів і придбання всього необхідного для церкви, в тому числі, звичайно, книг.

«Тоді, як раніше записувалися до братств люди вищих і нижчих класів південно-західного руського суспільства, а предмет їхньої діяльності становили найвищі інтереси церкви й вітчизни, тепер ця установа знаходить собі притулок в одному лише простому народі і проявляє своє існування в найскромніших пожертвах на користь храмів Божих», – писав громадський і церковний діяч, історик, засновник «Київської старовини» о. Ф. Лебединцев⁵, окреслюючи сучасну йому ситуацію – ту, що склалася на середину XIX ст.

Проте XIX ст. стало занепадом традиційної культури братств у Великій Україні, насамперед, їх громадської активності, до чого спричинився виданий 1864 р. закон про церковні братства⁶.

Діяльність братств, спрямована на підтримку й оздоблення храмів, часто задокументована вкладними записами безпосередньо на відповідних речах – іконах, корогвах, дзвонах і, звичайно, книгах. «Старі іконостаси... всіх наших, колишніх уніатських церков, які нині зберігаються вже на хорах чи у дзвоницях, це – колекції святих образів, куплених на кошти всіх членів Братства, якщо не всіх селян. Внизу чи на звороті кожної іконостасної ікони неодмінно є такий напис... Такі ж написи обов'язково містяться і на іконах, що служили і служать ще й тепер у деяких церквах окрасою внутрішніх стін храму, на корогвах, деяких приналежностях ризниці та святого вівтаря, дзвонах і на церковно-богослужбових книгах»⁷.

Досліджені записи проливають світло на дуже важливий аспект діяльності церковних громад, а саме на придбання до храмів богослужбової та іншої необхідної літератури. Завдяки покрайнім записам дійшли до нас уривчасті відомості про населені пункти та храми в них, при яких діяли активні громади, імена братчиків та їхню посаду в громаді («старший брат», «ключник» тощо): «Сія книга Община куплена до храму сґла Х[...]

Николаа до Лозови⁸ за сґаранемъ громад[сґ]ки^м и раденію брата старшого Стаха и ини^х Юрка Гаври^нла Склепо и всѣхъ братиѣ»⁹.

Вельми цінним є те, що такі вкладні записи, як правило, є датовані.

Загалом записи про купівлю книг братствами практично всі є датовані й локалізовані, проте часом у них названо церкву, але не вказано населений пункт, в якому вона розташована: «[...] за золитихъ (!) сорокъ и шѣ[сґт] до цркви храмѣ [ви^нр...] (далі затерто) прїдбнїа Параск[евїи] [...]оцкїа за грошѣ црковнїи котораа аби зоставала вѣчними часи при той же цркви Року Бжїа ґаѣс: [1765] мґца маа дня єї [15] що для лѣпшаго оувѣренїа и певности Іванъ Мелинскїи протопрєзвитерь сколскїи¹⁰ (далі обірвано)»¹¹, «Сїю книгу рекоюю Тривдѣ цвѣтну купило братство»¹², «Сія книга принадлежить до церкви Мыхаиловской [...] 1831 года»¹³ і «Сїи Ирмолой церковнїи киплени (!) за церковни гроши в року 1789 мґца ануарїа іє 30»¹⁴, «Сія книга принадлежить кь церкви Михайловской старанїемъ брѣства (!). 1830го»¹⁵.

Як свідчать покрайні записи на кириличних стародруках Почаївської друкарні, у другій половині XVIII – на початку XIX ст. братства діяли в селах та містечках таких земель:

Київщини – «Сія книга пазываемая Тродїонъ (!) (далі іншою рукою) купленная кь церкви Успенської молот[??]кимъ братствомъ за злотихъ сорокъ № 40къ 1815го года маїа 17го дня»¹⁶ та «Сїа книга глаголемаа Обчаа куплена за злотихъ д. п. дѣсетъ до храму Свґтла Николаа до веси Вѣлшки Року 1790. За церковнїи денги. За старанїемъ священїереа Фоми Махновѣча настоатєла тамошного и ктитора Григорїа Ковала жителя вѣлшанского»¹⁷ і «Во имѣа Вґца и Сина и Свґтаго Дґха Аминь. Сїа книга глаголемаа Минеа Обчаа купле^нна за цѣну злотихъ дѣсѣтъ До храму Свґтитєла Николаа До села Вѣлшки Старои За церковнїи денги за странїемъ (!) свґченика Фтоми Махновѣча и Григорїа Ковала ктитора тамошного года 1790. За держави велможного пана Станѣслава Харлѣнского старости любецкого фундатора тоєи церкви Свґтла чудотворца Николаа и за налѣднивъ (!) насне велможни^х Алеж^адра Харлѣнского подкоморого Ки^вского и Леона Шабєлана Харлѣнского совѣтника и насне-велможнеи ѣмосцѣ Марїи Магдалини Шабєлановой и наслѣдника Францѣшка панича»¹⁸, «глаголемаа Требникъ купле^нна цѣною копѣ за три за де^нги бра^тства Тептѣевского¹⁹ до храму [...]ви Пре^стои Бґцы во веси Дешкахъ²⁰ а хто би

могль сію книжицѣ ѿдалити [да бѣде... прок]ля^т Анаѣма»²¹;

Волинні – «Во имя Ѡца и Сна и Стаго Дха. Аминь. Ся Стаа книга глаголемаа Стое Евангелее кѣпленна е^{ст} за золоти^х: 87 ве^с Кочичинь²² за стараніе^м цѣлои громади и братства Матвѣа Ширмука и Кондрата Алеѣвичука и Мойсеа Коста злата, и прочаа За превеще^наго митрополити Филипа Володкіевича за ще^наго іереа Михаїла Пнчуковскаго и приписую^т еа до храму с̄: в̄: м̄: Параскѣвїѣ до веси Глу^мчи Великои²³ вѣчни^{ми} часи. А хто би еѣ мѣль ѿдалити ѿ того храму проклять бѣди с̄. ѿци мараѣа аминь. Року 1775 мѣца [а]нѣаріа дна 11»²⁴ (судячи з тексту запису, в Кочичині на той час не було власної церкви, оскільки громада і братство купують книгу до храму в іншому селі), «громада [...] (аркуш обірвано) Карпо Андрий сію книгѣ ѿминили до церкви Чѣдинскои²⁵ храмѣ Николаа»²⁶;

Холмщини – «Ся книга рекомаа Триодь цвѣтнаа куплена за золотих 52 гроши 19 з скарбони церковной за приводомъ сщеннаго іереа Іакова Плѣ[ш]кевѣча презвитера церкве Маиданоѣнсполскои²⁷ и провѣзоровъ Івана Мѣцика, ѿ Гевргіа Потоцкаго Року 1803»²⁸, «Ся книга рекомаа Вктоихъ куплена за старанемъ сщеннаго іереа Іакова Плѣшкевѣча пароха церкви Майдану ѣ^чеполскои и братства храму стла Хва Николаа за золоти^х ѿе [75] и гроши Ѡ. [9] в^ч року ѣаѣг [1803]»²⁹;

та **Поділля** – «Во имя Ѡца и Сна и Стаго Дха Аминь Сію книгу купили братство (!) Юзефов[с]ка³⁰ и цѣла громада прозва^ную Триодивнъ цвѣтную цѣною за золоти^х по^тскихъ па^тдесять до храмѣ Покровъ Бгомтере. А хто еѣ малъ еѣ (!) ѿдали^т да будетъ амара^аа аминь вѣчными часи»³¹, «Ся книга Вктоихъ за тараніемъ куплена до храму громадскимъ до Лозовой стла Хва Николаа»³², «Ся книга принадлежить Успенскои церкви сыла Грышовѣць³³ аѣпс [1786]»³⁴ (цікаво, що книгу до церкви придбали відразу ж того року, як вона вийшла у світ), «Сію книгу глаголемую Триодь цвѣтную, купили братство і громада веси Свирноватой³⁵, до церкви своєї свирноватскои до храму Покрова Прстаи Блци, за которую дали рублей шѣс^т, и золотихъ пать, і вручаю^т еи на вѣчное время, которю купили року Бжїа 1779 мѣца февруаріа дна 22»³⁶, «Сію книгѣ рекомю Триодивнъ цвѣтній которю кѣпиль р[абъ] Б[ожїй] Іванъ синъ Ѡедора Па^нченка за которю далъ таларовъ пать которю записуєть до храмѣ Стои великомчци Параскѣвїи вѣчными часи Дѣялоса при че^ному] ѿцѣ Лѣцѣ Сорочи^нскомѣ парохѣ кѣдовецькомѣ и при братствѣ Ѡедорѣ

Панче^нко Іванъ Братко Павло Шевчѣкъ Рокѣ Бжїа ѣаѣг [1779] дна Ѡи [19] мѣца јанѣаріа Јан Нус[...] (прїзвище видряпано)»³⁷, «Ся книга глаголемаа Вктои^х кѣпле^наа за золоти^х па^тдесять до града Оушиць³⁸ з^ч братства цркви стои храмѣ стла Хва Николаа рокѣ аѣои [1778] мѣца јюліа дна кѣ [25]. Аще бы кто сію книгу малъ ѿдалити ѿ храму сего то прокля^т навѣки, Аминь»³⁹.

Наведені записи є яскравою ілюстрацією та підтвердженням слів Ф. Лебединцева про те, що «і тепер іще (у середині ХІХ ст. – Н. 3.) залишки братств можна помітити в багатьох селах губерній Київської, Подільської, Волинської, Мінської, Могилівської та інших»⁴⁰.

Книги до храмів купувалися з громадської скарбниці, яку наповнювали внески братчиків, або із церковної. Ціни на придбані книги, суми видатку на їх оправлення також є важливими складниками більшості вкладних записів. Як засвідчено цими записами, книги куповано і за злоті (що переважає): «Во имя Отца и Сына и Святаго Духа аминь Ся книга рекомаа Трифолой куплена 1783 року 4 дня Јюнія мѣца купыли еи братство за свои складани гроши полскою монетою злотыхъ сорокъ и вручили до церкви за свои отпусти грѣховъ вичными часи а хто бы [и еи] мавъ отобрати то будетъ прокляти навѣки амѣнь»⁴¹, «Ся книга рекомаа Триодіонъ цвѣтній кѣплені до веси Береговъ⁴² до храмѣ с^в. а^рхистратига Хва Михаїла за гроши црковніе зо^т: мѠ. [49] Року ѣаѣгов. [1772] мѣца ма^рта дна кѣг [23]»⁴³, і за «талари биті»: «Во имя Ѡца [...] [...]ига гла[...] купленнаа за гроши братерскїи то есть за талар^н битїи [...]нтіа [...] Рокѣ 1739 году мца јуніа дна [...] [...] Ѡ цркви Преображенїа [...] [...] анаѣма аминь»⁴⁴ (книгу придбали того ж року, щойно вона вийшла друком), і за рублі: «До веси Попелно^н купленна за рублей шест^ч коладнихъ в^ч ключи Паволоцько^м лежащей»⁴⁵, і навіть за леви (валюту Молдови та Волощини з ХVІІ ст.): «Ся книга рекома Триодь цвѣтнаа купленаа за церковни гроши за которою дано левов^ч 14 до церкве Бегезовскеї до стого Апост Ева^н и Бого^лов храму М[...]»⁴⁶. Це різноманіття валют є непрямомо вказівкою на географію поширення активних «малих» братств.

Маргінальні записи на стародруках часто несуть інформацію й історико-етнографічного характеру. Зокрема про те, що часто громадська скарбниця поповнювалася за «гроші коладні», тобто виконувалися братчиками та іншими парафіянами під час різдвяних свят. Цікаво те, що, за свідченнями етнографів, у ХІХ–ХХ ст. і донині звичай, коли ходили колядувати гурти дорослих, зберігся лише у Карпатах на Гуцульщині, де він відомий під

назвою «газдівська коляда»; такі колядницькі гурти, на відміну від молодіжних, завжди діяли під покровительством церкви⁴⁷. Втім, покрайні записи на кириличних стародруках засвідчують, що ще у XVIII – на початку XIX ст. подібний звичай існував і на Поділлі, Волині, Київщині, а отже – на більшій частині українських земель.

Типовими свідченнями цього є такі записи: «Сія [книга] глаголема Триодь цвѣтная которая купленная за денги собраніе зъ прихожанъ во время колядъ за стараніемъ Филипа Мелника и Никифора Юрченка жители села Лукашовки⁴⁸ и отъданная во вѣчное время до церкви Покровъ Бѣгоматере за которую дано сребренни^x рублей семь № 7 1789. года за тѣхже добротнейи^x дателей за здравіе и отъпущеніе грѣховъ»⁴⁹; «... (початок запису втрачено) то ест Паробка, за грошѣ коладниціи за которюю книгѣ дали золоти^x пол^xкихъ четиридеса^t и чотири [gr] зл 44 и врѣчаютъ ея до храмѣ реченнаго стѣа великомѣчи Паракевіи веси Кѣд[овеи]⁵⁰ и записю^t вѣчными часи до вишеречеⁿаго храмѣ Рокѣ Бжїа аѣод [1774] мѣа апрїла дна кв [22] Дѣалоса в домѣ ч[естнаго] в[ѣ] [тца] Лѣки Сорочиⁿскаго пароха кѣдовеⁿаго при то^m собраⁿнїи били Ромаⁿ Летаⁿковскїи Михайло Боичѣкъ Стефанъ Прощюкъ Петро Собчѣкъ и Антонѣи Мѣнков^cкїи и [...] Jan Huczkevicz»⁵¹. Наведені записи засвідчують діяльність колядницьких братств, яку описує на прикладі колядницького братства у Богуславі у своїй праці Ф. Лебединцев⁵². Аналізовані примірники не дали підтвержень діяльності дівочих колядницьких братств⁵³, проте, зрозуміло, що покрайні записи на стародруках не є вичерпним джерелом, вони дають фрагментарні, але від того не менш важливі, свідчення.

Записи на одному й тому самому примірнику⁵⁴ крім згадки про купівлю книги за «гроші колядні» засвідчують зміну адміністративного поділу: «Сія книга въ село Попелна⁵⁵ уезду Паволоцкаго кѣплення»⁵⁶, «Сія книга Сѣма Слова Божїа куплена за рублей шѣст^ч коладнихъ до цркви храмѣ стителя Х^cва Николаа веси Попелна зовомей в^ч ключи Паволоцкомъ найдѣющеиса року 1792 дна осмаго іѣнїа 24»⁵⁷.

З наступного запису незрозуміло, чи належав до братства особисто сам дарівник, але можливо припустити, що належав, оскільки в цьому записі члени братства згадуються як свідки дарування книги: «Во имя Вѣа и Сина и Святого Дѣа: амѣнь. Сія книга глаголема Тригодъ цвѣтнаа купиль ея Павелъ Дѣгтаръ купиль ея рабъ Божїи Павелъ Дѣгтаръ со женою своею Мариною купиль ея до храма стѣа архистра[^mга] архистрати-

га Михаила цркви Тростацкїи (!) в добрахъ пановъ воеводи П[...]^cкого (замазано) [В] намѣстствѣ Вѣницкомъ бра^tво на той часъ будучи Евстафѣ Костенко Кирило Кравченко Стефанъ Коваль Ивсифѣ Ткачѣ Року Божїа аѣѣа [1761] мѣа апрїла дна кв [23]»⁵⁸.

З історії відомо про існування «молодечих» братств, які, як правило, існували при багатьох братствах як їхні молодіжні організації⁵⁹. Як впливає з нижченаведеного запису, молодечі братства не лише брали активну участь у громадському житті, але й могли мати власну окрему касу, з якої також видавали кошти на придбання церковних книжок: «Року 1773 дна ке [25] мѣаца февриарїа (!) Сїа книга глаголема Триодъ цвѣтнаа куплена цѣною за злотых 48 за суму церковную То есть братства старого злотихъ полскихъ 27 молодого братства злотихъ 21 до храму Соборъ Архангела Михайла веси в Каманомъ Бродѣ⁶⁰ в добрахъ его милости пана Иоана Михаловского подчашича браславского за старанемъ Лаврена Петрека и Василя Дубика и а на то си подписую (на той ча^c – закреслено) Александрѣ Bawinsky nominat Kamięnebrodzku»⁶¹.

Існування так званих «сестричних братств»⁶² також засвідчено покрайніми записами: «Во имя [Вѣа] і Сина [...] [Дѣа] аминь Сїю книгу рекомую названую Шктоихъ купили еѣ се^tрич^ки до Оу^cпенїа Пре^cвятои Бѣгородици купили за з^члотихъ четиридесѣть и два року аѣоз [1777]. Кто би еѣ малъ шдобралъ шд^ч Оу^cпенїа Пре^cвяти[е] Бѣгородици да будетъ проклятъ мѣа аву^cта (!) дна д [4] (далі – іншою рукою) Сѣцеⁿіерей Петръ Камѣнскїи Катерина На^cтасїа»⁶³.

Трапляються також відомості про місця придбання книг. Якщо проаналізувати вкладні записи, що мають таку інформацію (у тому числі записи окремих парафіян або сімей), можна виявити, що часто фіксувалося місце купівлі книги – великий духовний і просвітницький центр (Київ, Почаїв), часто – місто з розвиненою торгівлею, жвавими зв'язками з різними землями (Кам'янець Подільський), але нерідко книги купували і в менших містах або містечках, на ярмарках, від колишніх власників, а також і від ченців-василіян у різних монастирях (що природно, адже від 1713 до 1831 р. Почаївський Успенський монастир, а отже, і заснована близько 1730 р. друкарня при ньому належали саме цьому чернечому ордену). Ось що про це говорять покрайні записи на стародруках:

«Сїя книжица (у «книжиці»), власне, у повному примірнику цього видання, мало бути 711 аркушів. – Н. З.) рикомая Трафолои друкованая куп-

леная во городѣ Киевѣ (закреслено) Почаевѣ купиле ѿ браство (!) во веси в Пушковой ⁶⁴ до храму святаго евангелиста апоста...» ⁶⁵;

«Сіа книга глаголемаа Триудъ цвѣтнаа купленнаа в Оумани за рѣблей сѣмъ брацтвомъ бѣзникавацки^м ⁶⁶ до храмѣ Архистратига Михайла вѣчними часи рокѣ Божіа 1776 мѣца ма^рта дна ѿ. [9] а хто би еи мѣль ѿдалити ѿ храмѣ сего да бѣде^т прокла^т анагема амѣнь» ⁶⁷.

Наступний запис поєднує в собі відомості про місце купівлі книги, факт її купівлі саме безпосередньо у василіян і згадку про участь колядників у купівлі цієї книги: «...нарицаемаа Триудиный постна купленнаа брац^твомъ и коладниками посполу за гроши з громади вибранниа За которую книгу дали в^ч шцевѣ василіанѣвъ в Камѣнцѣ Подолскомъ ⁶⁸ золотих^х полски^х 38. и ѿдали еі до храму Преставления с^таго Івана Богослова вѣчними часи Року Бжіа 1765 мѣсца декемриа дна 23» ⁶⁹.

Так само у василіян було придбано ще одну з досліджених книг: «Сіа книжіца рекомаа Ѡбщина кѣплен^а ѿ раба Бѣжигѣ Андреа Шевердюка братчика бѣдѣшагѣ церкви заборолскої до церкви заборолскої ⁷⁰ до храмѣ, Сѣбора П. Бѣци в рѣкѣ ѿѣпис. [1786] мѣца юла дна в. [2] за злотихъ шист^ч в Подѣбцахъ ⁷¹ в базіліановѣ» ⁷². Цілковомо можливо, що книга була своєрідним вступним внеском майбутнього братчика, хоча зазвичай такі внески сплачувалися грошима.

Серед місць, де купували книги як церковні громади, так і приватні особи – дарівники, виступає передусім Почаїв і власне Почаївська друкарня:

«Во имя Ѡца и Сина и с^таго Дѣа. Амин^ч, И Иванъ Черноухъ кѣпихъ книгѣ сію Трафолой в^ч дрѣкарнѣ Почаевскої за золотихъ девят^чдесятъ до храмѣ с^таго великомѣченика Хр^стова Димитриа в^ч веси Бедрихѣвцехъ (!) ⁷³ за с^пасеніе дѣши моего жени и чадѣ моихъ. А ежели би кто во^с хотѣль ѿторгнѣти ѿ церкви сея да бѣдетъ проклатъ, мною сѣенимъ іереємъ Ивановомъ Соколовскимъ парохомъ бедриковецкимъ. Подписана рокѣ 1787 мѣца февруаріа, дна 6» ⁷⁴;

«Та książka jest urodzonego Andrzeja Bratczanskiego kupiona w Drukarni Poczaiowski[e]ji za złotych polskich czternaście u groszyi dwadziescia i cztery» ⁷⁵;

«Сію книгѣ рекомѣю Триудъ Постнѣю кѣпиль рабѣ Бѣжій Семевнѣ Савѣцкій за которѣю далъ золотихъ три^дцать ѿфѣроваль еи до храмѣ С^тіа Тро^ици во веси Іромѣрцѣ ⁷⁶ на многіе лѣта А то за ѿпѣщеніе грѣховъ своихъ и здравіа на той часѣ бѣдѣчи на бакаларіѣ во веси Іромѣрцѣ року Бжіа

ѿѣписе [1785] и ѿѣпис [1786] А хто би еи моглъ ѿ той цркви [...]ти (заклесно) да бѣдетъ проклатъ анагема аминъ Кѣпиль еи оу манстирѣ (!) Почаевскомъ мѣца іюліа дна кд [24] зза (!) професора Спиридона Коберьского ⁷⁷ Рокѣ того води всоуди добѣвалися и гори ѿсѣвалися» ⁷⁸;

«Кѣпихъ книгѣ сію названнѣю Ѡктоїхъ з дрѣкарнѣ Почаевскої до граду Соко^лца ⁷⁹ до храмѣ Покрови Сто^л за ѿпѣщеніе грѣховъ своих^ч вѣчними часи, а хто би мѣль ѿдалити люб ѿнѣти да бѣде^т прокла^т і а^раманефа амѣнь Рокѣ ѿѣпис [1760] мѣца деке^мвріа дна ѿ [8]» ⁸⁰, – початок цього запису втрачений, і немає відомостей про автора маргіналії, але з огляду на вживання імперфекта «купих», можна зробити припущення, що це принаймні мав бути священник, людина, добре обізнана з церковнослов'янською мовою;

«Сіа книга називаемаа Трифологионъ села Дорожинки ⁸¹ церкви Святоиколаевскої купленнаа въ гор[одѣ] Почаевѣ за рублей серебромъ 8» ⁸². Цей же примірник доніс до нас ім'я одного з палітурників того часу, що є досить рідкісним явищем для почаївських стародруків: «Stefan Syczynski introligator», котрий і виготовив для книги оправу з дощок, покритих шкірою з золотим тисненням, яке збереглося лише частково, з двома металевими застілками (збереглися їх рештки) ⁸³;

наступний запис ушкоджений, проте і за ним можна припустити, що книга була придбана в Почаївській друкарні: «Сіа книга Ѡбщина въ Святомихайловскія [хр...] пренадлежить; печаты почаевскої [купле]ннаа въ типографіи во градѣ Почаевѣ [...] [...]ную что ми неизвѣстни об ней что [...] то далъ б[о] подпису [?]а[?]ало ^того годѣ [...] [...]плена; и хто только подписалъ ка[...] она переправлена (переправлена – в палітурку з картону, обклеєного папером, зі шкіряним корінцем. – Н. З.) въ 1822^{мб} году мѣца [?]юля 23го числа» ⁸⁴;

«Сіа книга Сѣмя Слова Божія куплена мною священникомъ Пѣ^тромъ Янч[имс]кимъ въ Почаевѣ року 1778 за злотихъ 30. Которую лѣгую до церкви Стопокровскої Стецковецкої 1825 года на что своеручно подписую села Стецковец священникъ Пѣ{тр}ъ Янчи[мс]кии» ⁸⁵;

«Сей Павечерникъ надлежить послушнику Михаилу Алѣшкову, заплоченъ въ Почаевскої Лаврѣ, 50 копеекъ серебромъ, въ 1838 году, мѣсца генваря, 9го дня» ⁸⁶.

Цей ушкоджений запис також повідомляє про купівлю книги в Почаєві: «[...] iest Cyrylego Charkiewicza [...] 1805. za złt 6 w Poczaiowie msa maia» ⁸⁷, книга має видавничу оправу: картон,

папір виробництва почаївської друкарні (орнамент – чорні трілисники на світлому тлі), рештки шкіряного корінця.

Є згадка про купівлю книги в Рожищах (нині – Рожище Волинської області), де розташовувалася резиденція греко-католицьких єпископів (була побудована 1777 р. єпископом Кирилом Стецьким): «Та książka imę P[...] Jana Me[t]els[kiego] kupiona w Rozyszczach za złt. pol. sześć № 6. miesiąca 8bra [oktobra] 10 1784 roku»⁸⁸.

Переважно братства купували літургійні видання – книги, необхідні для церковних відправ. Окрім вищезазначених можна навести такі записи на підтвердження цього:

«Сію книгѣ Триѡд Цвѣтнѣю кѹпленѣю коштомъ братсва (!) всего до цѣкви стои Решчи^нскеи храмѣ Воз^движеніа Ч^тнаго кр^ста Г^сдна цѣн[и] золоти^х полски^х пѣт^ддесятъ рокѣ Бж^іа ꙗвѣ[o]θ [17[7]9]. мѣца вк^тм^врїа днѣа шестаго В. С. К. азъ іереи Ігнатїи Лон^ски презвите^р ц[еркви] с[вятои] [Ж]ешчи^нскои аще би хто іеи (!) ѡдалити восхотѣль ѡ тоєи цркви да бѣдетъ проклатъ анаѡема»⁸⁹;

«Во имя Отца и Сына и Святаго Духа амѣнь Требникъ сей купили до церкви братчики за свои гроши за 15 золоти^х польски^х мая 8^[2] 1784 гоку вручили до церкви Соборовки»⁹⁰;

та записи на примірниках почаївських Міней 1761 р.: «Вѣдомо вамъ буди священству и церковнослужители храму сего святыхъ врачей Косми и Дамїяна села здешнаго Немиринець Великихъ епархіи Брацлавской Подолской уезда Проскуровскаго⁹¹ же сія церковь Немиринска за власніе денги церковніе купили братсво сѣю книгу Міннію вѣчными часи За которую дали злотихъ 20 а то за приводомъ отца іерея Георгїя Скроцѣнскаго настоятеля Немиринскаго въ году 1793»⁹², «Вѣдомо вамъ буди священству и церковнослужителие храму сего святыхъ врачей Козми и Дамїяна села здешнаго Немиринець Великихъ епархіи Брацлавской Подолской уезда Проскуровскаго, же сія церковь Немиринска за власніи денги церковніе купили братство сѣю книгу, Міннію вѣчными часи За которую дали злотихъ 20 а то за приводомъ отца іерея Георгїя Скроцѣнскаго настоятеля Немиринскаго въ году 1793»⁹³ і «Вѣдомо вамъ буди священству и церковнослужителие храму Святыхъ врачей Козми и Дамїяна села Немиринець же сія книга рекомая Мѣнея власна церковная и за денги власніе церковніе купленная За которую дано з скрин^чкї церковной золоти^х 20 а то за приводомъ отца іерея Георгїя Скроцѣнскаго настоятеля Немиринскаго»⁹⁴.

Також виявлено випадки придбання братством видання «Сім'я слова Божого» – популярної

збірки проповідей, що видавалася у Почаєві двічі, вдруге – зі змінами та доповненнями. Крім вищезгаданої книги з Попільні, це примірник із записом «Та книга назва^на Сѣма Слова Бж^іого, а естѣ куплен^а ценою за золоти^х 36. а то за гроши коладни до храму Стителя Хр^стова Николая церкви Жи^то[?]отовской. Року Бж^іа 1779 іє 8. Маја [O. S. Kolend... (нерозбірливий підпис) тр]»⁹⁵.

З погляду мовної типології бачимо, що вкладні записи братств робилися тогочасною українською мовою з більшою чи меншою кількістю елементів книжної мови та часто з ознаками народнорозмовної мови. Так, на матеріалі цих вкладних записів вибудовується цілий синонімічний ряд до слова «названаа», що містить як книжні (глаголемаа, нарицаемаа), так і народні (прозваннаа) елементи: «Кѹпихъ книгѣ сїю **названнѣю** ѡктоїхъ з дрѣкарнѣ Почаевской до граду Соко^ца...»⁹⁶; «Сїа книга **називаемая** Трифологонъ села Дорожинки церкви Святониколаевской...»⁹⁷; «Сїю книгу купили братсво (!) Юзефо^ска и цѣла громада **прозва^ную** Триѡдиѡнъ цвѣтнѣю...»⁹⁸; «Сїа книга **глаголемаа** Минея ѡбщаа куплен^а за цѣну злотихъ дѣсѣть...»⁹⁹; «...**нарицаемаа** Триѡдиѡнъ постна купленная брац^твомъ и коладниками...»¹⁰⁰; «Сїа книга **рекомая** Трифололой куплена 1783 року...»¹⁰¹; «Сїю книгу **рекоюю названую** ѡктоїхъ купили еѣ се^трич^ки до Оу^спенїа Пре^святои Б^городици...»¹⁰².

З аналізованих записів 38 є датованими. За ними встановлено, що 31 з цих книг було придбано братствами у XVIII ст. і решту 7 – у XIX, переважно в другій половині, в тому числі одна книга була придбана вже після 1839 р. – року остаточного скасування унії на території Російської імперії указом Миколи I.

Найраніший із таких записів на досліджених примірниках належить до 1739 р. Найпізніший з виявлених записів про купівлю книг братствами датується 1858 роком: «Сїа книга рекомая (!) Ірмологионъ купленаа чрезъ брацтво^р храмѣ Покров^р Пр^стиа Богородици [...] (заклесно) в^р веси Даконовѣ одъ ієрса Стефана Шымкевича пароха тогожъ храма. И за кѡторѣю з^р карвоны ог^льнѡй заплатили золоти^х н. № зр. 50. ꙗвѣни [1858] р.»¹⁰³.

У подальший період даних про діяльність братств маргінальні записи на почаївських кирилических стародруках не дають. Пов'язано це з вилученням греко-католицької літургійної літератури з приєднаних до православної церкви храмів або з занепадом активності братств – це питання окремого дослідження, й відповідь на нього може дати вже не маргіналістика, а власне історія.

Примітки

¹ Заболотна Н. Маргіналії у почаївських кириличних стародруках (на матеріалах фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Л.: Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича, Відділ укр. мови, 2007. – С. 100–110.

² Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. – К.: Україна, 1993. – С. 123.

³ Ісасвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 42.

⁴ Там само. – С. 43.

⁵ Лебединцев Ф. Братства, их прежняя и нынешняя судьба и значение [Из Киев. епарх. ведомостей № 8, 9, 10]. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1862. – С. 2.

⁶ Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. – К.: Україна, 1993. – С. 133.

⁷ Трипольский Н. Вольские православные церковные братства и их деятельность. – Житомир: Тип. Е. П. Льва, 1892. – С. 218.

⁸ Ідеться, найімовірніше, про Миколаївську церкву в с. Лозувій Шаргородського р-ну Вінницької області – дерев'яний храм, побудований 1752 р., і нині внесений до Державного реєстру національного культурного надбання (Пам'ятки України: історія та культура: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=53> [19.09.2009]), а не про храм однойменного села Хмільницького р-ну так само на Вінничині. Церква св. Миколи заснована 1752 р. (див.: Жарких М. І. Храми Поділля [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

⁹ Мінея загальна = Община, сирічь Службы общья святым. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1757. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2229п. Запис почерком XVIII ст. на арк. 405, 408, 410 зв., 411, 411 зв., 420, 421, 421 зв., 422 зв., 425 II рах.

¹⁰ Якщо Скольський – від м. Сколе (тепер Львівської обл.), то, найімовірніше, йдеться про дерев'яну церкву Св. Параскеви XVII ст. (нині – Св. Пантелеймона).

¹¹ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1747. – Вид. 1-е. Шифр примірника в НБУВ – Кир.2176п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 4–12 II рах.

¹² Там само. Запис почерком другої половини XVIII ст. на арк. 71 зв. II рах.

¹³ Ірмологіон. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1775. – Вид. 2-е. Шифр примірника в НБУВ – Кир.5230п. Запис вміщено на верхньому форзаці.

¹⁴ Там само. Запис вміщено на лицьових боках арк. 3–5 II рах.

¹⁵ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «П». Примірник походить з Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1465п. Запис вміщено на нижньому палітурному аркуші.

¹⁶ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1786. – Вид. 2-е. Шифр НБУВ – Кир.1643п. Запис вміщено на верхньому форзаці.

¹⁷ Мінея загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1773. Примірник походить із Бібліотеки Софійського собору, шифр НБУВ – Кир.1366п. Запис вміщено на арк. [1] зв. I рах.

¹⁸ Там само. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–19 II рах., арк. 19 зв. II рах., на лицьових боках арк. 20–25 II рах.

¹⁹ С. Тептіївка Богуславського р-ну Київської обл.

²⁰ Ідеться про с. Дешки Богуславського р-ну Київської обл. Церква 1782 р. (див.: Жарких М. І. Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

²¹ Требник. – Унів, 1739. Примірник походить із Київського музею, шифр НБУВ – Кир.4442п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 2–16 II рах. почерком XVIII ст.

²² Тепер с. Кочичине Ємільчинського р-ну Житомирської обл.

²³ Тепер с. Велика Глумча в Ємільчинському р-ні Житомирської обл.

²⁴ Євангеліє. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1771. – Вид. 2-е. Шифр примірника в НБУВ – Кир.2416п. Запис вміщено на арк. 39–41, 43–54 II рах.

²⁵ С. Чудин Радомишльського р-ну Житомирської обл.

²⁶ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1774. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, шифр НБУВ – Кир.5356п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 3–13 II рах. півуставом кінця XVIII ст.

²⁷ Тепер Холмщина.

²⁸ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1786. – Вид. 2-е. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.5261п. Запис почерком кінця XVIII ст. на лицьових боках арк. 12–17 II рах.

²⁹ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1800. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.5338п. Запис почерком кінця XVIII ст. на лицьових боках арк. 1, 80, 152, 225 II рах. і 1 III рах.

³⁰ На Поділлі є чотири села зі старою назвою Юзефівка. У запису фігурує с. Юзефівка (нині Йосипівка Савранського р-ну Хмельницької обл.), де існували каплиця Покрови Пресвятої Богородиці (1778–1799 рр.) та церква Покрови Пресвятої Богородиці, збудована 1799 р., нова дерев'яна церква збудована в 1890 р. (див.: Жарких М. І. Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

³¹ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1311п. Запис почерком XVIII ст. на лицьових боках арк. 1–31 II рах.

³² Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Примірник походить із Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, куди надійшов з Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2245п. Запис почерком XVIII ст. на арк. 25–27 II рах.

³³ Гришівці – с. Тиврівського р-ну Вінницької обл. Церква Успіння збудована у 1723 р. Нова церква збудована у 1863–1871 рр. (див.: *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

³⁴ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1786. – Вид. 2-е. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1643п. Два записи, відповідно, на верхньому й нижньому форзацах.

³⁵ Свирневата, тепер с. Свірневе – Голованівського р-ну Кіровоградської обл.

³⁶ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1324п. Запис вміщено на арк. 75 П рах.

³⁷ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1334п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–10 П рах.

³⁸ Нова Ушиця і Стара Ушиця у Хмельницькій обл.

³⁹ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1774. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1388п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–15 П рах., продовження – на лицьових боках арк. 17–22 П рах.

⁴⁰ *Лебединцев Ф.* Братства, их прежняя и нынешняя судьба и значение [Из Киев. епарх. ведомостей № 8, 9, 10]. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1862. – С. 2.

⁴¹ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «І». Шифр примірника в НБУВ – Кир.1459п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–43 П рах., почерк кінця XVIII ст.

⁴² Береги – село в Пустомитівському р-ні Львівської обл. або в Самбірському р-ні Львівської ж обл.

⁴³ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Волинського єпархіального древньосховища, шифр НБУВ – Кир.1316п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–5 І рах.

⁴⁴ Требник. – Унів, 1739. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.4396п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–11 П рах., місяцями заклеєний.

⁴⁵ Сьмя слова Божія... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1781. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1550п. Запис почерком кінця XVIII ст. на арк. 242 зв. П рах.

⁴⁶ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1335п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–3 П рах.

⁴⁷ *Воронай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1991. – У 2 т. – Т. І. – С. 85.

⁴⁸ С. Лукашівка Тростянецького р-ну Вінницької обл. «Церква Покрови перетворена з уніатської на православну 27.09.1794 р. ...збудована у 1776 р. ...Існувала до 1895 р.» (див.: *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/>

[19.09.2009]). Отже, гроші на придбання Тріоді виколядували ще за буття церкви греко-католицькою.

⁴⁹ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1786. – Вид. 2-е. Примірник із книгозбірні Щероцького, шифр НБУВ – Кир.1645п. Запис почерком кінця XVIII ст. на лицьових боках арк. 2–31 П рах.

⁵⁰ С. Кудівці (Кудівці) Жмеринського р-ну Вінницької обл. Церква св. Параскеви збудована у 1752 р. (див. *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

⁵¹ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2249п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 5–14 П рах., початок втрачено.

⁵² *Лебединцев Ф.* Братства, их прежняя и нынешняя судьба и значение [Из Киев. епарх. ведомостей № 8, 9, 10]. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1862. – С. 30–31.

⁵³ Там само. – С. 33. Див. також: *Огієнко І. І.* Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. – К.: Україна, 1993. – С. 127.

⁵⁴ Сьмя слова Божія... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1781. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1550п.

⁵⁵ Тепер смт Попільня Житомирської обл. Цікаво, що тепер Паволоч є селом Попільнянського р-ну.

⁵⁶ Сьмя слова Божія... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1781. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1550п.

⁵⁷ Там само. Запис здійснено тією ж рукою, що й попередній, на лицьових боках арк. 1–20 П рах.

⁵⁸ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1747. – Вид. 1-е. Примірник походить із Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, куди потрапив із Древньосховища Подільського єпархіально історико-статистичного комітету (*Сицинський Е.* Музей Подольського церковного історико-археологічного общества (быв. Древнехранилище историко-статистического комитета): I. Опись старопечатных книг: Приложение к десятому выпуску «Трудов Подольского Церковного Историко-Археологического общества». – Каменец-Подольск: Тип. С. П. Киржацкого, 1904. – № 91, прим. 3), шифр НБУВ – Кир.2174п. Запис вміщено на арк. 1, 2, 3, 4, 4 зв., 5, 6, [на арк. 7 запис замазаний чорнилом], 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 П рах.

⁵⁹ *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 43; *Огієнко І. І.* Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. – К.: Україна, 1993. – С. 127.

⁶⁰ Населених пунктів із такою назвою в Україні є шість. У запису йдеться про смт Баранівського р-ну Житомирської обл., або село Володарсько-Волинського р-ну Житомирської обл., чи село Коростишівського р-ну Житомирської обл., де є відомості про Михайлівську церкву.

⁶¹ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, пізніше перебував у Бібліотеці інституту народної освіти імені М. Драгоманова, шифр НБУВ – Кир.2402п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–12 П рах.

⁶² *Лебединцев Ф.* Братства, их прежняя и нынешняя судьба и значение [Из Киев. епарх. ведомостей № 8, 9, 10]. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1862. – С. 31–32; *Сицинский Е.* Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. – I. Каменецкий уезд. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского правления, 1895. – С. 86. С. Сіцинський наводить дані, за якими в середині XVIII ст. при Георгіївській церкві на Польських Фільварках у Кам'янці Подільському (на той час греко-католицькій) існувало три братства: старше чоловіче в ім'я пророка Іллі, молодше чоловіче в ім'я святого великомученика Георгія (устави обох було затверджено митрополитом Атанасієм Шептицьким у 1746 р.) та жіноче в ім'я святої Софії (затверджене у 1752 р. єпископом Леоном Шептицьким).

⁶³ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Шифр примірника в НБУВ – Кир.5360п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 2–38 II рах., він частково заклеєний давньою реставрацією.

⁶⁴ Тепер с. Пушкове Голованівського р-ну Кіровоградської обл.

⁶⁵ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. – Вид. «П». Шифр примірника в НБУВ – Кир.1467п. Запис починається на зворотних боках арк. 29 II рах. – 30 II рах., продовжується на лицьових боках арк. 31 II рах. – 33 II рах. і далі на зворотних боках арк. 33 II рах. – 45 II рах.

⁶⁶ С. Бузниковата Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. Церква св. Михаїла відома з 1773 р.; перетворена з уніатської на православну в 1794 р. (див.: *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]).

⁶⁷ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.5372п. Запис вміщено на арк. 75, 109, 128 зв., 149 зв., 172 зв., 180 зв., 210, 211, 235 зв., 274 зв., 306. зв. II рах.

⁶⁸ Очевидно, у Святотроїцькому монастирі василіян у Кам'янці Подільському, який був заснований при Святотроїцькій церкві 1722 р., 1795 р. був переведений під юрисдикцію православної церкви, після чого частина ченців перейшла до Почаєва (див.: *Сицинский Е.* Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии: I. Каменецкий уезд. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского правления, 1895. – С. 29–30).

⁶⁹ Тріодь пісна. – Вид. 1-е. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1744. Шифр примірника в НБУВ – Кир.5736п. Запис вміщено на с. 5–39 по нижньому полю на парних сторінках; 1765 р.; аркуші з початком запису втрачені.

⁷⁰ С. Забороль Луцького р-ну Волинської обл.

⁷¹ Очевидно, с. Піддубці Луцького р-ну Волинської обл., де існував василіянський греко-католицький монастир (а не с. Піддубці Славутського р-ну Хмельницької обл.).

⁷² Мінея загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1773. Примірник походить із Волинського єпархіального древньосховища, шифр НБУВ – Кир.2420п. Запис вміщено на обох боках арк. 11–14 II рах.

⁷³ С. Бедриківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.

«Церква св. Дмитра збудована у 1802 р. з матеріалу старої церкви, купленої у с. Покутинці Ушицького повіту – дерев'яна на кам'яному фундаменті» (див.: *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]). Проте, виходячи з запису на книзі, можна вважати, що церква була там і до 1802 р.

⁷⁴ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «П». Шифр примірника в НБУВ – Кир.5507п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–30 II рах.

⁷⁵ Примірник є видавничим конволютом, опрацьованим у видавничу ж справу: після передмови у видання Богословіє нравоучительное из Богословія Антоїне, Турнели и Реіффенстувель... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1779 р. перед основним текстом вставлено видання «Краткое на краткія вопросы и отвѣты способом катихізма Богословія о тайнах церковных и цензурах собраніе... со отсыланіем к пространному описанію тѣх же таин в книзѣ нареченной: Богословіє нравоучительное». – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, [1781]. Шифр примірника в НБУВ – Кир.1527п. Запис розташовано на арк. [1]–[2] I рах. першого алігата з продовженням на арк. 1–24 другого алігата й арк. 1–101 першого алігата.

⁷⁶ Нині с. Велика Яромирка Городоцького р-ну Хмельницької обл. Дерев'яна п'ятибанна церква св. Трійці згадується з 1730 р., згоріла в 1785 р., влаштована тимчасова каплиця-хата. Запис зроблено того ж року, коли згорів храм, отже, ймовірно, книжку куповано вже до тимчасової каплиці, оскільки вона вціліла. (Див.: *Сицинский Е.* Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии. – I. Каменецкий уезд. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского правления, 1895. – С. 462).

⁷⁷ Коберський Спиридон – префект Почаївської друкарні.

⁷⁸ Тріодь пісна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1784. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, звідки перейшов до Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, шифр НБУВ – Кир.1585п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–15 II рах.

⁷⁹ Містечко Сокилець у Дунаєвському р-ні Хмельницької обл. Містечко згадується з XVI ст. Церква Покрови збудована у 1790 р. (див.: *Жарких М. І.* Храми Поділля: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]). Проте, виходячи з запису, можна припустити, що до описаної в довіднику в містечку існувала давніша Покровська церква.

⁸⁰ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2248п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 13–17 II рах., 20 II рах., 24–25 II рах., 27–28 II рах., 30 II рах. та 32 II рах.

⁸¹ С. Дорожинка Вільшанського р-ну Кіровоградської обл. «Храм засновано: 1769 р. ...Церква св. Іоанна Богослова перетворена з уніатської на православну в 1794 р.

...Церква була з 1769 р. – дерев'яна у вигляді хати, обмазана глиною, дах солом'яний. Нова кам'яна церква св. Миколи збудована в 1807 р. ...» (див.: *Жарких М. І. Храми Поділля*: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]). Отже, цю книгу було придбано вже після 1807 р. – до нової, Миколаївської церкви.

⁸² Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «П». Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1463п. Записи на нижньому форзаці почерком кінця XVIII ст.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «П». Шифр примірника в НБУВ – Кир.1480п. Запис вміщено на верхньому палітурному аркуші.

⁸⁵ Сьмя слова Божія. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1772. – Вид. 1-е. Примірник походить із Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, шифр НБУВ – Кир.1358п. Запис почерком ще XVIII ст. вміщено на непарних сторінках з 1 по 49 II рах.

⁸⁶ Власницький конволют, утворений з видань: Канони Богородици... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1774, Акафісти св. Антонію і Феодосію Печерським. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, [1819], [Кроковський Йоасаф]. Акафіст святій великомучениці Варварі... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, [1788] та рукописного Акафіста Іову Почаївському, переписаного 1838 року укладачем конволюта послушником Почаївської лаври Михайлом Алешком. Шифр примірника в НБУВ – Кол. Попова 28. Запис вміщено на верхньому форзаці.

⁸⁷ Богословіе нравоучительное з Богословія Антоіне, Турнели и Реіффенстувель... – Вид. 2-е. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1793. Шифр примірника в НБУВ – Кир.453. Запис почерком кінця XVIII ст. на арк. 234 зв. II рах.

⁸⁸ Краткое на краткія вопросы и отвѣты способом катихізма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніе... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, [1781]. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.1532п(2). Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–5.

⁸⁹ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.5272п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 1–34 II рах.

⁹⁰ Требник. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1771. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.5383п. Запис вміщено на арк. 1–18, 20–23 II рах.

⁹¹ Імовірно, с. Немиринці у Городоцькому р-ні Хмельницької обл. Згадується з 1761 р. Церква св. Кузьми і Дем'яна заснована 1761 р. (Див.: *Жарких М. І. Храми Поділля*: [Електронний ресурс] // Мислене древо. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/> [19.09.2009]). Маємо цікаву ситуацію: книга видана

того ж року, коли було збудовано церкву, а «зустріч» їхня відбулася майже через тридцять два роки після того.

⁹² Мінея, січень – лютий. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1761. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2276п. Запис вміщено на звороті титульного аркуша лютневої Мінеї.

⁹³ Мінея, липень – серпень. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1761. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2307п. Запис вміщено на титульному аркуші серпневої Мінеї.

⁹⁴ Там само. Запис вміщено на арк. 158 зв. II рах. липневої Мінеї; іншим почерком; кін. XVIII ст.

⁹⁵ Сьмя слова Божія. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1772. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, шифр НБУВ – Кир.1356п. Запис вміщено на с. 643 зв. II рах.

⁹⁶ Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.2248п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 13–17, 20, 24–25, 27–28, 30 та 32 II рах.

⁹⁷ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «П». Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1463п. Записи на нижньому форзаці почерком кінця XVIII ст.

⁹⁸ Тріодь цвітна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1768. Примірник походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці Подільському, шифр НБУВ – Кир.1311п. Запис почерком XVIII ст. на лицьових боках арк. 1–31 II рах.

⁹⁹ Мінея загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1773. Примірник походить із Бібліотеки Софійського собору, шифр НБУВ – Кир.1366п. Запис вміщено на лицьових боках арк. [1] зв. I рах., арк. 1–19 II рах., арк. 19 зв. II рах., на лицьових боках арк. 20–25 II рах.

¹⁰⁰ Тріодь пісна. – 1-е вид. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1744. Шифр примірника в НБУВ – Кир.5736п. Запис вміщено на с. 5–39; по нижньому полю на лицьових сторінках; 1765 р.; аркуші з початком запису втрачені.

¹⁰¹ Мінея святкова й загальна. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1777. Вид. «І». Шифр примірника в НБУВ – Кир.1459п. Запис вміщено лицьових боках арк. 1–43 II рах.

¹⁰² Октоїх. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1758. Шифр примірника в НБУВ – Кир.5360п. Запис вміщено на лицьових боках арк. 2–38 II рах.

¹⁰³ Ірмологіон. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1775. – Вид. 2-е. Примірник походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Церковно-археологічного музею при КДА, шифр НБУВ – Кир.5312п. Запис вміщено на лицьових боках арк. [2] I рах. – 4 II рах. півуставом.

Лідія Яременко,

директор Інституту архівознавства НБУВ,
канд. іст. наук

Біобібліографічний інформаційний ресурс про нагороди Національної академії наук України

Рец. на кн.: **Цибань В. О.** Нагороди Національної академії наук України. Золота медаль імені В. І. Вернадського. Премії імені видатних учених України. Відзнаки. – К. : Вид. дім «Академперіодика», 2010. – 400 с.

За роки незалежності в Україні значно зріс інтерес фахівців до першоджерел, всього масиву інформації стосовно становлення, розвитку, досягнень вітчизняної науки. Мають визнання, успіх, популярність дослідження з історії Національної академії наук України, видання, які розкривають ті чи інші аспекти багатогранної науково-дослідної академічної діяльності, надають біобібліографічні відомості про видатних учених НАН України та їх вагомні творчі здобутки*. Гідним продовженням цього поважного списку, без сумніву, є щойно виданий довідник В. О. Цибаня «Нагороди Національної академії наук України. Золота медаль імені В. І. Вернадського. Премії імені видатних учених України. Відзнаки».

---

* Академія наук України / за ред. А. П. Шпака. – К.: Наук. думка, 1993. – 192 с.; Історія Академії наук України. 1918–1923 : документи і матеріали. – К.: Наук. думка, 1993. – 576 с.; Історія Національної академії наук України. 1924–1928 : документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – 762 с.; Історія Національної академії наук України. 1929–1933 : документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – 542 с.; Кульчицький С. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті : 1918–1998 / С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов. – К.: Фенікс, 2000. – 527 с.: іл.; Історія Національної академії наук України. 1934–1937 : документи і матеріали. – К.: НБУВ, 2003. – 831 с.; Історія Національної академії наук України. 1938–1941 : документи і матеріали. – К., 2003. – 920 с.; Історія Національної академії наук України. 1941–1945. Частина 1 : документи і матеріали. – К., 2007. – 808 с.; Історія Національної академії наук України. 1941–1945. Частина 2 : додатки. – К., 2007. – 576 с.; Історія Національної академії наук України. 1946–1950. Частина 1 : документи і матеріали. – К., 2008. – 604 с.; Історія Національної академії наук

У рецензованому виданні вміщено і систематизовано інформацію про нагороди, премії та відзнаки, запроваджені в НАН України за весь 90-річний період її існування, зроблено узальнену довідку про історію заснування кожної нагороди.

До переліку нагород, премій та відзнак НАН України входять: Золота медаль імені В. І. Вернадського, премії імені 71 видатного вченого, 5 заохочувальних відзнак («За наукові досягнення», «За професійні здобутки», «За сприяння розвитку науки», «За підготовку наукової зміни», «Галант, натхнення, праця»), почесне звання доктора honoris causa «Почесний доктор НАН України» (присвоюється з 1998 р.), премії для молодих учених та студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи.

Книгу відкривають відомості про найвищу відзнаку Національної академії наук України «Золоту медаль імені В. І. Вернадського НАН України», яку було засновано у 2003 р. на честь першого президента Української академії наук – всевітньо відомого вченого, академіка В. І. Вернадського, а також з метою відзначення вчених за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та соціогуманітарних наук, наукових праці, відкриття, винаходи, що мають важливе на-

---

України. 1946–1950. Частина 2 : додатки. – К., 2008. – 716 с.; Національна академія наук України. 1918–2008: до 90-річчя від дня заснування. – К.: КММ, 2008. – 624 с.; Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956) : збірник документів і матеріалів. – К.: Аграрна наука, 2008. – 348 с.; Борис Євгенович Патон. Біобібліографія. – К.: Наук. думка, 2008. – 624 с.; Національна академія наук України : Персональний склад, 1918–2008 / укл.: В. М. Палій, Ю. О. Храмов. – 5-те вид., доп. і випр. – К.: Фенікс, 2008. – 352 с.; та ін.

укове й практичне значення та утверджують авторитет української науки.

Провідне місце у довіднику займає інформація про іменні академічні премії. Ці нагороди відображають поступ вітчизняної наукової галузі, її численні досягнення, що здобули славу науці України. Наші вчені завжди активно і успішно працювали над вирішенням нагальних суспільних завдань, ними було досягнуто значних успіхів у багатьох наукових галузях, розвинуто традиційні та започатковано нові наукові, науково-технічні напрями, засновано цілі наукові школи. Їх фундаторами були видатні математики М. М. Крилов, М. М. Боголюбов, Ю. О. Митропольський, механіки С. П. Тимошенко, М. О. Лаврентьев, Г. С. Писаренко; фізики К. Д. Синельников, В. Є. Лашкаръов, А. Ф. Прихотько, О. Я. Усиков; астрономи М. П. Барабашов, С. Я. Брауде; геолог П. А. Тутковський; матеріалознавці І. М. Францевич, В. І. Трефілов; хіміки Л. В. Писаржевський, О. І. Бродський; біологи і медики Д. К. Заболотний, О. О. Богомолець, М. Г. Холодний, М. М. Амосов. Всесвітньо відомими стали українські школи електрозварювання Є. О. Патона та кібернетики В. М. Глушкова. Широке визнання отримали економічні й гуманітарні школи економіста М. В. Птухи, історика М. С. Грушевського, сходознавця А. Ю. Кримського та ін.

Саме на честь цих видатних вчених і були засновані іменні відзнаки. Вони стали визнанням їх творчих здобутків, вшануванням їх пам'яті не тільки на теренах України, а й у всьому світі. Такі заохочення присуджуються Академією за визначні досягнення у розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень, за підвищення міжнародного авторитету наукових академічних шкіл, реалізацію соціальної і економічної політики держави, розроблення та впровадження нових наукових рішень, ефективних технологій за зміцнення науково-технічного потенціалу країни.

Заслугують на увагу короткі довідки про видатних учених України, на честь яких було засновано премії. При їх написанні автор спирався на дані особових справ учених, що зберігаються у Науковому архіві Президії НАН України, а також використовував численні публікації, довідкові видання, дисертаційні дослідження тощо. Позитивом видання є те, що у ньому подається повний перелік 71 премії імені видатних учених (загалом було засновано 74 премії, але премії імені Д. З. Ма-

нуїльського та імені О. Г. Шліхтера скасовані постановами Президії АН України від 08.05.1992 № 124 та від 16.07.1992 № 238, а заснована у 1972 р. премія імені В. І. Вернадського з 2007 р. не присуджується в зв'язку із заснуванням Золотої медалі імені В. І. Вернадського), започаткованих у різні роки діяльності Академії наук України, вказуються всі вихідні дані постанов Президії НАН України чи Уряду радянської та незалежної України. Загалом лауреатами премій стали майже 1500 українських та іноземних вчених.

Довідкове видання є цікавим і актуальним також з огляду на те, що його автором вперше подається повний список лауреатів премій імені видатних учених НАН України за всі роки. Досі ця інформація була розпорошена по різних урядових періодичних виданнях та містилась в архівних документах. Розширює джерелознавче значення рецензованого довідника і представлена у додатках документна база, де наводяться документи-постанови органів влади, Президії Академії наук про заснування нагород, премій та відзнак з їх описами. Збагачує зміст видання і вдало сформована добірка фотоілюстрацій.

Разом з тим, у роботі, на жаль, відсутня інформація про премії НАН України для молодих вчених та студентів вишів за кращі роботи. У такому виданні цілком доречним був би і список вчених, яким Президія НАН України з 1998 р. присвоює звання «Почесний доктор Національної академії наук України».

І все ж проведений ретельний джерелознавчий пошук та науковий аналіз дав автору можливість узагальнити й представити широкому читачьому загалу достатньо повну і об'єктивну інформацію про іменні академічні нагороди та відзнаки. Незважаючи на окремі недоліки праця В. О. Цибаня «Нагороди Національної академії наук України. Золота медаль імені В. І. Вернадського. Премії імені видатних учених України. Відзнаки» гідно репрезентує наукові здобутки України, вона становить значний інтерес не лише для представників окремих наукових галузей, які своїм доробком можуть претендувати на одну з запроваджених нагород, але й для дослідників історії науки, фахівців, що працюють в інших наукових та науково-освітніх установах країни, цікавляться розвитком науки в Україні, зокрема, історією Національної академії наук України.

Четверті Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського

Історико-книгознавча наукова конференція в рамках чергових Всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського (1929–2006), відбулася 18–19 березня 2011 р. у Дніпропетровському національному університеті ім. О. Гончара (далі – ДНУ). Організатором цього заходу виступила кафедра історіографії, джерелознавства та архівознавства історичного факультету університету, яку свого часу заснував М. П. Ковальський. Саме у Дніпропетровському університеті Микола Павлович створив наукову школу з джерелознавства історії України, яку нині фахівці називають «дніпропетровською» або «школою Ковальського». Власне, його учні, численні доктори і кандидати наук, ініціюють проведення таких поважних зібрань і беруть у них найактивнішу участь. Варто відзначити, що конференція мала дещо меморіальний характер, вона була присвячена світлій пам'яті не лише Миколи Павловича Ковальського, а й Ярослава Дмитровича Ісаєвича (1936–2010), Світлани Вікторівни Абросимової (1953–2011), про яких дуже тепло згадували учасники конференції та її організатори.

Характерна особливість Четвертих читань: вони були присвячені Книзі. В інформаційному листі проблематика конференції означалася як «Книга в культурно-цивілізаційному просторі». Планувалося торкнутися (бо розкрити їх більш-менш ґрунтовно у такому форматі уявляється нереальним) таких питань: Книга: виробництво і споживання; Історіософія книги (бібліїзація/сакралізація і профанація книги); Книга в соціально-культурному вимірі; Гомоекономікус і книга; Генезис і становлення книги: цивілізаційні варіанти; Історія без книги (реконструкція «докнижкового» минулого, конструювання «безкнижкового майбутнього» і

досліди контрфактичного моделювання «книжкового» сьогодення); Книга і ремесло історика; Диференціальна і інтегральна роль книги; «Археологія знання» і книга; Біблія, Коран etc.: pro et contra Книги; Книги в епоху «смерті автора». Як бачимо, деякі теми сформульовані дещо незвично, навіть провокаційно. І це цілком слушно, адже організатори ставили собі за мету зачепити, розворушити думки і уявлення науковців, викликати дискусії.

Те, що роль книги в історії професійно обговорювали переважно історики, а не книгознавці, є доволі цікавим і знаковим. На наш погляд, це підкреслює життєздатність книгознавства і незгасаючу актуальність історико-книгознавчих досліджень. Потрібно також відзначити високий науковий рівень підготовлених доповідей, фаховість дискусій, що виникали після багатьох виступів.

На пленарному засіданні учасники читань представили такі доповіді: «Книга як чинник історії» (В. В. Ващенко, д-р іст. наук, проф., О. І. Журба, д-р іст. наук, проф., ДНУ); «Книга: семантико-функціональний образ» (А. Г. Болєбрух, д-р іст. наук, проф., ДНУ); «Книжкові пам'ятки як соціокультурне явище: визначення, критерії, проблеми» (Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук, проф., НБУВ); «Українські стародруки у творчості М. П. Ковальського» (С. І. Світленко, д-р іст. наук, проф., В. І. Воронов, канд. іст. наук, доц., ДНУ); «Книга в родині М. П. Ковальського» (І. М. Ковальська-Павелко, канд. іст. наук, доц. ДНУ); «Повість про дві книги: Радзивілівський літопис та Київська псалтир» (О. П. Толочко, д-р іст. наук, чл.-кор. НАНУ, Ін-т історії України НАНУ); «Життя сюжетів київського "Синопису" 1674 р. в історичній літературі XVIII–XX ст.» (С. І. Маловичко, д-р іст. наук, проф., Рос. держ. аграрний ун-т МСГА);

«"Своя / чужа" книга: проблеми та перспективи боротьби з плагіатом» (І. С. Посохов, канд. іст. наук, ХНУ ім. В. Каразіна); «Академік Я. Д. Ісаєвич як дослідник книжкової культури» (А. Ю. Ясіновський, канд. іст. наук, Укр. католицький ун-т, Львів); «Археографічна підготовка до видання книг записів Литовської метрики першої половини XVI ст.: міжнародний досвід кінця XX – початку XXI ст.» (А. В. Блануца, канд. іст. наук, Ін-т історії України НАНУ) та ін. Спогадами про відомого краєзнавця, історика, джерелознавця С. В. Абросимову поділилася з присутніми В. М. Бекетова, заст. директора Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.

Крім того, учасники Четвертих читань працювали у 2 секціях: перша – «Книга як феномен історії та книжкова культура»; друга – «Книга в історико-культурному середовищі та у праці історика». На секційних засіданнях були заслухані доповіді: «Біблія як текстотворча та державотворча модель в давньоруському інтелектуальному просторі» (Г. М. Виноградова, канд. іст. наук, ДНУ); «Бібліотека Межигірського монастиря XVII–XVIII ст.: історія та аналіз книгозбірні» (Н. О. Сінкевич, канд. іст. наук, Національний Києво-Печерський іст.-культ. заповідник, О. С. Кузьмук, канд. іст. наук, Укр. центр культурних досліджень, Київ); «Сюжетні середники на українських оправах другої половини XVI–XVIII ст.: перспективи вивчення» (О. М. Гальченко, канд. іст. наук, НБУВ); «Німецька книга у православних колегіумах України (XVIII – початку XIX ст.)» (Л. Ю. Посохова, канд. іст. наук, ХНУ); «Життя» книг в парафіяльних храмах Київської митрополії (70–80-ті рр. XVIII ст.)» (О. Б. Прокоп'юк, канд. іст. наук, Національний Києво-Печерський іст.-культ. заповідник); «Феномен книжкової культури в історіософських та історико-культурологічних конструкціях російських мислителів і вчених-гуманітаріїв другої половини XIX–XX ст.» (М. А. Руднев, канд. іст. наук, ДНУ); «Книжкова традиція як індикатор у вивченні інтелектуального рівня перехідного суспільства від традиційного до модерного» (Н. В. Венгер, д-р. іст. наук, ДНУ); «"Замітки на маргінесі"» (Н. М. Яковенко. "Вступ

до історії"» (С. І. Посохов, д-р. іст. наук., ХНУ); «Популярні видання як засіб поширення природничих знань серед народу (друга половина XIX – початок XX ст.)» (Г. К. Швидько, д-р. іст. наук, ДНУ); «Книга й читання в житті селян України наприкінці XIX – початку XX ст.» (О. В. Михайлюк, д-р іст. наук, Нац. металургійна академія України, Дніпропетровськ); «Остання книга в бібліотеці вождя» (С. М. Куделко, канд. іст. наук, ХНУ); «"Пусть будет вся эта книга о нем"» (Рукописна книга М. М. Бережкова про К. М. Бестужева-Рюміна)» (А. М. Острияк, канд. іст. наук, Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка); «"Имел счастье получить Книгу с картинками"»: Світ книжок очима полтавського гімназиста другої чверті XIX ст.» (Б. О. Галь, канд. іст. наук, Нац. гірничий ун-т, Дніпропетровськ); «Священный Текст у народному християнстві XIX – початку XX століття: читання, розуміння та тлумачення» (С. В. Савченко, канд. іст. наук, Нац. металургійна академія України, Дніпропетровськ); «Історія читання: теорія, джерела, методи (на матеріалах Харківської губернії другої половини XIX – початку XX ст.)» (С. В. Бондаренко, ХНУ); «Книжкові зібрання приватних та громадських бібліотек і лекцій Катеринославської губернії другої половини XIX – початку XX ст.» (Л. М. Лучка, канд. іст. наук, ДНУ); «Використання «книг» Литовської Метрики в суспільному житті Великого князівства Литовського наприкінці XV – середини XVI ст.» (Л. Ю. Жеребцов, канд. іст. наук, ДНУ).

Отже, як бачимо, на конференції було порушено цілий комплекс проблем, які стосуються різних аспектів історії книжкової культури. Наразі цей напрям досліджень викликає підвищений інтерес і у книгознавців, і у істориків.

Четверті Всеукраїнські наукові читання засвідчили, що наукова джерелознавча та історико-книгознавча школа професора М. П. Ковальського існує, розвивається і привертає до себе дедалі більше прихильників.

Галина Ковальчук,
д-р іст. наук, професор

125 років від дня народження Івана Петровича Крип'якевича (1886–1967)

З 24 травня 2011 р. у відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) експонувалася виставка, присвячена 125-й річниці від дня народження видатного українського історика, академіка АН УРСР, директора Інституту суспільних наук АН України, автора низки наукових досліджень про українську козацьку державність та підручників з історії України Івана Петровича Крип'якевича.

Народився Іван Крип'якевич 25 червня 1886 р. у Львові в родині священика. З 1896 р. почав навчання у IV Львівській гімназії, у якій викладав його батько. У 1904 р. вступив до Львівського університету, де відвідував лекції М. С. Грушевського, який згодом став його науковим керівником.

Після закінчення університету в 1909 р. Іван Крип'якевич розпочинає викладацьку діяльність, друкується у популярних наукових виданнях, стає дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, де працює молодшим бібліотекарем протягом 1911–1912 рр. Він не лише пише статті до журналів, а й стає редактором таких видань, як «Дзвінок» (1911–1914) та «Ілюстрована Україна» (1913–1914), останнє було представлено на виставці номерами за 1913 р. З 1921 по 1924 р. він обіймав посаду професора Львівського (таємного) Українського університету.

Під час другої світової війни І. П. Крип'якевич працював у Львові редактором наукових видань Українського видавництва. У 1946 р. його, разом з іншими львівськими науковцями, було переведено до Києва, де він з вересня 1946 р. обіймав посаду керівника відділу Інституту історії України АН УРСР, а з 24 березня 1947 р. по 4 березня 1948 р. на половину ставки працював завідувачем відділу стародруків БАН УРСР (нині НБУВ).

Власне, це і спонукало співробітників відділу на проведення даної виставки. Саме у 1947 р. з Подільської філії до відділу стародруків бібліотеки було повернуто найбільш цінні колекції, що перебували в евакуації в Уфі під час другої світової війни. Керуючи відділом, Іван Петрович організував опрацювання та упорядкування фонду, адже співробітники, що працювали тоді у відділі, не мали потрібної фахової підготовки та досвіду роботи. З 1 квітня 1947 р. було розпочато обслуговування читачів, проведено протягом року вісім виставок. Річний план роботи на 1947 р. було перевиконано, тож

можна стверджувати, що науковець відіграв помітну роль у післявоєнній розбудові відділу. Кілька років тому, під час дослідження історії цього підрозділу, зав. відділу Г. І. Ковальчук віднайшла реєстр І. П. Крип'якевича «Київські друки XVII–XVIII ст.» – машинопис з його доповненнями від руки, де автор систематизував у хронологічному порядку київські видання XVII–XVIII ст.* Дослідження цих друків було плановою темою вченого у бібліотеці. Також у відділі були виявлені приватні листи до Івана Петровича від його родини, що залишилась у Львові, вони зараз зберігаються в Інституті рукопису НБУВ (Ф. III, № 72261–72275, машинопис «Київські друки» – Ф. 260, № 1366) і були представлені в експозиції, як і інші документи, книги, що розкривають творчий та життєвий шлях І. П. Крип'якевича.

Іван Крип'якевич був одним із фундаторів Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. У 1951 р. він очолив відділ, а упродовж 1953–1962 рр. був директором цього Інституту. Його учні та співробітники Інституту українознавства НАН України, який тепер носить ім'я вченого, гідно вшанували пам'ять про свого наставника, видавши у 2001 р. великий збірник наукових праць «Іван Крип'якевич в родинній традиції, науці, суспільстві», який також експонувався на виставці.

У липні 1962 р. Іван Петрович виходить на пенсію, впорядковує особистий архів, доводить до ладу наукові матеріали. 21 квітня 1967 р. видатного українського історика не стало.

До експозиції виставки увійшли видання та документи І. П. Крип'якевича, що зберігаються у різних фондах НБУВ. Серед них його перші наукові праці, що вийшли у 1905 р. в Записках Наукового товариства імені Шевченка (ЗНТШ). Він розпочав з рецензій, після яких написав власну статтю «Матеріали до історії торгівлі Львова». Привертає увагу також унікальний примірник його праці «Русини властители у Львові в першій пол. XVI віку», на якому залишився автограф ученого: «Українська Академія Наук у Києві – від автора».

* Див.: Ковальчук Г. І. Реєстр І. П. Крип'якевича «Київські друки XVII–XVIII ст.» / Г. І. Ковальчук // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т рукопису. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 79–89.

У 1907 р. в ЗНТШ опубліковано його монографічне дослідження «Львівська Русь в першій половині XVI віку». Роботу над цією темою І. П. Крип'якевич розпочав ще у 1904 р., вивчаючи збірку актових матеріалів раецького суду, що стосувалися історії українців Львова за період 1460–1551 рр. Завдячуючи здобутим у львівській гімназії знанням з класичної латини, польської та німецької мови він міг вільно користуватись джерельним матеріалом. Згодом на основі цих документів учений написав не одну наукову працю з історії Львова. На виставці було представлено видання 1994 р., підготовлене Інститутом української археографії НАН України, де у першій частині вміщено передруковане видання 1907 р., а в другій – відредаговані матеріали до історії Львівської Русі з доданням нових документів, дат та перекладом іншомовних назв на сучасну українську мову, а також іменним та географічним покажчиками.

Одне з найвизначніших «львознавчих» досліджень І. Крип'якевича є його «Історичні проходи по Львові» (1932). Ця праця вирізняється своїм новаторським підходом, великим обсягом матеріалу, а також його цікавим викладом. На жаль, у фондах філії № 1 НБУВ немає першого видання, книга давно вже стала справжньою рідкістю, рештки її тиражу були знищені після війни, та й люди самі боялися тримати подібні книги вдома. На виставці були представлені два перевидання цієї праці: 1991 року, досить скромне, з чорно-білими ілюстраціями, та 2007 року, більше за форматом та значно краще оформлене, з кольоровими ілюстраціями.

Іван Петрович досліджував не тільки історію Львова, спектр його наукових праць надзвичайно різноманітний, і одне з його наукових зацікавлень – історія друкарства в Україні. Так, у статтях «Папір українських друків Ів. Федоровича» (1924) та «Найдавніші папірні на Україні» (1926) він досить ґрунтовно підійшов до дослідження життя і професійної діяльності першодрукаря і загалом до історії книги.

Також на виставці були представлені його дослідження історії військової справи. Це статті «Замітки до історії військ княжих часів», «Серби в українському війську 1650–1660 рр.» (1920), «Студії над державою Богдана Хмельницького. VII Військо» (1931), а також книга «Історія українського війська». Історія самої книги розпочалась ще у жовтні 1935 р. випуском маленьких зошитів, а завершилась 1936 р. виходом ґрунтовної праці накладом 12 тис. примірників, з яких нині залишилось кілька десятків. Тут І. П. Крип'якевич виступив одним із основних дослідників, поряд з Богданом Гнатевичем, Зеноном Стефанівим, Осипом Думінієм та Святославом Шрамченком. На виставці представлено львівське видання 1992 року – передрук видання І. Тиктора 1953 р. (Вінніпег) за редакцією М. Левицького, більше за обсягом, з додатком, якого не було в першому виданні.

Особливе місце у науковому доробку І. П. Крип'якевича посідає праця «Богдан Хмельницький». Назва книги

не зовсім точно передає її зміст: вона розкриває не стільки біографію гетьмана, скільки історію України в період його гетьманування. Автор обрав нейтральну назву, щоб уникнути радянських цензурних заборон та замаскувати неприйнятну на той час тему історії української державності. Дана робота була вперше надрукована у 1954 р. до святкування 300-річчя Переяславської ради та приєднання України до Росії, коли в ЦК КПРС ухвалили випуск наукових праць, присвячених добі Б. Хмельницького. На виставці було представлено видання 1990 р.

І. П. Крип'якевич був співавтором ґрунтовної праці «Історія української культури». Це колективна монографія, над створенням якої працювали також В. Радзикеви́ч, М. Голубець, С. Чарнецький та В. Барвінський. Роботу над книгою вони розпочали у 30-х роках, і тут І. Крип'якевич виступив як редактор видання та автор розділу «Побут». В експозиції книга була представлена виданням 1994 р.

Педагогічна діяльність допомогла науковцю побачити потреби тогочасної історичної освіти. Він намагався дати можливість опанувати історичний матеріал учням середніх шкіл, гімназій та тим, хто просто прагнув знати власну історію. Всі його підручники на той час були новим і прогресивним дослідженням української історії. Кожне нове видання він обов'язково переробляв та доповнював, постійно вдосконалював свої великі та малі навчальні курси, а не механічно їх повторював. Підручник І. П. Крип'якевича «Історія України» представлений в експозиції кількома книгами: виданням НТШ в еміграції 1949 р. (Нью-Йорк, Мюнхен) та перевиданням 1971 р., що були надруковані без згоди автора під псевдонімом «Іван Холмський», з натяком на холмські корені Крип'якевича. Пізніше книга передруковувалась діаспорними видавництвами як у повному обсязі, так і скорочено для школярів, примірники більшості з них зараз зберігаються у відділі зарубіжної україніки НБУВ. На основі закордонних видань у 1990 р. львівське видавництво «Світ» видало «Історію України» І. Крип'якевича накладом у 200 тис. примірників з передмовою, коментарями та хронологічним покажчиком. Попит на цю книгу перевищив усі сподівання, і в 1992 р. її знов перевидали, вже ілюстровану історичними портретами роботи Л. А. Лободи. Ці два видання також були виставлені в експозиції поряд з іншими працями вченого з історії України, такими як «Оповідання з історії України для нижчих клас середніх шкіл» [1918], «Коротка історія України» (1993), «Велика історія України» (1993), «Огляд історії України» (1995).

На початку 1990-х рр., з набуттям Україною незалежності, історія нашої держави пізнається фактично заново, і перевидання книг І. П. Крип'якевича відіграє в цьому не останню роль.

Анна Бондарчук,
молодш. наук. співробітник НБУВ

Видатний вчений, лицар науки, патріот (до 130-річчя від дня народження академіка О. О. Богомольця)

У травні 2011 р. виповнилося 130 років від дня народження видатного вченого і громадського діяча, академіка Олександра Олександровича Богомольця. Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України зберігає і примножує традиції, започатковані академіком, свято береже пам'ять про нього. У 1981 р., з нагоди 100-річчя від дня народження Президента АН УРСР, Героя Соціалістичної Праці, академіка О. О. Богомольця, було відкрито меморіальний кабінет-музей та встановлено меморіальну дошку на будинку Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця АН Української РСР. Автором експозиції музею був син і учень Олександра Олександровича – член-кореспондент АН УРСР Олег Олександрович Богомолець.

Вже стало традицією у бібліотеці Інституту організовувати інформаційні стенди та книжкові виставки до ювілейних дат. Ось і до цієї знаменної дати бібліотека організувала велику виставку прижиттєвих видань О. О. Богомольця, наукових праць його учнів і послідовників, літератури про його діяльність як вченого і державного діяча, художніх творів письменників про нелегкий життєвий шлях академіка.

Надзвичайно складна доля цієї геніальної людини.

Народився О. Богомолець 12 травня 1881 року в Лук'янівській тюрмі в ув'язненій революціонерки-народниці дворянського походження Софії Миколаївни Прісецької-Богомолець, якій страту замінили довічним ув'язненням. У віці двох тижнів малого Сашка адміністрація тюрми передала на виховання дідусяві, Миколі Максимовичу Прісецькому, який мешкав на хуторі Климове, недалеко від Сорочинців. Батька його, Олександра Михайловича Богомольця, на той час теж було заарештовано і без суду вислано на п'ять років під нагляд поліції.

Після відбуття покарання батько повернувся в Україну і вперше побачив сина, якому виповнилось шість років. Дідусь його на той час вже помер і Сашко поневірявся по чужих людях.

Забравши сина, Олександр Михайлович переїжджає до Ніжина, де в невеличкому родовому маєтку жили дві його рідні сестри Марія і Єлизавета. Згодом він розпочав клопотання для одержання дозволу на поїздку з сином на Карійську каторгу, де

відбувала покарання його дружина. В цьому йому посприяв Лев Толстой, до якого Олександр Михайлович двічі звертався по допомогу. Дозвіл нарешті було одержано, і 1890 р. батько з сином побачились зі своєю дружиною і матір'ю, яка вже вмирала від туберкульозу. На пам'ять про матір Сашко привіз із заслання томик Шевченкового «Кобзаря», власноручно оплетений її рукою з вишитими на ньому волошками.

Своє навчання Олександр розпочав у Ніжинській гімназії, потім 5 років провчився в Кишиневі, де жив у родичів за відсутності батька. У 1900 р. закінчив Київську гімназію з золотою медаллю. Цього ж року він вступив до юридичного факультету, але під впливом професора О. О. Томашевського, відчувши потяг до медицини, перевівся на медичний факультет Новоросійського університету в Одесі, який закінчив з відзнакою у 1906 р.

Ще в студентські роки талановитий юнак прилучився до наукової діяльності. Його вчителями були професори В. В. Підвисоцький, Н. Г. Ушинський, Л. О. Тарасевич, В. В. Воронін. У травні 1909 р. у Військово-медичній академії в Петербурзі відбувся захист його докторської дисертації «К вопросу о микроскопическом строении и физиологическом значении надпочечных желез в здоровом и больном организме». У 29 років юнак одержав звання приват-доцента і запрошення очолити кафедру загальної патології Саратовського університету.

У своїй науковій роботі він зосереджується на вивченні надниркових залоз, дослідженнях імунітету, довголіття, переливання крові, питань патологічної фізіології. Не цурався молодий вчений і організаційної роботи: брав активну участь у створенні Вищих жіночих медичних курсів у Саратові, деканом яких був до 1917 р., організував лабораторію і кафедру мікробіології в Саратовському аграрному університеті.

На початку 1925 р. О. О. Богомольця за конкурсом обирають на посаду завідуючого кафедри патологічної фізіології медичного факультету 2-го Московського державного університету. Цього ж року виходить друком його підручник «Патологічна фізіологія».

У Москві, крім керівництва кафедрою, О. О. Богомолець опікується створенням відділів експериментальної патології при Медико-біологічному інституті Головнауки та при Інституті з вивчення вищої нервової діяльності при Комуністичній академії ЦВК СРСР,

а згодом і при Інституті переливання крові, директором якого він став 1928 р. На цій посаді Олександр Олександрович перебував до обрання його у 1929 р. дійсним членом Всеукраїнської Академії наук.

У 1930 р. О. О. Богомолець переїздить до Києва, де його обирають Президентом ВУАН. Цей період життя вченого відзначається особливою напруженістю. Повністю перебудовується структура Академії, замість розрізнених лабораторій і кафедр створюються інститути, до роботи в них залучаються видатні вчені.

Цього ж року організовується Інститут експериментальної біології і патології Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР. Одночасно з Інститутом засновується і наукова бібліотека. У розробленому плані структури Інституту, поданому до Сектора науки Народного Комісаріату Охорони здоров'я УСРР, серед іншого, зазначається: «Для обладнання Інституту научними приборами и библиотекой потребуется, кроме покупки на внутреннем рынке, не менее 60 тыс. рублей в иностранной валюте»¹.

Інститут не мав власного приміщення, його співробітники містилися в 3–4 кімнатах, наданих Інститутом мікробіології та епідеміології ім. Д. К. Заболотного. Лише влітку 1931 р. було розпочато будівництво основного корпусу та допоміжних приміщень Інституту по вулиці Виноградній, яке завершилося в 1933 р. У новоствореному корпусі було виділено приміщення і для бібліотеки. Основу її фонду становила література з власної бібліотеки академіка Богомольця. Багато видань передали для загального користування і науковці Інституту. Серед них були наукові праці академіка О. О. Богомольця, його учнів і послідовників, а також література суміжних галузей науки. Завдяки підтримці дирекції та активній праці співробітників бібліотеки здійснювалось інтенсивне комплектування фонду, який на той час вже нараховував понад 10 тис. томів. Крім обслуговування наукових співробітників книгами свого фонду та міжбібліотечним абонементом, бібліотека здійснювала велику бібліографічну роботу, налагоджувала книгообмін виданнями Інституту з науковими центрами в різних куточках світу.

У травні 1934 р. на засіданні Президії Всеукраїнської Академії наук було прийнято рішення створити Інститут клінічної фізіології на чолі з академіком О. О. Богомольцем. Інститут об'єднав усі медичні кафедри Академії і за короткий час виріс у найбільшу в Україні науково-дослідну інституцію з питань медицини та суміжних галузей. Він став, по суті, медичним відділенням Академії наук УСРР. Експериментальні відділи і дирекція Інституту розташувались у приміщенні Інституту експериментальної біології і патології. Бібліотека почала обслуговувати і співробітників новоствореного Інституту.

¹ Архівні матеріали Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України.

У подальшому, створений О. О. Богомольцем Інститут експериментальної біології і патології, став «колицкою» кількох авторитетних в усьому світі інститутів. Так, після його об'єднання з Інститутом клінічної фізіології у 1953 р. було створено нинішній Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР, а з відділу експериментальної офтальмології, очолюваного В. П. Філатовим, виріс Український НДІ очних хвороб і тканинної терапії МОЗ УРСР. Пізніше було засновано Інститут геронтології АМН України, Інститут проблем онкології ім. Р. С. Кавецького АН УРСР (зараз – Інститут експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р. С. Кавецького НАН України), Інститут ендокринології та обміну речовин ім. В. П. Комісаренка. В них продовжували справу академіка О. О. Богомольця його соратники і учні, видатні вчені: М. Д. Стражеско, В. П. Філатов, В. П. Комісаренко, Р. С. Кавецький, М. М. Горєв, М. М. Сиротинін, Є. О. Татаринів, Н. Б. Медведєва, А. Ю. Лур'є, А. Д. Тимофійвський, Н. Ф. Мельников-Разведьонков та ін.

У цей же час О. О. Богомольцем засновується «Медичний журнал», який швидко набув визнання як у вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Лише в обмін на свій журнал, бібліотека Інституту одержувала понад 150 іноземних і вітчизняних часописів, що на той час було значним підтвердженням авторитету видання і суттєво поповнювало фонд бібліотеки. Варто зазначити, що ці раритетні видання зберігаються у нинішніх фондах наукової бібліотеки Інституту фізіології з перших їх номерів і до цього часу користуються попитом серед наукових працівників.

Одночасно з великою організаційною та громадською роботою (депутат Верховної Ради Української РСР, член Президії АН СРСР, член ЦВК СРСР, член Президії Київської міської Ради та Облвиконкому, академік АН Білорусії), О. О. Богомолець здійснює багатогранну наукову діяльність, підтримує тісні зв'язки з ученими різних галузей, відвідує інститути і лабораторії, де знайомиться з ходом наукових досліджень. Вчений публікує роботи про механізм дії переливання крові, розвиток нового вчення про фізіологічну систему сполучної тканини, а також праці з проблем онкології, структури і функцій надниркових залоз, з питань імунітету людського організму та алергії. За фундаментальну наукову працю, тритомник «Руководство по патологической физиологии», опубліковану в 1935–1937 рр. під редакцією та за участю О. О. Богомольця, вченого було удостоєно Державної премії СРСР. У відділі серології, яким керував Олександр Олександрович, вперше було одержано антиретиккулярну цитотоксичну сироватку (АЦС), розроблено методику її виготовлення і застосування. Також вивчалась її дія при різних захворюваннях.

У 1937 р. на II Міжнародному конгресі в Парижі О. О. Богомольцем було прочитано доповідь про механізм дії переливання крові, яка одержала широке визнання

міжнародної наукової спільноти. Тут же, на всесвітній виставці, Інститут експериментальної біології і патології удостоївся диплома «Золота медаль».

Велику увагу вчений приділяв проблемі старіння, боротьбі за нормальне довголіття. У виданій 1938 р. монографії «Продовження життя» він виклав свої погляди на причини дочасного старіння і шляхи продовження життя: 1. «Основне положення в боротьбі за довголіття: жодного перенасичення. Треба берегти бажання. Воно – могутній стимул творчості, воно – стимул кохання, стимул довгого життя»². 2. «Величезне значення для здоров'я організму... і його довголіття має стан нервової системи... Вплив вищої нервової діяльності, психічних станів на загальний стан організму, на стан його внутрішніх органів... безсумнівний»³.

З початком Великої Вітчизняної війни Академію наук УРСР евакуюють в Уфу, адже потрібно було забезпечити збереження наукової еліти, старшого покоління вчених-академіків, цінного наукового обладнання, унікальних бібліотечних фондів. Всі сили евакуйованих колективів Академії спрямовувалися на прискорення перемоги.

В евакуації О. О. Богомолець багато уваги приділяв обов'язкам Президента АН УРСР та віце-президента АН СРСР (на цьому посту він перебував з 1942-го по 1945 р.). Разом з тим вчений активно працює над застосуванням АЦС для прискорення загоєння ран та переломів у поранених. За створення таких, вкрай необхідних на той час, препаратів у лютому 1944 р. йому було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Наприкінці 1943 р. розпочалося повернення Академії наук до Москви. А на початку 1944-го – Академія наук Української РСР була вже у Києві і одразу почала нарощувати свою діяльність. На засіданнях Президії АН УРСР розглядалися питання про якнайшвидше налагодження роботи академічних інститутів, відновлення їх зруйнованих приміщень, пошкодженого, пограбованого господарства.

Вже у травні 1944 р. відновив свою діяльність на рідній землі й Інститут клінічної фізіології АН УРСР. За сприяння дирекції і бібліотека Інституту розпочала свою роботу. З її книжкового фонду на той час збереглося 7,5 тис. примірників. Частково збереглися каталоги книг та періодичних видань. Вже в ті важкі роки бібліотека здійснювала аналітичний розпис нової медичної періодики та збірників праць. Було розпочато роботу з перевірки та поповнення картотеки наукових праць співробітників інститутів. Оскільки у щойно визволеному місті працювало ще мало бібліотек, обслуговувались й працівники інших установ: Санітарно-бактеріологічного Інституту, Інституту мікробіології, Інституту біохімії, Охматдиту. Поступово налагоджу-

валось комплектування фонду бібліотеки. Через Центральну наукову бібліотеку АН УРСР було оформлено передплату на вітчизняну та іноземну періодику. До ювілейної сесії з нагоди 25-ї річниці Академії наук та до Українського з'їзду лікарів організовувались книжкові виставки. За запитом читачів здійснювався пошук та складались письмові бібліографічні довідки.

Крім постійних занять науковими дослідженнями, виконання обов'язків Президента Академії наук УРСР, О. О. Богомолець брав активну участь у роботі Центрального Виконавчого комітету СРСР, вищого законодавчого органу країни, Верховної Ради СРСР, а у 1944 р. його було обрано заступником Голови Верховної ради Української РСР.

Однак, тяжка хвороба, слабке здоров'я, евакуація, напружена праця зробили свою справу, 19 липня 1946 р. серце О. О. Богомольця зупинилося. Поховали вченого, як він і заповідав, у створеному ним на території Інституту фізіології парку по вул. Виноградній. У 1953 р. Інституту було присвоєно ім'я його засновника. Виноградну також переіменували на вулицю Академіка О. О. Богомольця.

З того часу вже минуло 65 років, та пам'ять про Олександра Олександровича живе в його справах і учнях. В Інституті фізіології функціонує кабінет-музей академіка, а у науковій бібліотеці Інституту, яка налічує сьогодні понад 90 тис. одиниць друкованих видань, вичерпно представлені як прижиттєві видання О. О. Богомольця, так і перевидання його праць, наукові дослідження його соратників, учнів, послідовників, нинішніх видатних вчених Інституту. До ювілейних дат академіка проводяться наукові конференції. У 1954 р. Президією АН Української РСР було засновано премію ім. О. О. Богомольця за кращі наукові роботи в галузі фізіології і теоретичної медицини.

В рамках невеликої журнальної публікації важко розкрити всю геніальність та багатогранність особистості академіка О. О. Богомольця: понад усе він любив науку і віддавався їй повністю, любив музику і природу, любив людей, всіляко підтримував талановиту молодь, завжди заохочував творчість та ініціативу. От як характеризувала свого вчителя і соратника, член-кореспондент АН Української РСР професор Н. Б. Медведєва: «При ньому всі люди ставали кращими, бо він своєю присутністю облагороджував людей. Він надихав людей на працю, від нього йшла радість завжди бадьорої і напруженої творчої, дружньої праці»⁴.

⁴ *Медведєва Н. Б.* О. О. Богомолець – видатний радянський вчений. – К., 1950. – С. 31.

² *Богомолець О. О.* Продовження життя. – К.: Вид-во АН УРСР, 1940. – С. 119.

³ Там само. – С. 44.

Світлана Науменко,
молодш. наук. співробітник
Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України,
Катерина Дегтярьова,
молодш. наук. співробітник
Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України